

İMÜASIR AZƏRBAYCAN ƏƏBİYYATI

HÜSEYN
CAVİD

ƏSƏRLƏRİ

HÜSEYN CAVİD

ƏSƏRLƏRİ

BEŞ CİLDDƏ

I CİLD

“LİDER NƏŞRİYYAT”

BAKI-2005

Bu kitab "**Hüseyn Cavid. Əsərləri. Dörd cildə. I cild**"
(Bakı, Yazıçı, 1982) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır

Tərtib edəni: **Turan Cavid**
Ön sözün müəllifi: **Yaşar Qarayev**
Redaktoru: **Teymur Kərimli**

894.3611 - dc 21
AZE

Hüseyn Cavid. Əsərləri. Beş cildə. I cild. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2005,
256 səh.

Çoxəsrlik Azərbaycan ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələrini inkişaf etdirən, zənginləşdirən qüdrətli söz ustası Hüseyn Cavid öz aradıcılığı ilə, dərin hikmətli və fəlsəfi poeziyası, təkrarsız dramaturji əsərləri ilə Azərbaycanda milli şüurun intibahına xidmət göstərmişdir. 1937-ci il repressiyalarının qurbanı olmuş böyük mütəfəkkirin, anadan lmasının 100 illiyi ilə bağlı hazırlıqların getdiyi dövrdə, Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə məzarının Sibirdə tapılıb nəşinin Azərbaycana gətirilməsi, təsadüfi deyil ki, bir çox dünya tarixçiləri tərəfindən ölkədəki müstəqillik arzularının və milli-azadlıq hərəkatının başlanğıc nöqtəsi kimi səciyyələndirilmişdir.

Müqtədir sənətkarın yaradıcılığındakı romantik coşğunluq ilk öncə türk millətinin sabahına olan sonsuz inamdan qidalanırdı.

Sənətkarın "Əsərləri"nin I cildinə "Keçmiş günlər" (Tiflis, 1913), "Bahar şəbnəmləri" (Bakı, 1917) şeirlər silsiləsi və "Azər" (1920-1937) poeması daxil edilmişdir. Bütün yaradıcılığı insanda, təbiətdə və dünyada gözəllik axtarışlarından ibarət olan mütəfəkkir şair bu şeirlərində gözəlliyin pozulan qaydalarını nizama salmaqla məşğuldur. Odu ki, söz sənətinin bu böyük rəssamını yalnız geniş fəlsəfi mənada gözəlliyi axtara-axtara və gözəlliyə salınan işığın izi ilə axıracan başa düşmək olar.

Əsərlərin imlasına toxunulmamış, dil və üslubunun qorunulmasına çalışılmışdır.

ISBN 9952-417-25-8

© "LİDER NƏŞRİYYAT", 2005

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN

**“Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

BİR NEÇƏ SÖZ

“Babam Hüseyn Cavid bir günəş idi. Yüksəldi, parladi, yarasaların gözünü kor etdi. Lakin dumanlar onun qarşısını aldılar...”.

Qardaşım Ərtoğrul Cavid bu sözləri 1939-cu ildə yazıb. Mən isə Hüseyn Cavid haqqında heç vaxt yazmamışam, demək olar ki, yazmamışam. Buna indi ehtiyac duyuram. Xatirələr qalaq-qalaqdır. Hər şeyi təfərrüatına kimi qələmə almaq niyyətimdəyəm. İndilik isə mətnləri bərpə edib beşcildliyi çapa hazırlayarkən və onun qarşısında övlad olaraq son borcunu yerinə yetirərkən səbəbini bilmədiyim bir duyğu məni bu kitaba ön söz yazmağa sövq edir.

Ərtoğrulun ifadə etdiyi kimi, kor yarasalar 1937-ci ildən sonra Cavidin ailəsinə də, onun əsərlərinə də həqarət ediblər. Bu isə 1956-cı iləcən davam edib. Sonralar da ara-sıra bu həqarətlərin şahidi olmuşam. Cavidin əsil bəraəti 100 illik yubileyinin keçirilməsi ilə əlaqədar Mərkəzi Komitənin 21 iyul 1981-ci il tarixli qərarından sonra baş verdi. Bir küll halında isə mətnlərinin, əsərlərinin bəraəti indi, yəni bu beşcildliyin vasitəsilə gerçəkləşir.

Xatırlatmaq istəyirəm ki, beşcildlik Cavid əsərlərinin ən mükəmməl nəşridir və oxucuların, tədqiqatçıların, rejissorların, nəşirlərin, bir sözlə, Cavidə üz tutacaq hər bir kəsin indən belə yalnız bu nəşrə istinad etməsini istədim. Bunun isə bir sıra səbəbləri var:

Əvvəla, imlasının qorunması Hüseyn Cavid üçün çox əhəmiyyətliyi və elə bu səbəbdən də o, bəzən əlyazmalarının sonunda bunu xüsusi xatırladırdı: “İmlasına toxunmamalı!”. Bir halda ki, özü belə istəmişdi, deməli, bu sözləri onun bir müəllifi olaraq vəsiyyəti kimi də qəbul etmək olar.

1958-ci ildən etibarən nəşr edilməkdə olan kitablarını istisnasız olaraq mən tərtib etsəm də, dilinin, imlasının qorunması naminə göstərdiyim bütün cəhdlər uğursuzluqla nəticələnib. Bəzən Mərkəzi Komitə, bəzən Yazıçılar İttifaqı, bəzən də nəşriyyatlar səviyyəsində yaradılan əngəlləri ortadan qaldırmaq mümkün olmayıb. Cavid əsərlərinin indiyədərkə bütün nəşrlərinin redaktələrini onun dilinə kobud müdaxilədən başqa nə adlandırmaq olar?

İndi Hüseyn Cavidin orijinal mətnini oxucuya müəllifinin yazdığı şəkildə təqdim edərkən Əliağa Vahidi də rəhmətlə anmaq istəyirəm. 1958-ci ildə

Cavidin bəraətdən sonrakı ilk kitabını “Azərnəşr”ə təqdim etdim. Mətni sadələşdirməyi, Cavidin dilini “islah” etməyi o zaman ehtiyac içərisində yaşayan Əliağa Vahidə təklif etdilər. Vahid isə: – Mən nə karəyəm ki, ustadın yazdığına əl gözdirim? – deyə təklifdən imtina etmişdi. “Azərnəşr”də çalışan rəfiqəm Həbibə Məmmədخانlı bu söhbətin şahidiydi.

Cavid yaradıcılığına bəzən hətta kobud zorakılıq səviyyəsində müdaxilələr çox olub. Bu baxımdan təkcə “Hərb və fəlakət” şerini xatırlatmaq bəs edər. Şeir əslində üç hissədən ibarətdir. 1958-ci ildə onun yalnız birinci hissəsi, 1984-cü ildə nəşr olunan dördüncü hissə “Əsərlər”də də birinci və üçüncü hissələri çap olunub. “Hərb və fəlakət”in başlıca qayəsi isə onun ikinci hissəsində ifadə olunur. Bu, artıq imla məsələsindən daha ciddi bir problemdir.

Yaxud, 1918-ci ildə yazdığı və bütün digər nəşrlərdə “Məzlumlar üçün” başlığı ilə verilmiş şerinin əsli “Kars və Oltu ətrafında səbəbsiz (!) olaraq alçaqcasına qətl və yəgəm edilən məzlumlar için” adlanır.

Müxtəlif illərdə guya Hüseyn Cavid müasir oxucu üçün daha anlaşılqı etmək niyyətində olan nəşir və redaktorları başa düşməkdə çətinlik çəkmişəm.

Axı belə bir təşəbbüsdə bulunanların heç biri Cavid mətnlərinin ədəbiestetik, tarixi və məfkurəvi mahiyyətinə vafiq olmayıblar. Dahi türköloq

Mehmet Fuad Köprülü yazırdı ki, Hüseyn Cavid təmiz və kamil bir üsluba malikdir. Amma təəssüf ki, o illərdə Köprülünün səsi buralarda eşidilə bilməzdi.

Cavidin dili barədə nisbətən müfəssəl və obyektiv qənaətləri ilk dəfə Mustafa Haqqı Türkcəqul yazdı: “Cavidin dili istər Azərbaycan daxilində, istərsə Azərbaycan xaricində ən çox münaqişə və mübahisə olunan bir mövzudur.

Məlum olduğu kimi, İstanbul türkcəsi ilə Azərbaycan türkcəsi arasında ufaq da olsa bir ləhcə fərqi vardır. Cavid İstanbul türkcəsini mənimsəmiş, bu şivəni bütün incəliklərinə qədər öyrənmişdir. Yaradıcılığının ilk dövrlərində, bilxəssə şeirlərində İstanbul şivəsini məharətlə işlədən şair, sonralar yaratdığı əsərlərində bu şivəni Azərbaycan ədəbi türkcəsinə yaxınlaşdırmağa çalışmış və demək olar ki, bu işdə müvəffəq olmuşdur. Bunun üçün də Cavidin türkcəsinə nə tamamilə İstanbul türkcəsi, nə də tamamilə Azərbaycan ədəbi türkcəsi demək qabildir. Cəsarətlə deyə bilərik ki, Cavid bu iki türkcə şivə arasında bir körpü yaratmış və bu iki şivə arasındakı məsafəni qısaltmışdır... Cavidin işlətdiyi türkcə olduqca dadlı və işlənmiş, gözəl bir türkcədir. Şimali və Cənubi Azərbaycan, Türkiyə və Türkcüstan və s. türk ellərində tək bir münəvvər bulunmaz ki, Cavid oxusun və anlamasın”.

...1937-ci ildə NKVD nümayəndələrinin evimizdən apardığı “Attila”, “Çingiz”, “Telli saz”, “Şəhla” və “İblisin ilhamı” faciələri istisna olunarsa, Cavid əsərlərinin külliyyatı hesab edə biləcəyimiz bu nəşrdə istər Köprülünün dəyərləndirdiyi həmin təmiz və kamil üslub, istərsə də Mustafa Haqqı Türkcəqulun ümumtürk ədəbi dilinin XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatındakı yeganə təmsali olaraq səciyyələndirdiyi Cavid yaradıcılığının əldə olan bütün nümunələri olduğu kimi, yazıldığı şəkildə ilk dəfədir ki, təqdim edilir.

Qeyd etdiyim kimi əvvəlki nəşrlərdə təhriflər çox olub. Bu barədə Azər Turanın “Cavid Əfəndi” kitabında ətraflı bəhs olunduğundan mən indi onların üzərində ayrıca dayanmaq istəmirəm. Bu nəşrdəki mətnlərlə əvvəlki nəşrlərin müqayisəsi də bunu aydın göstərəcək.

Beşcildliyə Hüseyn Cavidin indiyə qədər bizə məlum olmayan şeirləri, məktubları (əvvəllər ixtisarla dərc olunmuş məktublardan tam mətni), hətta yaradıcılığının ilk dövrlərində fars dilində yazdığı şeirlərin tərcümələri də daxil edilmişdir. Beləliklə, beşcildlikdə Cavid dilinin təkamülünü də müşahidə etmək mümkün olacaqdır.

Bilirəm ki, Cavid əsərlərinin bu nəşri hamı tərəfindən heç də birmənalı qarşılanmayacaq. Bu mənada etiraf etmək istərdim ki, həyatımı həsr etdiyim müqəddəs bir işi yekunlaşdırarkən mən yalnız belə hərəkət etməliydim.

“İmlasına toxunmamalı!” Bu, atamın tövsiyəsi və vəsiyyətiydi.

Yeri gəlmişkən Hüseyn Cavidin “Peyğəmbər” əsəri ilə bağlı bir neçə kəlmə demək istərdim. Tövsiyəm xüsusilə teatrlarımıza aiddir. Cavid “Peyğəmbər” dramını səhnə üçün yazmamışdı və əsərin tamaşaya qoyulmamasında israrlıydı. Bunu nəzərə almağınızı istərdim.

Hər şeyə görə – atamı Vətən torpağına qovuşdurduğuna, əzizlərimi bir sərdabədə – Cavid məqbərəsində görüşdürdüünə, Cavid ocağının çırağını yenidən yandırdığına görə unudulmaz Heydər Əliyevə Tanrıdan rəhmətlər diləyirəm.

Turan Cavid
19 mart, 2004-cü il

HÜSEYN CAVIDİN YARADICILIĞI

Mütəfəkkir şair, görkəmli dramaturq Hüseyn Cavid Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində orijinal ədəbi simalardan biridir. Minillik Azərbaycan ədəbiyyatının növbəti inkişaf mərhələsi sayılan XX əsr Azərbaycan romantizmi hamıdan çox Hüseyn Cavidin adı ilə bağlıdır. “Şeyx Sənan” və “İblis”, “Xəyyam” və “Səyavuş” bizim dramaturgiyamızda romantizmin bütün problematikliyi, ideya və məzmun xüsusiyyətləri ilə təzahür etdiyi əsərlərdir. Öz yaradıcılığı ilə H.Cavid Azərbaycan dramaturgiyasının mövzu sərəhəddini genişləndirir, tragik xarakterin, romantik qəhrəmanın, dramatik konflikt və kolliziyaların yeni tiplərini yaradır, qəhrəmanı qadın olan ilk Azərbaycan faciəsini qələmə alır, onu humanist, nəci bə bəşəri ideyalarla daha da zənginləşdirir.

H.Cavid bizim dramatik poeziyada qüvvətli bir faciənəvis, mənşüm və romantik dramın yaradıcısı kimi unikal və şərəfli bir yer tutur.

H.Cavid orijinal bir dramaturq kimi ədəbiyyat aləmində 1910-1912-ci illərdən tanınır. Hələ 1910-cu ildə yazdığı bir pərdəli ilk “Ana” səhnəciyi ilə o, gələcəkdə ustad faciənəvis olacağını vəd edirdi. Bu əsər öz maraqlı tragic situasiyası ilə diqqəti cəlb edir: böyük ürəkli ana öz balasının hələ isti meyiti üzərindən onun namərd qanlığına xilas yolu göstərir. Bəşəri analıq məhəbbəti şəxsi qisas duyğusuna qalib gəlir. Bu cəhət, insan ləyaqətinə inam, yüksək, ülvi duyğuların tərənnümü, sonralar Cavidin bütün əsərlərinin əsas məziyyətlərindən biri kimi meydana çıxır.

1913-cü ildə H.Cavidin “Keçmiş günlər” adlı ilk şeirlər məcmuəsi nəşr edilir. Bu lirik və romantik şeirlərdə şair müasir ictimai mühiti tənqid edir, köhnələn etiqadlara, din və fəlsəfələrə qarşı çıxır, eyni zamanda, fərdin arzuları ilə cəmiyyətin tələbləri arasındakı ziddiyyətləri aqıb göstərməyi bir mütəfəkkir sənətkar, humanist şair kimi qarşıya qoyur.

H.Cavidin mövcud həyatdan narazılığı, şairin narahət ruhu, ideya axtarışları onun “Bahar şəbnəmləri” adlı ikinci kitabında toplanmış şeirlərində də hiss olunur.

H.Cavid böyük dramaturq olmasdan öncə böyük şair, böyük lirik olmuş və lirik-fəlsəfi yaradıcılığını bütün ömrü boyu davam etdirmişdir. Onun şeirlərini oxuduqca sanki başlanğıcda sakit axan, qjıldayan, daşlardan töküldükcə isə etirazlı bir nəre çəkən dağ çəməsinin, dağ çayının səsinə eşidirsən. Elə buna görədir ki, H.Cavidin şeir dili səmimi, saf insan duyğularının tərənnümündə nə qədər həzin, kövrək, lirikdirsə, insanlara zülm və müsibət gətirən şər qüvvələrə, heyvani instinktlərə tabe olub öz həmcinslərini zülmət və cəhalətdə saxlayan riyakarlara qarşı mübarizədə o qədər kəskin, amansız, qəti

və hayqırtılıdır. Bu baxımdan H.Cavidin poeziyasında romantika ilə realizmin heyrətamiz bir vəhdətini görürük. Şair xeyirin təntənəsinə nə qədər işıqlı romantik xəyallar bəsləyirsə, şərin məhvi üçün də o qədər səbirsiz, acıqlı tədbirlər irəli sürür.

H.Cavid bir şair kimi orijinaldır, təkraredilməzdir, yalnız özünə, öz sənətinə xas olan poetik ifadə və vasitələrin müəllifi kimi çox uğurlu bir dəstixətti vardır.

Cavidin şeir yaradıcılığında romantik bədbinlik, ruh düşkünlüyü və ümitsizlik zaman keçdikcə mübariz bir ovqata, nizamıvarı bir “inqilabçılığa” çevrilir. Şairin ilk poetik örnəkləri didaktik məzmunu, keçmiş ideallaşdırılması ilə seçilir. “Hübuti-Adəm” (“Adəmin (cənnətdən) enməsi”), “Yadimazi” (“Keçmişin yada salınması”) kimi “Keçmiş günlər” poetik toplusuna daxil olan şeirlər bu qəbildəndir.

Lərzan ediyor ruhumu bin dürlü məzəlim,
Əfsus... ki, mazi adəm, ati isə müzlim...

H.Cavid poeziyasının bu dövrü üçün solğun, xəstə bənizli gözəllərdən, onların tezliklə heçliyə qovuşacağından danışmaq – o dövr romantizminin ayrılmaz əlamətlərindən biri kimi nəzərə çarpmaqdadır. Ancaq maraqlıdır ki, ümumbəşəri problemlərdə bədbinlik göstərən şair, feminizm məsələlərində sanki bu bədbinlikdən silkinib çıxır, bəşəriyyətin xilas yolunu qadına məhəbbətdə, qadın gözəlliyində, qadın sevgisində görür. Bu baxımdan “Bənim Tanrım” şeri proqram səciyyəsi daşıyır:

Hər qulun cihanda bir pənahı var,
Hər əhli-halın bir qıbləgahı var.
Hər kəsin bir eşqi, bir ilahı var;
Bənim Tanrım gözəllikdir, sevgidir.

Həzz etmədim firqədən, cəmiyyətdən,
Zevq alamam hərbdən, siyasətdən,
Bir şey duymam fəlsəfədən, hikmətdən;
Bənim ruhum gözəllikdir, sevgidir.

Gözəl sevimlidir, cəllad olsa da,
Sevgi xoşdur, sonu fəryad olsa da.
Uğrunda bənliyim bərbad olsa da,
Son dildarım gözəllikdir, sevgidir.

Gözəlsiz bir gülşən zindana bənzər,
Sevgisiz bir başda əqrəblər gözər,
Nə görsəm, hanki bəzmə etsəm güzər,
Həp duyduğum gözəllikdir, sevgidir.

Qoşma janrında yazılmış bu şeirdə Hüseyn Cavid Füzuli poetik məktəbinin birbaşa varisi kimi çıxış edir. “Sevgisiz bir başda əqrəblər gəzər” poetik ifadəsi Füzulinin Həbibiyə yazdığı təxmisindəki “kəlləmin sümükləri içində əqrəblər məskən saldıqda belə sənin məhəbbətini unutmaram” anlamlı misraları çox xatırladır. “Keçmiş günlər” toplusunda şairin az sayda olsa da, qəzəlləri vardır ki, bu janrda qələmə alınmış ən yaxşı örnəklərlə yarışa girə bilər. XIX əsrin ədəbi ənənəsinə uyğun olaraq, Cavid fars dilində də qəzəllər yaratmışdır. Ancaq aydındır ki, onun ana dilində qələmə aldığı qəzəllərini bədii-estetik cəhətdən farsdilli şeirləri ilə heç cür müqayisə etmək olmaz.

Cavidin bir türkcə, iki farsca qəzəli vardır. Türkcə qəzəl:

Məndən ayırdı fələk cəfəpişə yarimi,
Tar etdi zülfi-yar kimi ruzigarimi.

beysi ilə başlayır.

Farsca qəzəllərin biri vətən mövzusunda, o biri isə məhəbbət mövzusunda. H.Cavidin ilk qələm təcrübələrindən biri kimi Hacı Zeynəlabidin Tağıyevə həsr etdiyi farsca qəsidə də maraq doğurur. Ümumilikdə, Cavidin şeirlərində dərin bir həyat fəlsəfəsi, sağlam bir məntiq, insanın kamalına möhkəm inam özünü göstərməkdədir. Gələcəkdə dramlarında qoyub həll edəcəyi bir çox problemlərin “eskizini” şeirlərində cızır Cavid:

Pək tuhaf!.. Bir firqə digər firqənin
Xaliqindən diksinib olmaz əmin.
Halbuki, hər kəscə haq bir, Tanrı bir...
Ya bu sərəsmlik, bu azgınlıq nədir!?

Ancaq poeziyasında Cavid hər şeydən öncə, böyük bir lirikdir, ülvi məhəbbətə sevnə və bəzən məşuquna ərlə şikayətlənən, hətta ondan küsən bir aşiqdir:

Bana anlatma ki, eşq, aləmi-sevda nə imiş,
Bilirim bən səni, get! Hər sözün əfsanə imiş.
Get, gülüm, get, gözəlim! Başqa bir aşiq ara, bul!
Duydum artıq sənin eşqindəki mənə nə imiş!..
Bivəfasın, mələk olsan belə uymam daha, get!
Kim ki, uymuş sana, gönlüm kibi divanə imiş.
Yetişir, get! Bəni qəhr eyləmə, tərsa qızı, get!
Anladıq şəfqəti-ayini-məsiha nə imiş!..

1912-1918-ci illərdə H.Cavid dalbadal ilk böyük faciələrini yazır. Mövzusu mülkədar həyatı, ailə və məişət münasibətlərindən alınan “Maral” (1912) əsərinin mərkəzində Azərbaycan qadınlığının faciəsi durur. Təsadüfi

deyildir ki, ilk variantında əsərin adı “Zavallı qadın” idi. Yaşlı mülkədara zorla əvə verilən Maral qızıl qəfəsə salınmış əsir quş kimi yaşayır. O, bu taleyə qarşı üsyan edir, dini ənənə və adətləri tapdalayıb keçmək qərarına gəlir. Amma hələdici bir anda Maral minillik instinktlərin təsiri altında tərəddüd edir. Dini əxlaq normaları və bunlardan doğan qadağalar bütün dəhşəti ilə Maralın gözləri önündə canlanır, müqəddəs sayılan adətlər, ənənələr onun yolunu kəsir.

Bir faciə kimi “Maral”da hələ bir sıra qüsurlar vardır. Baş qəhrəmanla bağlı səhnələr əsərdə bütün hadisələrin əsas özəyinə çevrilmişdir. Dramatik hərəkət baxımından əsərdəki ikinci xətt – Cəmil və Humay xətti Maral xətti ilə yüksək bədii vəhdətdə birləşmişdir. Buna görə də H.Cavidin ilk daha kamil, ulvi bir sevgi dastanı kimi adətən “Şeyx Sənan” faciəsi nəzərdən keçirilir.

“Şeyx Sənan” (1914) – Hüseyn Cavidin ən qiymətli faciələrindən biridir. Əsər Azərbaycan teatrlarında uzun müddət müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuş, şərfli bir səhnə yolu keçmiş, tamaşaçıların böyük rəğbətini və məhəbbətini qazanmışdır.

Faciənin belə xoşbəxt sənət tələyinə səbəb ondakı yüksək sənətkarlıq, gərgin dramatik münasibət, parlaq xarakterlər, nəcib bir məhəbbət və insanlıq fəlsəfəsi idi. Hələ faciəni qələmə almazdan öncə yazdığı “Şeyx Sənan” şerində Cavid öz bədii-estetik qayasını bu cür ifadə edirdi:

“Nədir mənəsi eşqin?” söyləyənlər nərdə, bir gəlsin,
Görüb qüdsiyyəti-Sənanı lal olsun xəcalətdən!..

“Şeyx Sənan” eşqin qüdsiyyəti haqqında mahını, lirik, şalranə bir nəğmə idi.

Poeziyamızda “eşqin mənəsi” haqqında böyük mahınını hələ XII əsrdə Gəncə dahisi Nizami oxumuşdu. “Xosrov və Şirin”də ali bir sevginin qiyməti pozğun bir hökmdarı əsil insana çevirirdi. “Şeyx Sənan” isə eşqin dini etiqad üzərində təntənəsi idi, mövhumat və xurafatda, əqidə və zehniyyətdə olan puçluğun, quruluşun və saxtılığın üzərində qələbəsi idi. Süjetin bədii həllində əksini tapan əsas dramatik hadisə məhz bu qələbənin ifadəsi idi: burada “böyük şeyx” “böyük aşıq” çevrilirdi...

Məhəbbəti tərənnüm etmək üçün müəllif əvvəlcə öz fəlsəfəsini qadınlığa, dünyəvi eşqə qarşı çevirmiş bir filosofu təsvir edir. Bu filosof həm də din və təriqət başçısıdır. Maraqlıdır ki, əsərin qadın qəhrəmanı da başqa cinsə könlü verməməyi qərara almışdır. Şeyx Sənan “eşqi-ruhani” xatirinə Zəhranın odlu məhəbbətini rədd edərək səhralara qoşduğu kimi Xumar da monastıra hazırlaşır. Lakin əsər hər iki qəhrəmanda bu saxta inamın sarsılması və böyük, təmiz bir məhəbbətin hər şey üzərində qələbəsi, üstünlüyü ideyası ilə bitir.

Hələ ilk səhnədən Şeyx Kəbir qəhrəmanın gələcək faciəsini xəbər verir.

İslam ehkamını yayağa, yüksəklərə qaldırmağa ömür sərf etməyi qərara

almış Sənanın ürəyində real məhəbbət ehtirasının baş qaldıracağını Şeyx Kəbir bir təriqət müridi üçün “mənəvi alçalma” kimi qiymətləndirir. Məhz buna görədir ki, şeyxlər və müridlər əhatəsində Sənan öz mənəvi yüksəlişini bir faciə kimi keçirir. Sənan öz faciəsini “öz ləyaqətinin qurbanı olan” ağılın və əxlaqın faciəsi kimi yaşayır.

Şeyx Sənan səhnədən-səhnəyə yüksəlir, mənəvi böhranlardan, fırtınalardan keçir. Şeyx və mütəfəkkir, aşıq və insan – faciədə onun dindarlıqdan insanlığa doğru yolda keçdiyi əsas mərhələlərdir. O, dini təbliğ edən bir mübəlligh, qadınlara nifrət edən bir fanatik kimi əsərə daxil olur və tamamilə təbii bir inkişafdən sonra fədakar bir aşıq, inkarçı bir mütəfəkkir kimi son səhnəni tərk edir.

Maraqlıdır ki, müəllif öz qəhrəmanını, böyük bir məhəbbətlə təsvir etdiyi Qafqaza götürür. Sənan axtardığı “haqq nurunu” məhz burada tapır. Əsərin ən qüvvətli hissəsi də ikinci pərdənin ikinci səhnəsidir. Din üzərində eşqin qələbəsi başdan-başa əsərin pafosudur, lakin o, ən yüksək səviyyəyə bu səhnədə çatmışdır.

Budur, bütün möminlər səcdə üçün Şeyxə müntəzirdir. Şeyx isə Xumarın səcdəsinə gəlmişdir:

Vətənim, cümlə niyyətim, Kəbəm,
Şimdi yalnız odur, o, əl çəkməm...

Burada din bütün huriləri, bütün mələkləri ilə birlikdə səmadan enib məhəbbətin səcdəsinə yıxılmışdır! Həm də Sənanın əl çəkdiyi din yalnız islam dini deyildir. O, hətta kinaya ilə xaç da taxaraq xristian ehkamlarını da məsxərəyə qoyur:

Bumu İsanın ərsə məracı?
Mən nəyəm şimdi? Canlı dar ağacı!..
İştə bir parçacıq gümüşdür bu...
Bunu asmaqla bir üzük taxmaq
Məncə birdir, bir... anladınmı, uşaq?

Şeyxin kamal və cəsarəti qarşısında papas gülünc və zavallı bir vəziyyətdə qalır...
“Haqqı ilk dəfə bulduğunu” qət edən, gözəlliyin, əsil həyatın böyük həqiqətini qürurla elan edən Şeyx öz müridlərinə üz tutur:

Eşqdən başqa hər nə varsa əvət,
Tövbə, min tövbə!.. eylədim nifrət.

İştə mən naili-vüsal oldum,
Aradım nuri-həqqi ta buldum.
Gediniz gərçi hiylə, ya təzvir
Sizcə xoş... Bəncə eşq yüksəkdir!..

İndi o, öz müridlərinin mənəvi puçluğu, saxta etiqad əsirləri olduqlarını daha yaxşı dərk edir, donuzlara çoban olmağı avamlar, fanatiklər mürşidi olmaqdan üstün tutur:

O donuzlar ki, otladır Sənan,
Şübhəsiz, fərqi yoxdur onlardan.
Odur ki, o, heç də təəssüf etmir ki:
Unudub cümlə hökmi-Quranı,
Oldum axırda bir donuz çobanı...

Böyük alim və filosof Faust (Gete, “Faust” faciəsi) dünyəvi elmin və biliklərin zirvəsinə qalxmış, Mefistofelin köməyi ilə göyləri və əbədiyyəti dərk etmiş, bütün bunlardan sonra isə bataqlıqdan qurudub əldə etdiyi bir parka torpaqda əkinçiliklə məşğul olmuşdur. Faust axtardığı böyük həqiqəti, həyatın mənasını, dünyada ən “bəxtiyar anı” yalnız bu zaman tapmış və yalnız bu zaman “dayan, ey an, sən gözəlsən, dur!” – demişdi.

Şeyx Sənan “min dürlü” və “pərdəli” hikmətlərə nüfuz etmiş, din və islam rəhbəri olmuş, ölkələr, məmləkətlər dolaşmış və ən nəhayət, təmiz, təbii, dünyəvi bir hissini naminə iki il donuzlara çobanlıq etmişdir. “Aradım nuri-həqqi ta buldum” – deyər Sənan yalnız bu zaman həqiqi müdrik, əsil bəxtiyar bir insan kimi təntənə etmişdi! Hər iki ideya – Sənanın “azad duyğuların təbiiliyi və sərbəstliyi hər şeydən yüksəkdir” və Faustun “əkinçilik sxolastik fəlsəfəçilikdən yaxşıdır” ideyası bir nöqtədə birləşirdi: insan fəaliyyətində realizmi, əməli istiqaməti, həyat sevgisini təsdiq edirdi!.. Sonda Sənanın sevgisi ideallaşsa da, xəyali, əfsanəvi mənalara kəsb etsə də, bütövlükdə əsərin pafosu, onun həyat sevgisini təsdiq edən fəlsəfəsi idi.

Faciədə geniş və mühüm yer tutan vəfahı, füsunkar və fədakar qız Xumar, sirlı, nurani və mərdümgiriz dərviş, şeyxlər, ərəb gözəli Zəhra, qoca Platon, kinli və daş qəlblı papas, Xumarın uğursuz aşıqları Anton və Simon müəllimin müvəffəq olduğu və əsas ideyanın bədii ifadəsinə xidmət edən bitkin, mənalı surətlərdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, “Şeyx Sənan” məhəbbət nəğməsidir. Əsərin dili və vəznı lirik bir mahnı qədər səlisdir. İştirakçıların çoxluğu, hadisələrin zənginliyi, faciənin dramatik quruluş nöqtəyi-nəzərindən incə tərtibi diqqəti cəlb

edir. Süjet və səhnələr arasındakı vəhdət sənətkarlıqla qurulur. İki obraz bütün hadisələrin mərkəzində qoyulur: Sənan, bir də Xumar. Onlar adət və ənənələr, dinlər və təriqətlər fəvqünə qalxır, çirkin bir cəmiyyətdən uzaqlaşılır.

Təməz insan sevgisinin saf, mənəvi gözəlliyin şalranə zirvəsinə yüksələn Sənan və Xumar avam şeyxlər, kinli papaslar mühitini aşağıda buraxır, simvolik bir yüksəklikdən Kür sularına atılırlar...

H.Cavidin ikinci böyük faciəsində – “İblis”də də məkan konkretliyi yoxdur. Hadisələr qeyri-müəyyən bir yerdə – harada isə Şərqdə cərəyan edir. Bir vaxtlar H.Cavid başqa əsərlərinə görə də “kənar mövzulara uyumaqda” ittiham etmiş bu “kənar mövzular” əslində bizim poeziyaya həmişə doğma olan Şərq mövzuları idi. Cavidlə bizim dramaturgiyaya bir tərəfdən də Şərq daxil olurdu. Məgər bu, milli dramaturgiyanın yalnız zənginləşməsinin xeyrinə deyildimi? İkinci tərəfdən, milli koloritin realist əsərlərdən, komediyadan tələb olunan səmimiyyətini faciədə tələb etmək mümkün deyildir. Epoxallıq, vüsət və başəri mənə faciə üçün, xüsusən də romantik faciə üçün daha çox səciyyəvidir. Romantik faciədə konflikt, adətən, “mən” və “dünya”, “mən” və “varlıq” arasında ziddiyyətləri əhatə edir, əbadiyyət və kainat ölçüləri miqyasında baş verir. “İblis” və “Şeyx Sənan” məhz belə tipli faciə nümunələridir.

“Şeyx Sənan”ı təəssüb əleyhinə yazılmış bütün başqa əsərlərdən ayrılan birinci növbədə məhz ondakı konfliktin miqyasıdır.

Burada tənqid edilən, bu və ya digər din xadimi, hətta ayrıca bu və ya digər din sistemi də deyildir. Sənanın xristianlığa, yaxud müsəlmanlığa münasibəti arasında elə bir fərq yoxdur. Sənanı düşündürən “mübhəm” və “pərdəli” hikmətlərdir: nədir haqq? – “etiقادmi, ya həqiqətmi?”, “dinlərin”, təriqət və təlimlərin mənası, zəruriliyimi, yoxsa insan duyğularının təbiiliyi, saflığı və azadlığını?”, “həyat, məhəbbət, yoxsa sitayiş, etiqad” – hansı haqdır? Sənanın aradığı – “haqqın nurudur”, həqiqətin işığıdır.

Bəs başqa qəhrəmanın – Arifin axtardığı nədir? Yəni də “nuri-həqiqət!”

- Əsrlərin və nəsillərin tapmadığı əzəli, əbədi bir hikmət: nə qalib gələcək? - kamal, yoxsa qüvvət? Bəşər dühəsi, ya şər? İblis, ya İnsan?

Hətta Şeydanı (“Şeyda” faciəsi) düşündürən bütün dövrlərdə bütün insanları düşündürmüş ümumi və əbədi məsələlərdir: “...Məni üzüb bitirən bir qüvvət var ki, o da yalnız həyatdakı boşluqdan, həyatdakı mənasızlıqdan ibarətdir...”

Şeydanı ömrün, həyatın səbəbi və mənası düşündürür... Ümumiyyətlə, H.Cavidin bütün faciələrinin əsas qəhrəmanı həqiqət axtarıcıdır. Bu faciələrdən hər biri bu və ya digər dərəcədə həyatı dərk etməyə can atan, həm də ehtirasla və çox vaxt bilhədə can atan narahət ağılın və biliyin faciəsidir. Bu qəhrəmanların mənəvi aləminə, həmçinin dramaturqun öz yaradıcılığına məxsus tərəddüd və ziddiyyətlər, ideya bəhrənləri də məhz bu narahət axtarışlarla bağlıdır.

Adətən, böyük sənətkarlar həmişə əsrin fəlsəfi, ən qabaqcıl dünyagörüşü səviyyəsində dayanmışlar. Böyük bədii sənət cəmiyyətdə həmişə yeniliyin, ictimai inkişafın, yüksələn inqilabi qüvvələrin ehtiraslı tərəfdarı olmuşdur.

İnqilab dövründə və inqilablar mühitində yaşamaq və həm də cəmiyyətdəki bu böyük ictimai hadisədən kənar qalmaq sənətkar üçün faciədir. Hüseyn Cavid öz əsərlərində “zehniyyətçiliyə”, idealizmə, mistik və sxolastik fəlsəfələrə qarşı üsyan edir, onlara Sənanın, İblisin məsxərələri, kinayələri ilə gülürdü. Onun əsərlərində əsas tragik konfliktlər çox vaxt “bəşəriyyətçilik” və “ümumi məhəbbət” ideyaları, humanizm və maarifçilik ideyaları cəbhəsində həll edilirdi.

Qeyd etdiyimiz kimi, H.Cavidin bütün faciələri romantik faciələrdir.

Romantizm bu faciələrin bədii obrazlar sistemində də özünü göstərir. Bu faciədə bəzən odlar və alovlar içindən İblislər çıxır, altun şəfəqlər arasından mələklər görünür, ölümlər və kabuslar rəqslər düzəldir, cəhənnəm sədası, cənnət səsləri eşidilir. Müasir oxucu üçün bəlkə də yabançı görünən bu ünsürlərə necə qiymət vermək lazımdır?

Hər şeydən əvvəl, iki cəhəti bir-birindən ayırmaq gərəkdir. Romantik faciədə bədii təsir və təsvir ünsürü kimi bunlardan, əlbəttə, istifadə etmək olar. Dantedən Miltona, Geteyə, Bayrona, Lermontova və Haqverdiyevə qədər bu ünsürlər bədii ədəbiyyatda həmişə mövcud olmuşdur. Məsələn bu ünsürlərdən necə və nə məqsədlə istifadə etməkdədir. Bunları “mürtəcə romantizm ünsürləri” kimi qiymətləndirmək yanlış olardı. Romantikanın xarakterini və ondakı realizmin dərəcəsinə təyin edən bədii təsvir vasitələri deyildir, fikirlərdir, ideyalardır, əsrin ruhu və pafosudur. Mütərəqqi fikrə xidmət etdikdə canlı estetik emosiya doğuran hər bir vasitə xeyirlidir. Nə qədər ki, bu ünsürlər sağlam ideyaya, qabaqcıl dünyagörüşə xidmət edir, onlar təbii və qanunidir. Həyat həqiqətlərini düzgün dərk edən müəllif, onu həyatdakı formasına daha uyğun gələn təsvir yolu ilə verir, lazım gəldikdə isə, simvol və alleqoriyadan da istifadə edir.

“İblis” əsərində İblis suratinin təsviri ilə dramaturq bir həqiqəti ifadə etmək istəyir: “İnsan öz səadətinin səbəbi olduğu kimi, öz fəlakətinin də səbəbidir. İnsan şərəfinin səbəbini insandan kənar, göylərdə, İblisdə amaq mənasızdır”. Ənənəvi-rəmzi surət olan İblis bu ideyanın həlli və qüvvətli bədii təsdiqi üçün ən yaxşı vasitəyə çevrilir.

Şeyx Sənanın təsvir edilən yuxusu və gözüne görünən xəyalların səhnədə görünməsi təbiidir. Çünki bunlar psixoloji cəhətdən də əsaslandırılır. Oxucu daima xəyal və şübhələrlə yaşayan Sənanın gözlərinə belə xəyalların görünəcəyinə inanır.

Romantik faciədə simvolik obrazlara meyli (“Faust”, “Habil” və s.) bir buradakı ümumiləşmənin yüksək səviyyəsi ilə, bir də insanın daxili aləmini

daha çox qabartmaq, “ehtiraslar, arzular və fikirlərə canlı surətlər şəkli vermək”(V.Q.Belinski) ənənəsi ilə izah etmək olar. Bütün görkəmli romantiklərdə olduğu kimi, bu ünsürlər H.Cavid romantizmində öz əksini tapmışdır.

Bu isə o deməkdir ki, Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm bütöv ideya və forma zənginliyi ilə təzahür etmişdir.

“İblis” – müharibə əleyhinə yazılmış qüvvətli fəlsəfi faciədir. Birinci dünya müharibəsi ilə əlaqədar olaraq “İblis” kimi bir əsərin meydana çıxması ədəbiyyatımızın həmişə mühüm ictimai hadisələri ən geniş şəkildə ehtiva etmək ənənəsi ilə bağlı idi.

Müharibə mövzusu, ümumiyyətlə, o dövrün dünya ədəbiyyatında geniş yayılmışdır.

Hərbi-utopik romanlar, müstəmləkəçilik poeziyası, himnlər və marşlar yazılırdı. Bütün bu yazıları tərənnum edən “təbil və şeypur” poeziyası idi. Belə bir dövrdə, Avropa romantikləri qəhrəmanlığın yeni kultu kimi Napoleonu qaldırıcıları bir vaxtda, Hüseyn Cavid öz müharibə faciəsinin qəhrəmanı kimi İblisi seçir.

Təkcə bu cəhət müəllifin ideya və görüş istiqamətini təyin etmək üçün çox şey deyir. Faciədə müharibənin mücərrəd rəmzi və romantik şəkildə təsvir edilməsinə gəldikdə isə bu yenə də şairin üslubu və dünyagörüşü ilə əlaqədar olaraq meydana çıxır. Faciənin mərkəzində ordular və siniflər deyil, öz mənəvi psixologiyası ilə insanlar dururlar. H.Cavid müharibəni təsvir etmək üçün müharibə əhval-ruhiyyəsini hərəsi bir cür keçirən insanları təsvir edir. Hadisələrin, müharibənin mənzərəsi psixologiyaların müstəvisində görünür. Daha doğrusu, şair, həmişə olduğu kimi, yenə də ictimai hadisələrin özündən çox, bu hadisələrin əksi olan ideyalarla maraqlanır.

Dramaturq ən böyük şər hesab etdiyi müharibənin əsas səbəbini şər idyelarla yaşayan insanda, insan təbiətindəki şərdə görür. Odur ki, süjetin əsasında yenə də xeyir-şər fəlsəfəsi, təzadlı ehtiraslar, etik və əxlaqi problemlər konfliktini dayanır.

Əsər, H.Cavid faciələri üçün səciyyəvi bir ekspozisiya ilə başlayır. Top və tüfəng partlayışları arasından İblis qəhqəhələri və Mələyin fəryad səsi eşidilir. Bir qədər sonra isə Arif görünür. O, rəng-rəng köhnə fəlsəfələr içərisindən öz aradığı həqiqəti tapa bilmir. Odur ki, Arif kömək üçün Allaha müraciət edir. Ancaq hələ səsinin haqqa, Tanrıya çatacaq bir səviyyədə mənəvi kamilliyə yüksəlməməsi səbəbindən, Arifin harayına gələn İblis olur. O nə üçün gəlmişdir?

Baxdım səni məhv etmədə min dürlü xəyalət,
Gəldim verəyim qəlbinə bir nuri-həqiqət.

Bəs Arifin axtardığı həqiqət nədir? “Nə üçün insanlar bir-birlərinə zülm edirlər?”
Nə üçün:

“Yalnız deyil insanlara, vəhşilərə sorsan,
Onlar belə insandakı vəhşiliyə heyran!”.

İxtiyarın, Mələyin və Arifin özünün dediyindən məlum olur ki, bunun səbəbi “bəşəriyyətin İblisə uyması”dır. Hamı İblisi müqəssir bilir. Hər kəs tanımadığı, görmədiyi İblisə bol-bol lənət yağdırır. O zaman İblis göylərdən enib insanlar arasında görünür və “insanlığı təhqir edən”, “duygusu”, “varlığı sönük” həqiqi İblisləri insana nişan verir. İblis, kimi məhv etmək, kimə lənətlər demək lazım olduğunu göstərir, həm də gələrkən sübut üçün bir əlində “altun”, bir əlində “qurşun” gətirir.

İblisin “altun” və “qurşun” silahına Arif də məğlub olur. Humanist, guşənişin bir filosof olan Arif arvadı Xavəri boğur, qardaş qatili olur, beş qızıl üstündə bir yəhudini öldürür və s. Deməli, insan insanlığı unutmuşdur, insanlığı onun yadına salmaq lazımdır. Bu məqsədlə Cavid insanın qüsurluğunu ən sət boyalarla təsvir edir, onun bəşəri qürurunu silkələyir, özlərində şəri daşıyan bütün insanları insanlar arasından yox etmək haqqında düşünmək ehtiyacı doğurur. Ənənəvi rəmzi surət olan İblis bu məqsədə xidmət edir.

İnsanın törətdiyi cinayətlərdən sonra İblisin qəhqəhəsi eşidilir. O, cinayət eləyən insanlara gülür, bundan həzz alır. Bəşər alçalanda İblis məmnun olur.

O, insana ona görə gülür ki, insan aciz və gücsüzdür. O, xilqətə ona görə gülür ki, o, naqis və yarımçıqdır. O, insanlara, onların gücsüzlüyünə gülür:

Dərdə bax, millətə bax, niyyətdə bax!
Ölülərdən ölülər feyz alacaq!

O, mənfilik mücəssəməsidir, lakin mənfilikləri gizlətmək üçün lazım olan mənfii sifətlər: tərəddüd və yalançılıq, mütilik və ikiüzlülük onda yoxdur; o, ən obyektiv və təəssübsüzdür, çünki tərəf çıxmaq üçün tanıdığı müqəddəslik yoxdur. O, xeyirə inansaydı, bəlkə də xeyirxah olardı...

Sonda insanlar yığışıb İblisi – bu şəri filosofunu öz aralarından qovurlar. Lakin bu, hələ şərin insanlar arasından qovulması demək deyildi.

Çünki insan təbiətində şəri İblis yaratmamışdı və o da məhv edə bilməzdi. Bu, insanın öz missiyası idi; odur ki, İblis səhnədə görünməz olur. Hayatın səhnəsində insan öz missiyası ilə yalqız qalır...

İblis – bizim dramatik poeziyada klassik simvolik surətdir. Öz bəddii qüdrəti ilə o, – Lüssifer, Demon, Mefistofel kimi İblis tipləri ilə yanaşı durur.

M.Lermontovun Demonundan sonra H.Cavidin İblisi demonizm poeziyasında sonuncu qüvvətli İblisdir.

Adətən, böyük, üsyançı və narahat İblislər müəyyən əxlaqi-fəlsəfi sistemlər, ziddiyyətlərlə dolu dövrlərdə meydana çıxır. Mefistofelin görürlərində

Avropa tənqidi realizmini, bu realizmin ən kəskin bir təzahürünü görürlər. Rennans fəlsəfəsi öz yeni pafosunu bir də Lüssiferin (Bayron, “Habil” faciəsi) azadlıq ideyalarında tapmış olur. Bu mənada İblisin qəhqəhələri (H.Cavid, “İblis” əsəri) mistikaya, “mərhəmət” fəlsəfəsinə, etiqad, təvəkkül və xurafata yeni üsyanın, acı, məğrur bir kinayənin ifadəsi idi.

Hüseyn Cavidin hələ 1917-ci ildə tamamladığı “Şeyda” isə dramaturgiyamızda tamamilə yeni bir hadisə kimi səsləndi. “Şeyda” öz məzmunu ilə “Şeyx Sənan” və “İblis” mövzusunda tamamilə fərqlənirdi. Hadisələr Bakıda vəqə olur, mətbəə fəhlələrinin əmək və həyatının təsvirini verirdi. Əsər, istismar dünyasına qarşı üsyan qaldırın, odlu-alovlu çıxışlar edən, lakin mübarizə yolunu tapmadığı üçün məğlub olan ziyalı gəncliyin faciəsi idi. Şeyda sonralar ədəbiyyatımızda geniş yayılan mütərəddid ziyalı tiplərinin sələfi oldu.

Cavan mühərrir Şeyda əsərin ilk pərdələrində çox mübariz bir proqramla çıxış edir, birlik və faallıqdan danışır, fəhlələrə öz hüquqlarını başa salır, onları, azğınlıqları kənardan seyr edən “qoyun sürüsü” adlandırır. O, hətta coşqun ruhlu inqilab nəğmələri də bəstələmişdi.

Lakin bu nəğməni Şeyda fəhlələrə verməmiş, onlar özləri “gizlicə onun dəftərləri arasından” götürmüşlər. Fəhlələr şəri əzbərləyib bir ağızdan oxuyurlar. Elə bunun üstündə də Şeydanı mətbəədən qovurlar.

Mətbəədən kənar edilməsi ilə ondakı inqilabi coşqunluq öz yerini bədbin, dumanlı əhval-ruhiyyəyə verir. O, özünü “dərviş” adlandırır, səfil və divanə həyat keçirir. Şeydanı həbs edirlər.

Əsərdə Şeyda ilə yanaşı fəhlə Qara Musanın taleyi də təsvir edilir. Onun qardaşı mətbəədə vərəmədən ölür, öz əli şikəst olur, evini borc yerinə mətbəə müdiri qəsb edir və “tək əlli” qaldığı üçün onu işdən qovur. Müəllif də “tək əlin” intiqamını təsvir edir. Həm də “tək əlin” intiqamı Şeydanın bədbin və tərəddüdü üsyanından daha qorxulu olur.

“Şeyda”dan sonra H.Cavid “Uçurum” faciəsini bitirir. Burada da Qərb burjua əlaqələri ilə birlikdə yayılan yeni əxlaqi münasibətlər və onların ölmə məhkum etdiyi sənətkar bir gəncin müsibəti təsvir edilir. Rəssam Cəlal özü ilə keçmiş arasında açılan böyük “uçurum”da məhv olur.

Burjua-feodal əxlaqının doğurduğu başqa bir müsibəti, ailə-məişət faciəsini isə “Afət”də görürük.

“Afət” (1922) Hüseyn Cavidin baş qəhrəmanı qadın olan ikinci faciəsidir. “Maral”da qadınlığın, “övrət tayfası”nın çoxdankı, ümumi, “ənənəvi” müsibəti təsvir edilir. Afət isə artıq “yüksək cəmiyyət qadını”, xalis kübar və zadəgan bir xanımdır. Odur ki, Afətin faciəsi nisbətən fərqli məzmun daşıyır, burjua-zadəgan mühiti, kübar adətləri və əxlaq normaları ilə şərtləndirilir. Öz qeyri-adi ehtirası ilə də Afət dramaturgiyamızda özünəqədərki qadın tiplərindən fərqlənir, faciədə qadın karakterinin daha çox Medeya tipinə yaxın bir

surət kimi meydana çıxır. Belə xarakterə sonralar yenə də Caviddə, “Səyavuş” əsərindəki Südəbə surətində rast gəlirik.

Afətin faciəsi də ailə fəlakəti ilə başlayır. Gənc və füsunkar Afəti əyyaş Özdəmirə əvə verirlər. Afətin məğrur, həm də qüvvətli bir sevgi üçün yaranan qəlbi yaşlı, küskün bir mühərririn soyuq təbiəti, kobud, qaba mənəvi varlığı ilə qarşılaşır. Afət 16 il sevgisiz və səadətsiz yaşayır. Zahirən çox nəcib və gözəl görünən doktor Qaratayla görüşərkən Afət onunla maraqlanmağa başlayır. Hiyləgər, pozğun və soyuqqanlı Qaratay xoşbəxtlik arzusu ilə çarpınan qadının bütün varlığına hakim kəsilir. Afət sevir. Bu sevgi məsum, demonik bir qüvvəyə çevrilir. Heç bir maneə, heç bir əngəl daha bu sevgiyə mane ola bilmir. Sevgisi ucundan Afət cinayətə də əl atır. O, Qarataydan öz eşqi üçün əbədiyyət vədi istəyir və bu vədə inanarkən əyyaş ərinə zəhər içirir. Özdəmir ölür, lakin faciə daha da şiddətlənir. Qaratay indi də Altunçayla evlənir. Ehtiraslı, fədakar, günahkar bir məhəbbətlə sevrəkən Afət aldadılır, tərک edilir.

Lakin bütün nifrəti ilə bərabər Afət Qaratayı fanatik bir məhəbbətlə, dəlicəsinə sevməkdə davam edir. Öz intiqam ehtirası naminə o, Qaratayı öldürür; sonra isə özü zəhər içir, cənazəni qucaqlayır və nəhayət, bu yolla ona “qovuşur”.

Göründüyü kimi, qüvvətli bir məhəbbət ikiüzlü, xəyanətkar bir münasibətlə qarşılanır, aldadılır, təhqir edilir və cəzalanır. Faciədə Ərtəğrulla bağlı səhnələr və ideya xətti də maraqlıdır. Ərtəğrul H.Cavidin o dövrkü faciələri üçün bir ziyalı surətidir. O da “düşkün bir mühtədə çarpınan bir zavallı, sönük varlıqları yıxmaq istəyən bir qığılcım, pəncələrlə qəlbi didilən bir bədbəxt, bir biçarə, mənasız saylar ətrafında dolaşan bir sifir, bir heçdir”. Daha doğrusu, Ərtəğrul da Şeyda tipli, Cəmil tipli küskün, əsəbi bir üsyançı, “şaşırmış” bir ziyalıdır.

1920-1926-cı illər arasında Hüseyin Cavid daha iki əsər – “Peyğəmbər” və “Topal Teymur” pyeslərini yazır. Hər iki əsər dramaturqun tənqidə ən çox məruz qalmış əsərləridir. Bunun səbəbi nə idi? Məsələ onda idi ki, H.Cavid öz ənənəvi humanizm, xeyirxahlıq və maarifçilik ideyalarını indi qanlı bir fatehin, ya da islam peyğəmbərinin dili ilə təqdim edirdi! O dövrün poeziyasında və fəlsəfəsində ideya-bədii iflasa uğradılmış Məhəmməd və Teymurləng kimi surətlər Cavidin qələmi ilə ideallaşdı. Bu isə 20-ci illərin ədəbi-ictimai fikrində, həmçinin Cavid yaradıcılığında geriləmək kimi anlaşılırdı. Doğrudur, əsərdə Məhəmməd bir peyğəmbər kimi ideallaşdırılmırdı, Hüseyin Cavid Məhəmmədi “yoxsul ərəblərin müdafiəçisi, ədalət, hüquq bərabərliyi ideyasının təbliğatçısı, əsarət, köləlik əleyhinə çıxan bir qəhrəman, qadın azadlığı tərəfdarı, hər cür mövhumat, xurafat, cəhəlat əleyhinə mübarizə aparan elm, mədəniyyət aşığı, şair təbiətli, sülhsevər bir insane və nəhayət, panteist bir mütəfəkkir... hətta öz əsrini qamçılayan üsyankar bir şair kimi” (M.Cəfər) göstərirdi.

Kütləvi və keçici hakim təmayüllərə, koformist və radikal inqilabçı təsirlərə, açıq ideoloji soyqırımına bədii müqavimətin klassik örnəyi olaraq bu dövrdə Cavid yaradıcılığını nəzərdən keçirmək mümkündür.

“Peyğəmbər” əsərinin mövzusu və qəhrəmanı tarixdən alınsa da, əsərdəki fəlsəfə və ideal yazıldığı dövrün hadisələri ilə yaxından bağlı idi. “Zamanın qırılmış bağlarını” (Şekspir, “Hamlet”) yenidən bağlamaq vəzifəsini Mələk Məhəmmədə həvalə edir. Cavid “düşünüb haqqı bulan arif” insanı peyğəmbər, Tanrı səviyyəsinə qaldırır, dünyanı öz məhvərinə qaytarmaq vəzifəsini onun üzərinə qoyur.

“Topal Teymur”un (1922) estetik mahiyyəti və obyektiv-fəlsəfi mahiyyəti çağdaş “cahəngirciklər”ə, çırtan tıranlara qarşı etiraz və istehza ilə dolu idi. Cavid nifrət etdiyi və lənətlədiyi “qan püskürən, atəş savuran” şahlar və xaqanlar haqqında mədhiyyə yazmazdı və Teymurləng də səhnəyə bu məqsədlə gətirilməmişdi. Bəlkə əksinə, Cavid “İblis”də şəri şər dühasının – İblisin dili ilə ifşa etdiyi kimi, “Topal Teymur”da da tıranlığı müharibə tanrısının – Teymurun dili ilə ifşa edirdi. İblis insanın özündə olan yamanlıq və şər deməkdir. Teymur da Cavidə məhz “özünü dərk etmiş tıran” kimi cəlb edirdi. Əsərdə gerçəkləşən və ancaq gerçəkləşdikdən sonra qavranılan mənəvi korluq və topallıq-şikəstlik ən parlaq şəkildə Teymurun Ankara savaşına qərar verdiyi anda özünü göstərir. Fəciədə bu qərar bütün İslam, Yaxın və Orta Şərq miqyasında bir günah, “siyasət və rəyasət” bəlası, “qardağ qırğımı” olaraq damğalanır. “Qanlar tökülüb, Ankarada qiyamət qopduqdan” (M.Ə.Sabir) sonra Teymurun son sözləri bu savaşdakı qalibyyəti bir məğlubiyət olaraq dərk etdiyini göstərir: “Hiç mərəq etmə, xaqanım! Sən kor bir əbdal, bən də dəli bir topal! Əgər dünyanın zərrə qadar dəyəri olsaydı, yığın-yığın insanlara, ucu-bucağı yox məmləkətlərə sənə kibi bir kor, bənəim kibi bir topal müsəllət olmazdı.”

Hər iki dramda təhlil və təsvir ənənəvi maarifçi-romantik məcrada, tarixi və dini mövzular çərçivəsində, XX yüzil Azərbaycan romantizminə verilən fəlsəfi, estetik son şəklin, ovqatın və bədii ritmin davamı kimi çərayan edir.

Hüseyn Cavidin yaradıcılığı bir tərəfdən də Türkiyə-Azərbaycan ədəbi əlaqələrini əks etdirmək baxımından son dərəcə səciyyəvidir. Onun pyeslərinin əksəriyyətində hadisələr Türk-Turan dünyasında çərayan edir və qəhrəmanlar bu dünyadan seçilmiş igid türk oğul və qızlarıdır. Məhz buna görə böyük Səməd Vurğun ustadı tənqid edərk:

Nədən şerimizin baş qəhrəmanı
Gah Turandan gəlir, gah da İrandan?

dəyə sual verirdi.

1932-ci ilin mayında, böyük İran şairi Əbülqasım Firdövsinin anadan olmasının min illiyi münasibətilə qələmə alınmış “Səyavuş” faciəsi Cavidin yaradıcılıq xorunda kənar səs kimi qəbul edilə bilmir. Təsadüfi deyil ki, əsərə yazdığı epiqraf-qeyddə Cavid bu sözləri işlədir: “Başda həkim Firdevsi olaraq şu vəziyyəti təsvir edənlər az deyil. Müəllif də yorğun duyğularını dinlətmək üzrə şu meyvəyə doqundu və “Şahnamə”yə yaxlaşmaq istərkən uzaqlaşmış bulundu.”

Əlbəttə, Cavid bu uzaqlaşmaq sözü ilə onunla Firdövsi arasında keçən min ildə insan psixologiyasının necə dəyişdiyini bildirmək istəmişdi. Bir İran-Turan qarşılışması yaratmaq istəyən Firdövsidən fərqli olaraq, Cavid bir insan yaxınlaşması səhnəsi təsvir etmək və bu yolda hansı ehtirasların maneə yaratdığını göstərmək istəmişdi.

1923-cü ildən yazılmağa başlanmış və eləcə də başa çatdırılmamış “Azər” poeması Azərbaycan və Avropa lövhələrini, xalqımızın həyatından alınan ayrı-ayrı səhnələri əks etdirir.

Bütün yaradıcılığı boyu xeyirlə şəri qarşılaşdıran və ümumbəşəri xeyirin qələbəsinə öz sənətkar töhfəsini verən Cavid, sənətkar qələminin bu son qu quşunda həm də iki fərqli həyat və dünyagörüşü tərzini Şərqlə Qərbi qarşılaşdırmış, son nəticədə üstünlüyü yenə də insanlığa vermişdir.

Gözlərini müalicə etmək üçün Avropaya gedən Cavid bu əsərini canlı müşahidələri və təəssüratları əsasında qələmə almışdır. Əsərdə xüsusən Rusiya qaçqınlarının Avropadakı acınacaqlı həyatı, Şərq xalqlarının azadlıq mübarizəsi təbii və səmimi boyalarla verilmişdir.

“Azər” lirik-epik, fəlsəfi bir poemadır. Şair ömrü boyu onu düşündürən problemləri bu orijinal quruluşlu poemada bədii şəkildə təsbit etmişdir. “Azər” əslində, poemə ilə mənəvi dram arasında keçid mövqeyində duran bir əsərdir. Əsərin bir sıra hissələri lirik, bir sıra hissələri epik poema təsiri bağışlayırsa, bir sıra hissələrində mənəvi dram ünsürlərini görmək mümkün deyildir. Beləliklə, Cavid öz bədii-estetik və ideya amalı ilə ifadə etmək üçün poetik janrın bütün formalarından istifadə edir.

Əsər öz dramatik xarakteri və ayrı-ayrı nəğmələrdən ibarət lirik süjet quruluşu ilə də poeziyamız üçün yeni bir forma idi.

Əsas qəhrəman olan Azər elə bil ki, poemaya H.Cavidin faciələrindən çıxıb gəlmişdi. Lakin bu ənənəvi qəhrəman bir fikir təzəliyi ilə seçilir və H.Cavidin özünün keçirmiş olduğu fəlsəfi kamilləşməni əks etdirirdi. Azər qədərki qəhrəmanlar, adətən, düşünən və axtaran, lakin aradığını tapmadığı üçün şaşıran insanlardır, üsyan, böhran və iflas qəhrəmanlarıdır. Azər də düşüncə, idrak və həqiqət aşığıdır. Azər, sanki əvvəllər həm Arif, həm Şeyda, həm də Sənan olub başı daşdan-daşa dəyərək qocalmış və bu günkü “həqqi bulmuş” bir ixtiyardır. O, artıq günün müasir ictimai fikri səviyyəsində durur və özündən əvvəlki fəlsəfələrə yekun vurur, onları saf-çürük edir.

Dedilər: “Zülmə qarşı durma, əyil!”
Dedilər: “Hərbə qoş, ya əz, ya əzil!”
Mən dedim: “Həpsi laf, inanma, saqın!
Rəhbər olsun da qüvvətin, aqlın,
Yeri gəldikcə sülh üçün çabala,
Öylə yer var ki, hərbi alqışla.
Quzu gördünmü sev, o kin bilməz,
Canavar qarşı gəlsə, parçala, əz!
Qüvvət üstündə varsa aqli-səlim,
Sana həp kainat olur təslim!”

Poemada müasir həyatın və müxtəlif tabloların, köhnə və yeni, ölən və yüksələn mədəniyyət və mənəviyyətdən lövhələr verilir. Azərin, buludları yaran şahin təyyarəçiləri göstərərək, dediyi bu sözlər indi daha nikbin səslənmirmi:

Buzlu qütbləri aşar, əgər fürsət bulursa,
Bu gün, yarın yüksələcək heç şübhə yox ki, Marsa!

1926-cı ilin ortalarında teatr texnikumunda və Bakı Müəllimlər İnstitutunda dərs deyən Hüseyn Cavid Maarif Komissarlığı tərəfindən Almaniyaya ezamiyyətə göndərilir. O, Berlində gözlərini və qara ciyərini müalicə etdirir.

Berlin təəssüratının məhsulu kimi “Azər” poemasından yeni parçalar və “Knyaz” dramının süjeti doğulur.

“Azər” və “Knyaz” Cavid poeziyası və Cavid dramaturgiyasında yeni dövrün başlanğıcı idi. Gürcüstanda vətəndaş müharibəsindən bəhs edən “Knyaz” artıq yeni dövrü, yeni mühiti təsvir edən sənətkar əsəri idi. Təsadüfi deyil ki, “Knyaz” hələ o dövrdə səhnəyə qoyulmuş, böyük rəğbətə qarşılanmışdı.

Əsərin mənfii qəhrmanı olan Knyaz ilk pərdələrdə firavan həyat sürən, zülmkar və əhli-kef bir müstəbiddir. Səhnədə məharətlə canlandırılan bu rolun klassik ifaçısı qüdrətli tragik-aktyor Abbas Mirzə Şərifzadə idi. Knyaz kəndin füsunkar gözəli Jasmeni zorla alır. Lakin Jasmen Knyaz qapısında qulluqçuluq edən Marqonun oğlu bolşevik Antonu sevir. Anton fəhlə və kəndlilərin üsyan hərəkətinə qoşulur. Yaxınlaşan inqilab iğtişəşləri qarşısında Knyaz öz ailəsini və sərvətini götürüb Berlində qaçır. “Sosialist cildinə girmiş” menşevik Şakro burada onun var-yoxunu talayıb qaçır. Müflis olmuş 60 yaşlı qoca Knyaz səfil bir həyat sürür. Knyazın qızı Lena Berlin kafe-şantalarında rəqqaslıq etməyə məcbur olur. Jasmen də onu tərk edərək İsveçə gedərəkən yolüstü Berlindən keçən Antona qoşulub vətənə qaayır.

Tərk edilən, məğlub və müflis olan Knyaz Berlində də nümayiş səsləri, inqilab mahnıları eşidir, ağılı itirir və intihar edir.

Əsərlərdə iştirak edən bolşevik-kəndli surətləri Azərbaycan səhnəsi üçün yeni hadisələr idi. Dövrün görkəmli tənqidçilərindən Mustafa Quliyev “Knyaz” əsərinin meydana çıxması münasibəti ilə yazırdı: “Nəhayət, Azərbaycan şairi Hüseyn Cavid bizim inqilab qatarımıza oturdu... Cavid inqilabi yaşayışımızı həqiqi surətdə təsvir etməyə başlamışdır. Hüseyn Cavid dəli knyazlardan dəli xanlara keçməli, inqilabçı türk (Azərbaycan – Y.Q.) həyatını, Azərbaycan əməkçilərinin mübarizəsini təsvirə başlamalıdır”. Ancaq onu da qeyd etmək lazımdır ki, bolşevik tənqidçisi H.Cavid öz qatarlarına oturtmaqda bir qədər tələsmişdi: belə ki, Knyazın bir insan kimi keçirdiyi sarsıntılara və fiziki məhvinə öz təəssüfünü bildirən Cavid, əslində qeyriinsani bolşevik rejiminə üstüörtülü ittihamnamə oxuyurdu.

1930-1937-ci illərdə Hüseyn Cavid “Telli saz”, “Səyavuş”, “Şəhla”, “İblisin intiqamı”, “Xəyyam” dramları ilə çıxış edir. Bütün bu əsərlərdə şairin müsbət qəhrəmanları yəni də müxtəlif xalqların nümayəndələridir. Bu əsərlər içərisində tamaşaya qoyulan və əhəmiyyətli qazanan faciə – “Səyavuş”dur.

“Səyavuş” Cavidin Firdovsi yubileyinə hədiyyəsi idi. Bu əsərdə artıq tarixi mövzu yeni dövrün ədəbi tələbləri səviyyəsində həll edilirdi. H.Cavid “Şahnamə” motivlərinə, çox geniş yayılmış, dəfələrlə işlənmiş “Səyavuş” dastanına yeni baxımdan yanaşırdı. Hadisələrin şahlar və sərkərdələr həyatından alınmasına, İran və Turan saraylarında cərəyan etməsinə baxmayaraq, şair tarixi keçmişdə daha çox müasirlik motivləri axtarırdı.

Kənddə böyüyən və tərbiyələnən Səyavuş da əslində şahın və sarayların oğlu deyil, kəndin və kəndlilərin oğlu idi. Qəhrəmanın əsas faciəsi də elə bununla bağlı idi: onun real vəziyyəti ilə şahlıq və şahzadəlik borcu arasında böyük bir ziddiyyət vardı.

Kənddə ikən onun ilk mürəbbisi elin ağsaçlı anası olan “köylü qadın”, ikinci müəllimi isə elin böyük qəhrəmanı Zal oğlu Rüstəmdir. Odur ki, Rüstəmin və “el anasının” xeyir-duası ilə saraya qayıdan Səyavuş burada özü üçün yabançı bir mühitə düşür. Sarayda onu qəddar bir atanın qəzəbi, çılğın və ehtiraslı analığı Sədabənin qorxunc məhəbbətindən doğan iftiralar gözləyir.

“Almazla deyil”, qanlı parlayan taqlara nifət edən Səyavuş, babası Keykavusun qəzəbinə düşər olur. İrəndən Turana – hökmdar Əfrasiyabın yanına gəlir. Səyavuş burada hökmdarın gənc və gözəl qızı Firəngizlə evlənir. Lakin Səyavuş yağışdan çıxıb yağmura düşür. Onu kəndə xalq üsyanını yatırımağa göndərilər. Sərkərdə Səyavuş içində böyüdüüyü xalqa əl qaldırmır, əvəzində zülmkar valiye qarşı çıxır, üsyan rəhbərlərini müdafiə edir. Lakin saray sərkərdəsi Gərşivəzin intriqası ilə Turan xaqanı Səyavuşdan şübhələnir. Səyavuş iki sarayın fitnə və fəsadının qurbanı olur.

Süjet əsasən iki hissədən ibarətdir; müəllif iki sarayı təsvir edir. Qəhrəman bir saraydan çıxıb başqa saraya daxil olur. Saraylar dəyişir, lakin

hadisələr təkrar olunur. Hər iki sarayın eyni zamanda ifşası ümumiyyətlə saraylara qarşı ittihama çevrilir.

H.Cavid yaradıcılığından danışarkən “Xəyyam” kimi bir əsəri nəzərdən qaçırmaq mümkün deyildir. H.Cavidin böyük fəlsəfi faciəsi “Şeyx Sənan”, yaxud “İblis”dir, ən şalranə dramı, şübhəsiz, “Xəyyam”dır. Əsər hələ o zaman (1935) ən yaxşı səhnə əsəri müsabiqəsində mükafata layiq görülmüşdü.

“Xəyyam” mövzusu bütün yaradıcılığı və ideya ruhu ilə dini təəssübkeşlik və mövhumat əleyhinə olmuş H.Cavid qələmi üçün doğma idi. H.Cavid cəlb edən Xəyyamdakı ayıq şübhə, həyata odlu bir məhəbbət fəlsəfəsi idi.

Əsərdə “Şeyx Sənan” ideyaları daha da inkişaf etdirilir, həm də burada Sənanı məşhur materialist filosof Xəyyam əvəz edirdi. Xurafata, dini əfsanələrə, hər cür mistik etiqada qarşı H.Cavid İblisin qəhqəhələrindən sonra indi də Xəyyamın dərin eynamları ilə gülürdü.

Xəyyamdakı nikbinlik, həyat sevgisi H.Cavidin xüsusilə son əsərləri üçün səciyyəvidir. Yeni cəmiyyət, yeni dünya qurmaq ilğını yaşayan xalqın inqilabi çəşqunluğu H.Caviddə də həyata qarşı bir nikbinlik doğurmuşdu.

Cavid hələlik kağız və şüarlar üzərində qurulmuş bu yeni dünyanı alqışlamalı idi. Axı, onun bütün qəhrəmanları bu gələcək haqqında düşünmüşdülər, gözəlliyə, həqiqətə, ideala cəsəratlə can atmışdılar, nəcibliyə, humanizmə inanan xeyirxahlıq qəhrəmanları olmuşdular. Ancaq Xəyyamın faciəsi bütün bunların ilgim və butaforiyadan başqa bir şey olmadığını ifşa edirdi və bu ifşanı öz küt beynini ilə anlayan bolşevik rejimi H.Cavidə bağışlaya bilməzdi.

Cavidin əksər dramları kimi, “Xəyyam”ın da mövzusu “İrandan” gəlirdi. Görkəmli alim, filosof və şair Ömər Xəyyamın bütün mütərəqqi bəşəriyyət tərəfindən keçirilən minillik yubileyinə böyük Şərq şairi Cavid də öz töhfəsini verməli idi. Ancaq təbii ki, Cavid bir türk şairi kimi Xəyyam fenomenini doğuran ictimai-ədəbi mühiti də ön plana çəkməli idi. Firdövsini türk dövlətinin demokratizmi, şərə-sənət verdiyi yüksək dəyər doğurmuşdusa, Xəyyamı da eynilə oxşar mühit – bir türk hökmdarı olan Alp Arslan və onun oğlu Məlikşahın elm, şeir və sənət üçün yaratdığı münbit mühit doğurmuşdu.

Cavid bunun vurğulanmasına xüsusi fikir verir və sanki bundan bir türk şairi kimi qürur duyur, türk hökmdarının bəşər tarixi qarşısında xidmətini vurğulamaqla öz etnik mənşəyi ilə fəxr edir.

Faciənin əsasında fərd və cəmiyyət qarşdurmasından daha çox, Mosart və Salyeri sindromu – istedadla cılızlığın qarşılaşması və bu mübarizədə ikinci tərəfin hər cür xəyanətə əl ataraq butaforik qələbə çalması durur. Əslində isə, “Topal Teymur”da olduğu kimi, bu yalancı “qələbədən” uduzan bütün bəşəriyyət olur. Şeyx Sənandan sonra Xəyyam Cavid yaradıcılığında yeni monumental aşıq obrazı kimi canlanır. Bütün yaradıcılığı boyu bir aşıq kimi təzahür edən Cavid lirik qəhrəmanı dördü də bir əsrdən sonra Xəyyamda

yenidən ətə-qana dolur, öz şirin və cəlbedici eşqini oxucuya və tamaşaçıya yoluxdura bilir. Böyük dramaturq göstərmək istəyir ki, xeyirlə şər yalnız ictimai münasibətlər sferasında, müharibə və sülh məsələlərində deyil, eyni zamanda şəxsi münasibətlər sferasında da böyük faciələrə səbəb olur, ictimai inkişafa öz mənfi təsirini göstərə bilir, insan talelərini sındırmaqla kənar müşahidəçilərdə katarsis doğurur.

Sosialist realizminin “konfliktsizlik” nəzəriyyəsiindən xeyli əvvəl qələmə alınmış “Xəyyam” faciəsində Cavid sosialist cəmiyyətində sənətkarın düşdüğü ağır vəziyyəti, qələm azadlığına vurulan dəhşətli zərbəni də incə eyhamlarla ifadə etməyə nail olmuşdur. Əsərdə türk hökmdarı Məlikşaha nə qədər hörmət və məhəbbət ifadə olunsada, ümumilikdə, sənətkar şəxsiyyətini dar çərçivəyə alan inzibati-amirlik sistemi imperiyanın təmsalında dərin tənqidə məruz qalmışdır.

Hüseyn Cavidin romantizmi XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının mürəkkəb, çoxşaxəli və zəngin gedişində öz səsi və nəfəsi ilə seçilən qanunauyğun və əlamətdar bir hadisə kimi bu gün də öz mənə və əhəmiyyətini saxlamaqdadır.

Yaşar Qarayev
1963

Seirles

Keçmiş günlər

HÜBUTİ-ADƏM

Diyorlar bir zaman Adəmlə Həvvə
Yaşarmış rövzeyi-cənnətdə tənha.
O bir mə'va ki, pək bigənəyiz biz,
Bu topraqdan uzaq, qəmsiz, kədərsiz.
O bir mə'va ki, ruhani, münəvvər,
Uçarmış orda zərrinpər mələklər.
O bir mə'va ki, nəşr eylər sərəsər
Əməllər, nəş'ələr, güllər, çiçəklər.
Gözəl, asudə bir mə'vayi-sevda;
Geniş, azadə bir səhrayi-xülya.
Xəzansız bir baharistani-cavid,
Ki solmaz orda əsla bərgi-ümmid.
Fərəhdən ağlar insan bəlkə, bilməm!
Bulunmaz orda lakin hüznü matəm.
Əvət, bir öylə xoş mə'vada tənha
Yaşarmış qayğısız Adəmlə Həvvə.
Yaşarmış məstü şeyda, şadü xəndan;
Yaşarmış vəqfi-sevda, safü uryan.
Dəgilmiş süs geyim onlarca adət,
Fəqət geydikləri bir tül ki, iffət.
İki dildadəyi-zevqü şətərat,
Olub vüslətgüzini-bəzmi-ismət;
Gülümsər daimi bir sur içində,
Yaşarkən öylə nuranur içində,
Hücum etmiş də süfli ehtirasat,
Qabarmış adəmiyyət hissi... heyhat!
O ülviyyət, o ülvi sərmədiyyət
Zəbuni-ehtiras olmuş nihayət,
Nihayət, incə bir vəhşi təmayil,

O ülvi eşqi etmiş məhvü zayıl.
Birər heykəl kibi məbhutü heyran,
Hicab altında qalmışlar hərasan.
Sararmış bət-bəniz, uçmuş tərəvət;
Hücum etmiş haman rəngi-səfalət,
O dəm ənvərə müstəğrəq, sərəzad;
Gözəl bir qız, səmavi bir pərizad
Gəlib Həq canibindən əldə fərman,
Demiş: Çıq, ey səfalətpərvər insan!
Çıq, ey qafil bəşər! Dəf ol, çəkil, get!
Bu lahuti təfərrücgahı tərək et!
Degil layiq sana gülzari-cənnət...
O süfliyyətə hissi-adəmiyyət
Bu ülvyyatı hiç eylərmi idrak?
“Çe nesbət xakra ba aləm-e pak!?”¹

Düşün, baq nerdəsin, bir kərrə anla!
Bu mə'va öylə bir firdevsi-ə'la
Ki, hər bir levsdən, hər məfsədətdən,
Bütün vəhşətdən ari bir nişimən...
Sən əvvəl xeyrü şərdən bixəbərdin,
Çocuq ruhilə bixərva gəzərdin;
Nə buldun, qürbi-Həqdən böylə sapdın?
Düşün! Naqis bəşər, bir baq nə yapdın!?
Bu gün qüdsiyyətin olmaqda bərhəm;
Yazıq! Aldandın, ey biçərə Adəm!
Təəssüf biəsər... Pək çox yanıldın,
Nədəmət bisəmər... Pək gec ayıldın.
Edər lahutiyan səndən şikayət,
Səninçin burda pək müşkül iqamət.
Çəkil, get! Rəhbərin şəhmari-isyan;
Açılmış onda baq bir qövri-nisyan
Ki, həp müzlim, kədərza, tabfərsa,
Müləvvəs bir cədəlgah: iştə dünya!
Degilmişsin hərimi-qüdsə məhrəm;

¹ Torpaq pak aləmə yaraşarmı? (red.)

Eşin Həvvayı al kəndinlə bahəm.
Enib qıl aləmi-nasuti məskən,
Nədir əzvaqi-dünya anla, ögrən!
Əzil, qəhr ol, keçənlər keçdi, heyhat!
Budur Həqdən səninçin son mükəfat!
Qoşarsın bir zaman məhkumi-xüsrən,
Ararsın gülşəni-lahuti giryan.
Yaşarsın vadiyi-zillətdə mə'yus,
Fəqət dönməz, o günlər keçdi, əfsus!
Cihan durduqca hər nəslin bərabər,
Bu müdhiş zərbədən qurtulmaz, inlər.
Bu qəflət, öylə bir süfli cinayət
Ki, verməz kimsəyə bir ləhzə rahat.
Bu gün əxlaq üçün səndən əmanət
Qalan yalnız fəlakətdir, fəlakət!..
Əmin ol, nərdə nəfs olmuşsa hakim;
Həqiqi eşqi məhiv etmiş məzalim.
Kimin ülviyəsə ruhu, söz onunur,
Əsiri-nəfs olan daim zəbundur.

BAKIDA

*Balaxanı neft mədənlərinə gedərəkən Məs'ud ilə Şəfiqə arasında bir müsahibə
Şəfiqə bir az xəyalpərvərdir, uzaqdan neft buruqlarını görünmə sevinərək
Məs'uda göstərir.*

Ş ə f i q ə

Uzaq, uzaq, pək uzaq yerdə iştə bir orman!
Nasıl da xoş, nə qədər şalranə sərvistan!
Baq, iştə baq, nədir onlar? Nə söylədirsənə yalan...
Gəzib dolaşsa diyordun bu şəhri bir insan,
Çiçəkli bir küçüctük bağçadan əsər bulmaz.
O sərvlər səni təsdiq içinmi? Ay qurnaz!
Nədir o mənzərə? Bir baq, nasıl da cazibədar
Ki, hər baqışda doğar qəlbə bir süruri-bahar.
O sərvlikdə gözənlər degilmi həp məs'ud?
Degilmi Allah için söylə həpsi vəcdalud?

(birdən-birə heyvətlə)

Dəğişdi bət-bənizin, şöylə zəhrxəndinlə
Nə söyləmək diliyorsun? Aman, çəbuq söylə!..

M ə s ' u d

Nə söyləyim, nə düşündünsə həpsi nəş'əpəzir,
Gözəl, sevimli, fəqət şalranə bir təsvir...
Bu bir həqiqətə bənzər xəyali-müzlindir
Ki, pişgahi-nigahında şöylə dalğalanır.
"Xəyal içinde bəşər daima səadət arar,
Həqiqətin yüzü lakin, gülümsəməz, ağlar".¹

¹ "Az, çəq xəyaldan gəlir insanə təsliyət,
Pürigbirardır, yüzü gülməz həqiqətin".
Əbdülhəq Hamid

O sərvlər ki, uzaqdan sana təbəssüm edər,
Bir az da yaqlaşalım: baq, həməən təcəssüm edər:
Önündə bir sürü dəhşətli, sisli abidələr
Ki, daima saçar ətrafa kirli rayihələr.
O sərvlikdə çayırdan, çiçəkdən iz yoqdur,
Görürkən anlıyacaqsın ki, həp bataqlıqdır.
Gözəl, təmiz su bulunmaz, cəhənnəmi bir çöl...
Ki, zift aqar, birikir, hər tərəf olur göl-göl...
Şu “sərvlik” dedigin həp müləvvəs ehramlar,
Çamurlu, isli buruqlardır, öylə mənzərədar.
Yığın-yığın bəşəriyyəət o müzlüm ormanda
Yaşar, qoşar, çalışır zift içində, hər yanda.
Həyatı güldürəcəək bir ümidə bağlanaraq,
İş arqasınca qoşuşmaqda həpsi çırpınaraq.
Bir az da yaqlaşalım, gör zavallı insanlar
Nələr çəkər yaşamaqçın! Nasıl yaşar onlar!
Görüncə tab etməzsən, acırsın, ağlırsın,
Nədir bəlayi-məişət, duyarsın, anlarsın.

Ş ə f i q ə

Xayır, o levhəyi bən görmək istəməm, dönəlim...

M ə s ' u d

Fəqət niçin acəba! Söyləməzmişin, gözəlim?

Ş ə f i q ə

Niçinmi? Göksümü gəl dinlə, sonra halımı bil,
Baq işta, öylə tamaşaya varmı taqəti-dil?
Birər-birər bana anlatdığın o mənzərədən
Gönüldə hasil olur sadə gizli bir şivən.
Həməən dönüb gedəlim, bəncə fəzlə seyr etmək...
Yazıq!.. Bəlayi-məişət həyatı məhv edəcəək.
Ağır dəmirlərin altında həp əzilmək için
Uzaq, fəqət pək uzaq, pək yabancılıqların
Fəqir, zavallı, səfalətkeşidə evladı

Qoşub gəlir iş için, həpsinin bu mö'tadı...
Çoluq-çocuq, ana, həmsirə, qız, nişanlı, gəlin;
Vətəndə hər gözü yollarda müztarib, qəmgin...
Mələli-həsrətə düşkün kədərli ailələr,
Bu gün, yarın diyə həp intizar içində mələr.
Yarınkı gün, kimi mə'yus olub təvərrüm edər;
Sönüb gedər, yaşamaz, cümlə kainata küsər.
Fəqət yaşar kimi, yə'sü ümid içində yaşar,
Soluq həyat ilə aqşam, səhər yanar, sizlər.
O binəvaları yad eylədikcə həp bunlar
Cəfayə, zəhmətə qarşı göküs görib çabalar.
Bu rəzməgahi-məişətdə yıpranır həpsi,
O zift aqan quyular onların əcəl qapısı...
Səqətlənin çəqə qoldan, qabırğadan, bədən,
Yarım cəsəd, yarım insan qalıb düşər dildən.
İkinci bir yeni zillət təməsxür eyləyərk
Gülər zavallıya, bədbəxt adam nə yapsa gərək...
Xəyir, bu halı düşündükcə artıyor kədərim;
O qanlı məzbəhə getməkdən ehtiraz edərim.
O sərvlər nə imiş şimdi anladım, bildim;
Birər məzar daşdır həp kədərmüma, müzlim.
Uzaqdan öylə gözəlkən, təqərrüb etdikcə
Xəyalı, hissi üzər cəngüza bir işgəncə.
Xəyir, şu kirlil, müləvvəs mühitə bən varamam!
Həməən çəbuq dənəlim, hər şey anlaşıldı, tamam.

M ə s ' u d

Fəqət çəq aldanyorsun, bənim gözəl mələyim,
Düşündüğün gözəl, amma yanılma, sevdiciyim.
Bu nəş'əsiz, bu kədərza, bu müzlim aləmdən
Ziyalanır bütün evlər, cihan olur rövşən.
O zift aqan quyular mənbəyi-səadətdir;
Aqıb gedən sular altındır, eyni-sərvətdir.
Baq, işlə həp o buruqlar birər böyük bütdür
Ki, pişgahinə çəq kimsə varmadan бүkүlür.
Bu şəhr içində görüb duyduğün o hissi-nişat,

Bütün o dəbdəbələr, həp o anlı, şanlı həyat,
Bütün o təntənələr, həp o süslü heykəllər (!?)
Bu sisli, hisli buruqlarla iftixar eylər.

Ş ə f i q ə

Əvət!.. O sərvəti saman içində zənginlər
Kədər nə... bilməyərək istirahət etsinlər!
Fəqət zavallı fəqir orta yerdə qəhr olsun,
Zəhərli qazları yutsun da yıpranıb solsun.
Səbəb nə? səhhətə düşməni o nəmli yerlərdə
Fəqir olan çürüsün!.. Haqqı mə'dələt nerdə?

M ə s ' u d

Bu anlaşılmayacaq bir sualı-müşkildir
Ki, həll edilməsi zənnimcə, qeyri-qabildir.
Bu fikrə qarşı nə mazi cavab verdi, nə hal;
Sənin bu fikrini kəşf eylər ancaq istiqbal...

YADI-MAZI

Mazi!.. O gözəl xatireyi-şevqü-şətarət
Hər an oluyor hafizəpirayi-təhəssür.
Ati!.. O qaranlıq gecə, pürteyfi-mərarət
Daim ediyor ruhumu ləbrizi-təəssür.

Hərdəm nəzərim maziyi-pürnəşvəyə nazir,
Cuşış veriyor gönlümə hala o mənazir.

Hala o mənazir, o üfüqlər, o səmalar!..
Ruhumda oyandırmada bin sübhi-rəbii.
Tə'qib edərək bir-birini leyli-səfalar,
Əyyami-ələm əqlimə gəlməzdi təbii.

Bir ləhzə düşünmək nədir anmazdım o dəmlər,
Yaqmaqda bu gün ruhumu suzişli ələmlər.

Hər şey bana xəndan görünürdü o zamanlar,
Oqsardı küçük qəlbimi həp təza çiçəklər.
Pərran idi bir yanda tərəbza kələbəklər,
Guya sevişirlər, öpüşürlərdi həp onlar.

Gülqönçələr eylərdi səhər vaxtı təbəssüm,
Bülbüllər isə həpsi yekavaz tərənnüm...

Əflaka baqarkən bəni məftun ediyordu
Parlaq günəşin mənərəyi-şə'şəədari.
Aqşam duramaz, qərbə misafir gediordu
Şərqin o gözəl bakireyi-ləm'ənisarı.

Lakin gecə bir başqa təməşa buluyordum,
Yıldızlara heyrətlə baqıb şad oluyordum.

Yıldızlara heyfətlə baqar, öylə sanırdım,
Hər tazə gəlinlər gəzinir ruyi-səmada.
Bir heykəli-sevda kibi pürşö'lə sanırdım,
Gördükcə o məhzun qəməri seyrü səfada.

Hər mənzərə binlərcə lətafət saçıyordu,
Guya ki, bədaye' bana ağuş açıyordu.

Əfsus!.. O gözəl günləri etdikcə təxəttür,
Coşmaqda bu gün duyğularım böylə dəmadəm.
Məhv etmədə şimdiki bəni əlamə-təhəssür;
Hərdəm qara xülyələr olub qəlbimə məhrəm.

Lərzən ediyor ruhumu bin dürlü məzalim,
Əfsus... ki mazi ədəm, ati isə müzlim...

OTUZ YAŞINDA

Otuz yaşında saralmaq, açılmadan solmaq;
Bu, işlə bir mələyin virdi-şairanəsidir.
Otuz yaşında gömülmək məzara, məhv olmaq;
Bu, bir şikəstəmələ dilbərin tərənəsidir.

Əvət, bu sisli, dəyərsiz həyat üçün hər kəs,
Nə umsa cümlə hədəf, hər birər çocuqca həvəs...

“Otuz yaşında!” Fəqət pək tuhaf... nasıl? Nə demək!
Bu sirri bilmək üçün bir gün eyelədim israr,
O nazlı çöhrə şəfəqlər saçıb gülümsəyərk;
Sevimli gözləri ta qarşısında xəndənisar

Olan bir aynaya mə'tuf olub da söylədi: “Baq!
Gülümsəyən şu rəsim yoqmu? Sevdiiyim ancaq

Şu levhədən, şu gözəl çöhrədən ibarətdir,
Bən istərim o tərəvətlə daimi yaşamaq...
O, yirmi bir sənəlik qönçeyi-lətafətdir
Ki, hər tərəvəti-hüsnüylə zevqyab olaraq

Həyata qarşı gülər gözlərində istiğna,
Nasıl da bənziyor insaf için o çöhrə bana...

Əvət, şəbabımı təsvir edən o kölgə için,
Pərəstiş eyliyərk bən həyatı sevmədiyim.
Duyunca bir ufacıq inhitat o çöhrə için
İçimdə hiss edərim sanki bir əzabi-əlim.

Şəbabü hüsnlə az-çoq həyata imrənilir;
Şəbabi-afəl için həfreyi-məzar iyidir.

Bütün qadınlığı təsmim edən, əzib bitirən,
Çoluq-çocuqlu, müşəvvəş həyat için daim.
Bir iştika duyulur ruhi-lərzədarimdən,
Sürəkli ömrə onunçin tənəffür etmədəyim.

Bən istəməm ki, şəbab ömr için sürüklənsin:
Bu fikrə bir deyəcək varmı? Söylə, Allah için!”

– Xayır, gözəl mələk! İnsaf için düşündüyünüz
Bir az xəyala, bir az şe’rə bənziyorsa da... siz
Əmin olun ki, pək aldanmıyorsunuz: yalnız
Bu tatlı fikri yaşatmaq qolay deyil, biliniz!

Bu gün, yarın dəyişir ruhunuz, təbiətiniz,
O yolda başqalaşır zevqi-şairiyyətiniz.

Bu gün sıqıntılı zənn etdiyin sürəkli həyat,
Həyatı-ailə bilsən yarın nasıl sevilir?
Çoluq-çocuq sana ithaf edər də xoş nəğmət,
O dəm gözündə cihan pərdə-pərdə cilvələnir.

Inan, o türrəyi-şəbrəngin olsa bərfalud,
Həyata sən yenə məftun olursun... olma ənud!

GECƏYDI...

Gecəydi... Hər yeri sarmışdı bir sükuti-həzin,
Donuq ziyalı fənlər bəqardı həp qəmgin.
Yavaş-yavaş gedyordum yolumla pürfıkrət,
Önümdə ərzi-vücut etdi bir soluq surət.
O, bir cavan idi, küskün baqışlı, həm yorğun;
Vücudi xəstə, mükəddər, həyatı pək durğun...
Kəsik nəfəslə yürür, söylənir də, inlərdi,
O bir xəyalı-bəid arqasınca titrərdi.
Nədənsə cəzb ediyordu o hər adımda bəni,
Həmənlə məraq ilə tə'qibə başladım izini.
Onunla, işlə onun kölgəsilə pək məhzun
Yürür, gedər, düşünürdüm; göründü bir balkun
Ki, süslü pəncərəsi, şıq, ipəkli pərdələri
Nasılca eylədi dilxun zavallı dərbədəri.
Dayandı qarşıda, həsrətlə aşkar olaraq,
Həzin-həzin baqımb söylüyordu sızlayaraq:

“Sən, ey sevimli mələk! Ah... zalım, ey zalım!
Sən ey nədiməyi-ruhum, ümidi-iqbalım!
Sən, işlə həp sən idin cülvəgahi-amalım,
Keçərdi günlərim əvvəl sənənlə şatirü şən.
Nə oldu? Söylə, niçin böylə bivəfa çıxdım?
Şikəstə gönlümü bilməm niçin yaqıb-yıxdım?
Niçin ümidimi məhv eylədin? Nədən bıxdım?
Nədən atb bəni, əğyara həmdəm oldun sən!/?
Bən eşqə uymaz, inanmazdım, ey pəriyi-səhər!
O hissi bəndə fəqət sən yaratdım... ey dilbər!
Hüzuri-qəlbimi aldın da, ömrüm oldu hədə,/
Tutuldum işlə o dami-bəlaya qafil ikən...

Bənəmlə hər gecə həmbəzmlə olub gülümsər idin,
Məhəbbət olmasa ələm xarab olur dəri idin.

Dodaq-dodaqda öpüşdükcə xeyli söz verdin,
Nə oldu, yüz çevirib, qaçdın aqibət bəndən?
Fəqət bahari-şəbabımda bir çiçək buldum,
Qaçırdım əldən, onun həsrətilə məhv oldum.
O sənsin, ah... sən! Uğrunda baq nasıl soldum?
Səninlə söndü həyatım, yanib kül oldum bən.
Gəl, işlə qəlbimi gəl yar, çıxar məhəbbətini!
Gözəl mələk! Bəni gəl qurtar, al əmanətini!
Yetər, yetər!.. Çəkəməm qeyri bari-firqətini,
Qapında kəndim için qazmaq istərim mədfən.”

Zavallı gəncin o titrək püriştika səsinə,
Sükuti-leyli yaran nəş'əsiz təranəsini
Kim anlar, ah... ona kim e'tina edər? Heyhat!..
O aşiyana girən şey fəqət süruri-nişat...
O infialı, o suzişli halı kim dinlər?
Verir cavab ona ancaq sitəmli qəhqəhələr.
Qopub gələn o şətarətli səs bir istiğna
Ki, daima onu yaqmaqla həzz alır guya...
O sərsəri, o səfil... onca fəzlədir yaşamaq.
Yaşarsa, həp yanaraq yə's içində məhv olacaq.
Sönük vücudu saçar hər dəm atəşin fəryad,
Fəqət nə çarə! Əsərsiz bütün bu istimdad...

Nihayət, oldu rəhakari-iztirabı onun
Əlində patlayan atəşli bir cılız qurşun.
Ayaqda durmaq için onda yoqdu tabü təvan;
Sərildi yerlərə, lakin püriztirabü fəğan.
Diyordu: “Yoq daha səbrim, gecikmə, gəl, mələyim!
Gəl, işlə, getməliyim; əlvida!.. Gözəl mələyim!..”

BİR RƏSM QARŞISINDA

Həzin bir çöhrə, baygın bir nəzər, suzişli bir mənşər,
Geniş bir cəbhə, ülvi bir zəka, düşküncə bir sima.
Əvət, düşküncə bir sima; fəqət pək nazlı, pək dilbər...
Bənim ən sevdiyim bir levhə, bir təsviri-pürmə'na.
 O dalğın gözlərə baqdıqca ruhum eylər iste'la,
 O gözlər hər baqışda fikrə yüz bin rəməz edər ima.

O lahuti baqışlar pək dərin, pək heyrətəfzadır,
Nə hikmətlər arar bilməm ki, əlvahi-təbiətdən?
O solğun çöhrədə bir nuri-səfvət var ki, pək nadir...
O, bəncə, mürtəsəm bir levhədir rəngi-həqiqətdən.
 Məhəbbət, ya səmimiyyət təcəssüm etsə aləmdə,
 Təcəlli eylər ancaq böylə bir ruhi-müəcəssəmdə.

Nə küskün bir nəzər, ya Rəb? Nə mə'sumanə bir surət!
Nə düşkün bir sehir, ya Rəb? Nə məzlumanə bir fitrət!
Gülərmi, bilməm ağlarmı? Bütün iczimplə heyranım,
Fəqət bir nazənin sima ki, təqdisə şitabanım.
 Silinməz levhi-qəlbimdən o nəqşi-nazənin, ölsəm;
 Ona ruhumla, vicdanımla məftunim. Niçin? Bilməm!

ELMİ-BƏŞƏR

*“Bir məktub münasibətilə”
Bəradərimə:*

“Kəsbi-irfan için, fəzilət için
Çalış, uğraş!” diyorsun... İştə bənim
Ən böyük, ən sevimli amalım,
Qayeyi-məqsədim budur. Lakin,
 Nə için gizləmək gərək, yetişir...
 Nə qədər pürümidü biaram
 Gecə-gündüz çalışsam, uğraşsam,
 Yenə ən son nəticə hiçlikdir.

“Aramaq, bulmaq, ictihad etmək,
Arif olmaq...” diyordun, iştə bu bir
Ruhpərvər, sevimli xülyadır
Ki, inanmaq əbəs... nasıl, nə demək.
 İstərim anlıyormusun? Məsələ:
 Şimdi yerdən səmaya doğru dərin,
 Pək dərin bir fəza təsəvvür edin,
 Yüksəlib bir bəyaz qanatlı hüma
Tizpərvaz bir firişta kibi
Şöylə dalsın onun dərinliyinə;
Nə olur? Şübhə yoq ki, şəhərinə
Bir rəxavət olur da müstəvli;
 Yorulur, sonra çırpınır, bayılır,
 Sənər əvvəlki e'tilə həvəsi;
 Uçamaz artıq, iştə son nəfəsi...
 Qafil insan da həp o fikrə əsir.

Bəşəriyyət zavallı, pək mə'sum...
Daima bir sərabə aldanaraq,
Qoşuyor, sanki bir dəniz bulacaq,
“Bilmək, öyrənmək” öylə bir uçurum

Ki, onun intihası yoq, dibi yoq...
“Bilirim” söyləyən də var pək çoq.
Nəmə lazım... o bir xəyalətdir.
“Elmü irfan” nədir, bən anlamadım,
Çünki həp cəhlə doğrudur hər adım.
“Bəşəriyyət kamalı buldu” denir...
İştə bürhan! “Bu gün də bir qanun
Kəşf olunmuş...” fəqət bitərmi zünun!?
Bir həqiqət bu gün müsəlləm ikən,
Onu mütləq yarınkı hikmətlər
Zəhrəxəndilə örsələr, zədələr,
İki gün sonra eyni hikmətdən
Daha çoq şübhələr, tərəddüdlər
Duyar insan, bu işlə elmi-bəşər!..

QADIN!

Qadın! Ey sevgili həmişirə, oyan!
Ana! Ey nazlı qadın, qalq! Uyuyan
Daima mevlə həmduş oluyor,
Zillü mehnətlə həməğuş oluyor,
İştə sıyrılmada həp zülmətlər!..
Ağarır dan yeri, qalq, iştə səhər!..
Oyan, ətrafını seyr et də, düşün!
Bütün evladi-vətən iştə bu gün
Yalınız səndən umar sədrə şəfa,
Yalınız səndə bulur ruha qida.
Ana evladını bəslər, böyütür,
Anasız millət, əvət, öksüzdür.
Sənin aləmdə vəzifən, hissən

Nə böyük, həm nə ağırdır, bilsən!?
Qadın! Ey sevgili, şəfqətli mələk!
Bu qədər səbrü təhəmmül nə demək?
O lətafət, o nəcabətlə sana
Bu əsarət, bu həqarət nə rəva!?
Sən nəsin?.. Kəndini bil, zə'fi bıraql!
Həp nəsibinmi sənin sillə, dayaq?
Çəkmə ah öylə mükəddər, məhzun,
Ağla, göz yaşların aqşın, coşsun!
Ağla, fəryadını duysun örlər,
Bəlkə insafa gəlib rəhm edələr.
Ağla, çırpın! O lətif, incə səsin
Çınlasın, mevcələnilib yüksəlsin.
O səsin qüvvəti, tə'siri böyük...
Ağla, ta lərzəyə gəlsin yer, gök.

Baq, baq insan nə qədər aldanıyor?
Xayıf, əsla bəni sən dinləmə, dur!

“Ağla, həp ağla!” dedim, pək yanılış.
Ağlamaqdan nə çıxar sanki? Çalış!
Oluyor işlə hüququn pamal,
Çalış, öyrən, ara, bul, haqqını al!
Pərdeyi-zülmət içindən sıyrıl!
Qəhrəmanlar kibi qavğaya atıl!
Fəzli irfanla mücəhhəz olaraq
Cəhli yıq, qəfləti yaq, iczi bıraç!
Kimsədən gözləmə yardım əsla;
Yalınız kəndinə kəndin ağla!

KÜÇÜK SƏRSƏRİ

Uyuyor... caməxarı toz, topraq;
Nə bir ümmidi var, nə kimsəsi var.
O bir öksüz, o bir soluq yapraq;
Nə də məhzun göküs keçirməsi var!?

Ona yoldan keçənlərin yürəgi
Daş kəsilməş də yadıq olmuşdur.
Yox onun şimdi kimsədən diləgi;
Uyuyor... binəva yorulmuşdur.

Günəşin qızğın, odlu zərbəsinə
Hədəf olmuş vücudu; həm də əlil...
Bir küçük qulbə yox ki, kölgəsinə
İltica eyləsin zavallı səfil!

Zülmü fisqin, cinayətin yolunu,
Sədd için həbsxanalar yapılır.
Şimdi mə'sum ikən, səfalət onu
Mücrim e'lan edər, yarı asılır.

Haqqa varmaq, pərəstiş etmək için
Yücelir bir tərəfdə mə'bədlər.
Daş, çamur, haq rızası namümkün...
Aldanır, aldanır zavallı başər.

ÖKSÜZ ƏNVƏR

Doquz yaşında zəki, uslu bir çocuc: Ənvər...
Sınıfda tam iki yıldır, birincilikdə onun
Şərəfli bir adı var; daima müəllimlər
Sevərdilər onu. Lakin o şimdiki pək yorğun.

O şimdiki pək mütəfəkkir... cihanda işlə onun
Həyatı, nəş'əsi, ümmidi tək bir annəsi var.
Fəqət o, bəlkə üç ay var ki, xəstə, giryənümün
Nəzərlərilə üzər binəvayı leyli nahar.

Zavallı annəsi söndükə yavrucuq yanıyor,
Yanıb da qavruluyor; ən böyük düşüncələri
Yarıncı matəmi güldürmək üzrə aldanıyor,
Fəqət qadın ərimiş, onda yox həyat əsəri.

Çocuc davam ediyor dərəcə hər sabah; lakin
Nə söylüyorsa müəllim, o bir şey anlamıyor.
Dalıb, dalıb gediyor, dərəcə için, vəzifə için,
Toqat yiyorsa da biçərə susmuş, ağlamıyor.

Səkiş gün oldu ki, artıq xəbər yox Ənvərdən,
O şimdiki dərəcə davam etmiyor, qadınıcağın
Qoşar məzarına, öksüzəcə ağlar, inlərkən
Gəlinəcə xatirə mazi, düşüb qalır bayğın.

Sorar sınıfda müəllim o kimsəsiz çocuğu,
Qızır da söylənərək hər gün arqasınca onun:
“Aman, nasıl yaramaz! Baq, bu həftə keçdi dəxi
Nə bir xəbər, nə bir iz var? Demək o bir çapqın...”

Yarıncı gün o soluc çöhrə pürməlalü təəb,
Sınıfda ərzi-vücut etdi. Dərəcə başlanaraq

Müəllim əksi, çatıq yüzlə pürütəbü qəzəb,
Görüncə Ənvəri, qaldırdı:
– Ey! Çocuq, bana baq!
Sən, işlə hanki cəhənnəmdə, söylə, nerdə idin?
Düşünmə, söylə!
– Əfəndim, şey...
– Ah, dəni, yaramaz!
nasıl da baq dalıyor, sanki tilkidir qurnaz!..
Çocuqçıqazda cavab: işlə bir sükuti-həzin...
Gözündə dalğalamır incə bir bahar buludu,
O həp baqıb duruyor, yoqdur onda hiylə və suç...
Sükuta qarşı müəllim qəzəblə bir, iki, üç
Toqatlayınca, çocuq birəcə kərrə hiçqırdı:
“Aman, vay, annəciyim!..”, sonra qəşş olub getdi;
Bu səs sınıfda olan cümlə qəlbi titrətdi.

İLK BAHAR

Küçük bir məktəbliyə

Bahar, bahar gəlmiş, yenə ilk bahar;
Güllər, çiçəklər gülər, quşlar oynar.
Göyün altın saçlı qızı nur saçar,
İnsanların tutqun gönlünü açar.
Dağlar, çəmənlər geyinir al, yaşıl;
Yerlər, göylər pırıldar ışıq-ışıl.
Bülbüllər ötüşür, cəh-cəh vururlar,
Güllüklərdə düyün, dərnək qururlar.
Sevgili bir çoban, on bir yaşında,
Düdüklər çalar aqar sular başında.
Ətrafında qoyun, quzu hoplaşır,
Oynar, mələ, qoşar yenə toplaşır.
Bir yanda bir dul qadın ağır-ağır
Xəstə yavrusunu öpüb oynadır.
Bir yanda məktəbli bir çox qız, oğlan
Oynaşır oquşur həp bir ağızdan.
Əl-ələ, qol-qola şadan olurlar,
Haqqın qüdrətinə heyran olurlar.

QIZ MƏKTƏBİNDƏ

- Quzum, yavrum! Adın nədir?
– Gülbahar.
Pəki, sənin anan, baban varmı?
– Var.
Nasıl, zənginmidir baban?
– Əvət, zəngin, bəyzadə...
– Öylə isə, geydiyən geyim niçin böylə sadə?
Yoqmu sənin incilərin, altın biləzliklərin?
Söylə, yavrum! Hiç sıqılma...
– Var əfəndim, var... lakin
Müəlliməm hər gün söylər, onların yoq qiyməti,
Bir qızın ancaq bilgidir, təmizlikdir ziynəti.
– Pək doğru söz... Bu dünyada sənin ən çox sevdiyən
Kimdir, quzum, söylərmisin?
– Ən çox sevdiyim ilkin
O Allah ki, yeri-göyü, insanları xəlq eylər.
– Sonra kimlər?
– Sonra onun göndərdiyi elçilər.
– Başqa sevdiklərin nasıl, yoqmu?
– Var...
– Kimdir onlar?
Anam, babam, müəlliməm, bir də bütün insanlar...

ÇİÇƏK SEVGISI

Ədibi-möhtərəm Əli bəy Hüseynzadəyə

Sevimli, nəş'əli; dörd-beş yaşında bir sarışın,
Mələk baqışlı, gözəl bir qız iştə oynayaraq
Qoşardı bağçada... bir şey görüb də etdi məraq:
Əfəndim, annəciyim! Şöylə saçdıñın nə?
– Saqın,

Quzum, ayaqlama! Bunlar çiçək toxumlarıdır.
Səninçin iştə bir az sonra pəmbə, mavi, sarı
Gözəl çiçəklər açar həpsi; anladınmı?
– Xayı, r,

Xayı, bən onları sevməm; bənimki pək ayrı,
Şu yanda, baq şu küçük yerdə ayrı olmalıdır.
– Pəki, mələk çocuğum, hər toxumdan al da bir az,
Bəyəndiyin yerə saç... Kəndin iştə qönçeyi-naz!..
Çocuqcığaz gülərək həp birər-birər ayırır;
Bu pək gözəl, bu nasıl? der, saçardı həpsindən,
O, şimdİ bir kələbək... hoptuyor sevincindən.

Şu vəq'ədən azacıq bir zaman keçib getdi...
Gülümsəməkdə ikən şəms, o nev'ərusi-bahar,
Təbəssüm etməyə yüz tutdu büsbütün əzhar,
Sarıb da bağçayı həp rəngə, nura qarq etdi.
Fəqət o nazlı mələk nerdə!?

– Şimdİ yapyalınız,
Dərin bir uyquya dalmış məzar içində o qız!

Bahar səbnəmləri

HƏRB VƏ FƏLAKƏT

Anadolu hərbezədlərinə yardım münasibətilə

Uçar, uçar, yenə ruhum diyari-hüznə qoşar,
Uzaq, uzaq, pək uzaq bir mühit içində yaşar.
Soğuq, soğuq!.. Gecə keçmiş, bütün cihan susmuş,
Uzaqda inliyor ancaq zavallı bir bayquş.
Gözümdən uyqu çəkilməmiş də çarpıyır qəlbim,
Nədənsə bilmiyorum, ah! Xeyli müztəribim.
Önümdə dalğalanır teyflər, qızıl qanlar,
Başımda patlıyır atəşli, sisli vulkanlar.
Təcəssüm etmədə qarşımda bir cihani-ələm,
Dönüb də tərsinə guya yanar bütün aləm.
Yığın-yığın bəşəriyyət ölümlə pəncələşir,
Fədayi-nəfs edərək haq için qoşar, güləşir.
Yaqar, yıqar, əzilir, məhv olur, basar, basılır,
Vətən yolunda ölür, öldürür, asar, asılır.
O top, tüfək, o qılıclar, zəhərli qumbaralar
Nə istər, ah, niçin böylə gürləyib parlar!?
Nədir şu qəhrü fəlakət? Nədir bu qəhtü qəla?
Nədir şu kinü ədavət, nədir bu dərdü bəla?
Aman, nə mənzerə! Duyduqca sarsılır vicdan.
Nə dəhşət, ah!.. Düşündükcə çıldırır insan.
Təməddünün sonu vəhşətmidir, nədir əcəba?..
Xayıf, xayıf... nə diyor baq ricali-bəzmara;
Siyasət ərləri gür-gür gürlüdüyor hər an,
Böyük səadət umar həp şu qanlı firtınadan.
Bütün şu vəlvələ onlarca bir bəşarətdir.
Yarınki bayramı təbrik için işarətdir.
“Böyük, kiçük, qara, ağ, həp xristiyan, islam,

Şəhərli, köylü, maarifpərəst, cahili-tam.
Bütün bəşər nə hüquq istiyorsa, həp alacaq;
Qəvi zəif ilə bir yerdə kamran olacaq...””
Demək ki, qalmayacaq zülmədən cihanda nişan...
Aman, nə tatlı bir əfsanə, həm nə süslü yalan!
Əvət, bu nəş'əli, həm şalranə bir xülya,
Xəyala, hissə pək uyğun, sevimli bir rə'ya...
Bu tatlı hiss ilə həp ənbiya, bütün ürəfa,
Fününü fəlsəfədən zevq alan böyük üdəba,
Zəif için didinib, çırpınib yorulmuşlar,
Fəqət nəticədə həp əski halı bulmuşlar.
Qucaq-qucaq edilən tatlı və'dlər pək çox;
Saqın inanma! Yalan... Yoq, zəif için haq yoq!..
İnanma! Aciz için yoq hüquq, inanma, xayır,
Cihanda haq da, həqiqət də həpsi qüvvətdir.

Bir zamanlar şərəfli Turanın,
O cihani ǵəyuri qavǵanın
Qəhrəman, bərgüzidə evladı,
Türklərin anlı-şanlı əcdadı
Saldırıb titrətirdi yer yüzünü,
Hökm edər, dinlətirdi hər sözünü.
Nə zaman kişnəsəydi türkün atı,
Qırılırdı bir ölkənin qanadı.
Həp krallar, prenslər, xanlar,
Ulu şahlar, kibirli xaqanlar¹,
Papalar, həp xəlifələr hər gün
Diz çökərlərdi türkə qarşı bütün.
Çünki parlardı ərələrin qılıcı,
Həpsi qartal kibiydi saldırcı.
Həpsi bir zevq alırdı qüvvətdən,
Ululuqdan, müzəffəriyyətdən.
Bunu gördükdə qomşu devlətlər,

¹ Çin hökmdarları

Məmləkətlər, zavallı millətlər
Həp boyun bükdü, türkə yalvardı,
Mərhəmət gördü... canı qurtardı.
Sonra lakin bu mərhəmət, bu aman,
İştə tarix!.. Türkə verdi ziyan.
Qavrulub əski sızlayan yaralar,
Fışqırıb durdu odlu qumbaralar.
Mərhəmətkarı mərhəmətlə deyil,
Qəhrü şiddətlə qıldılar tənkil.
Böylə dəhşətli, qanlı mənzərələr,
Hər zaman eyləməkdə cəlbi-nəzər.
İştə bir levhə!¹
Görmək istərsən,
Baq da gör!.. Ah bir baqıb görsən!?
O şəhəmətli türkün evladı
Şimdi topraq yiyor da, fəryadı
Çıqmış əflaka, həp yanar, sızlar.
İştə baq! Yavrular, xanım qızlar
Titriyor pənceyi-fələkətdə,
Həp ölüm qarşısında, zillətdə...
Həpsi avarə, həpsi ac-çıplaq,
Həpsi biçarə... Baq, gözündən iraq!?
Həpsi qan ağlıyor da zarü zəbun,
Həpsi məhzun, şikəstəpər, dilxun...
Həpsi qardaşca bir nigah arıyor.
Bir kömək, bir pənahgah arıyor.
Dinləyən kim... fəqət o fəryadı?
Avutan kim... o qəlbi-naşadı!?
Nə fələkət bu, həm nasıl müdhiş!?
Ah, ölüm ən böyük səadət imiş...

Arqadaş, yoldaş! Ey vətəndaş, oyan!
Yatma artıq, yetər... Dəyişdi zaman;
Sınırlır, baq, yavaş-yavaş zülmət,

¹Anadolu hərhzədələrindən kinayə

Barı dan yıldızından al ibrət!
Nə diyor, baq, o pəmbə çöhrəli nur?
Səhər olmuş, demək, günəş doğuyor.
Azacıq varsa hissü vicdanın,
Qalq, oyan! Sönməmişə imanın,
Qalq, oyan! Gör nə fikrə xadimsin?
Kimlərin oğlusun? Nəsin? Kimsin?
Sürünüb durma böylə, bir yüksəl!
Bir düşün, gör beş-altı əsr əvvəl
Nə idin? Şimdi nerdəsin? Bu nə yə's?
Əcəba yoqmu səndə izzəti-nəfs?
Bir qədər sərxoş oldun, iştə yetər,
Diksinib bir ayıl da gör nə xəbər!?
Adəm evladı qol-qanat açaraq,
Çarpışır yerdə, göydə od saçaraq.
Yetişir, haydı zə'fı, əzci biraq!
Qan, alev püskürən mühitinə baq!
Baq da bir an təsəvvür et yarını,
Daha sür'ətlə at adımlarını!
Kim baqıb dursa bil ki, qeyb edəcək,
Ayaq altında məhv olub gedəcək...
Sürüsündən kənar olan qoyunu
Canavar parçalar, görüb də bunu
Dona qalmaqda varmı bir mə'na?
Bunca zillət yetişmiyormu sana!?
Çoq əzildin, yetər, ər oğlu ər ol!
Çırpınıb careyi-xilas ara, bul!
Qoşaraq nura, cəhli et pəmal!
Həp sənindir şərəf, ümid, iqbal.
Şaşırıb durma böylə... Bir aydın
İdeal arqasınca qoş, çırpın!
İdealsız nicat ümidi məhal...
"İttihad!" İştə ən böyük ideal!
Səni qurtarsa, qurtarır birlik,
Çünki birlikdədir fəqət dirlik!..

Kanuni-əvvəl 1916

DƏNİZ TAMAŞASI

Günəş qürub ediyor; göy... mühitimiz gömgöy...
Göz işlədikcə gönül uçmaq üzrə çırpınıyor,
Günəş qürub ediyor; göy... fəza, dəniz gömgöy...
Uzaqda, yalnız üfüqlərdə var bir aləmi-nur.
 Bütün gözəlliyi həp sanki toplamış Yaradan,
 Dənizdə xələqə nişan vermək istiyor əl'an.
Uzaqda bağçalar, əlvan çadırlar, ormanlar,
Alevlənilib də parıldar, gümüş sular çağlar.
Mələklər əl-ələ vermiş uçar, qaçar, oynar;
Mənəkşə, pəmbə çiçək püskürür yanardağlar.
 Qüruba qarşı dəniz səhneyi-latafət olur,
 Qüruba qarşı dəniz başqa bir qiyamət olur.
Çocuqkən, işlə gözəl xatirimdədir, gecələr
Öyüb də cənnəti təsvir edərdilər... daim
Maraqlanır, düşünürdüm: nədir şu bilməcələr?
Yalanmı? Doğrumu – derkən yanardı idrakım.
 Fəqət bu gün şu üfüqlərdə parlayan əlvan,
 Inan, – diyor bana, – cənnətdən etmə şübhə, inan!
Günəş dalıb gediyor, köşkü andıran gəməmiz
Uçar, uçar, qoca qartal qanatları ilə uçar.
Dərin-dərin düşünürkən sönük baqışlı dəniz
Onun sükutunu yırtar da, bir gürtültü saçar.
 Günəş sönüb gediyor, ay həzin-həzin doğuyor,
 Hava sərinliyor, əsmərcə zərrələr yağıyor.
Fəza, dəniz, bütün ətraf kölgə, həp kölgə...
Köpük saçan gəminin ta ucunda bən tənha,
Qoyulmuşum köpürən xızlı nəhri dinləməyə
Ki, çağlayıb geri aqdıqca sarsılır dərya.
 Balıqlar oynasaraq həp inadlı hiddətlə
 Hücum edər, atılır arqamızca şiddətlə.
Gönül çocuq kibi seyr eylədikcə əylənərək,
Şu tərs aqıntıyı keçmiş həyata bənzətiyor.
Baqıb-baqıb düşünürkən, dəniz çiçəklənərək,

Dağıtdı fikrimi naghah bir şalaleyi-nur.
O, iştə özlədiyim, sevdiyim gözəl mehtab...
Ki hər dəqiqə edər ruha gizli-gizli xitab.
Qucaq-qucaq əritilmiş gümüş dənizdə aqar;
Aqar da dalğalanır, cəzb edərdi hər nəzəri.
Gönül bu levhəyi duyduqca yüksəlir, qalqar,
Uçardı göylərə, təqdis edərdi həp qəməri.
Fəqət qəmərlə bərabər işıqlı yıldızlar,
Parıldaşır, aqışır, titrəşirdi xəndənisar...
Əvət, əngin fəzada ruh uçaraq,
Kəşf edər sanki bir yığın mə'nə.
Kəhkəşan sütlü nəhri andıraraq,
Əzəli bir kitab oqurdu bana.
Göy, dəniz iştə bir-birindən uzaq,
Eyliyor ayrı-ayrı cəlbi-məraq.
Göydə bir bitməyən dərinlik var
Ki, donar hər düşüncə heyrətdən.
Uça bilsəydi bəlkə insanlar,
Bir şey anları bəlkə qüdrətdən.
Bu dərinlik, bu ölçsüz boşluq
Veriyor hissə, fikrə sərxoşluq.
Bu dərinlikdə bir həqiqət var,
Gizlidir gərçi kor beyinlər için;
Lakin ülvyyətilə həp parlar,
Bəllidir görmək istəyənlər için.
Hər təfəkkür ki, istiyor cövlan,
İştə bir bitməyən geniş meydan!
Bu tamaşaya qarşı bir müddət
Qapılıb getdi ruhi-müztəribim.
Arıyorkən fəzada bir qüvvət,
Çarpınıb durdu nəgəhan qəlbim.
Dəli, sərsəm düşüncələr coşaraq,
Göydə uçmaq dilərdi həp qoşaraq.
Azacıq keçməmişdi... bir tufan
Qoparaq, çıldırıb qudurdu dəniz.
Baqdim oynar da sallanır hər an,
Bir beşikdən seçilmiyor gənimiz.
Fırlamış bir gürültü ortalığa,

Dalğa, həp dalğa, hər tərəf dalğa...
Yuca dağlar qədər, əvət, qocaman
Dalğalar gürləyib gəlir hər an.
Gəmi sərsəmləyib şu fırtınadan,
Bağırır, sanki istiyor da aman.
 Yüksəlir, yüksəlirdi ərsə qədər,
 Alçalır, alçalırdı fəşə qədər.
Vardı hər gözdə bir tələş əsəri,
Qorqu çökmüşdü hər kəsin yüzünə.
Öndə bir möhtəriz baqışlı pəri
Düşünürkən, baqıb ala gözüne,
 Gördüm ataşlı bir əməl saqlar,
 Ta uzaqlarda bir təsəlli arar.
Bu həzin levhədən nədənsə bənim
Sarsılıb ruhum inlər, ağlardı.
Bora şiddətlə hayqırır daim,
Göy güürldər, dəniz də çağlardı.
 Yalvarıb haqqa dinli ya dinsiz,
 “Allah, Allah!” səsilə doldu dəniz.
Bu keşakeşdə möhtəşəm, məğrur,
Qoca, səksən yaşında bir sima,
Ulu bir dağ mətanət ilə vəqur
Qoca bir türk edib namazı əda;
 Vird oqur, Haqqa eylər ərzi-niyaz,
 Bəlkə dağ sarsılır, o sarsılmaz.
Onca tə'siri yox şu tufanın,
Parlıyor qəhrəmanca nasiyəsi;
Oqunur çöhrəsində Turanın
Şanlı tarixi, keçmiş ən'ənəsi;
 Öylə daim mühib, ağır, düşkün
 Baqınırkən əzər mühiti bütün.
Göydən ayrılmayan alevli gözü
Saçar ətrafa şö'leyi-iman.
Budur ancaq duası, virdi, sözü:
“Ey böyük Tanrı! Ey böyük Yaradan!
 Hər bələdan əsirgə yurdumuzu,
 Kamran eylə şanlı ordumuzu...”

Qara dəniz, 1912

ŞEYX SƏN'AN

Türbəsi önündə

Oyan, ey piri-xoşdil! Qalq, ayıl bir xabi-rahətdən!
Qiyamətdir, qiyamət!.. Qalq, oyan, zevq al bu fürsətdən.

Mələklər göydən enmiş, feyz alırlar xaki-pakindən,
Seçilməz şimdi əsla məqbərin gülzari-cənnətdən.

Donanmış hər tərəf pürşö'lə yıldızlarla... caizdir
Ki, Tiflis ərşi-pürəxtərlə dəm vursun rəqabətdən.

Ayıl, ey şeyxi-vəcdavər! Ayıl, baq gör nə aləmdir?
Cihan sərməst olub rəqs eyliyor şevqü-şətarətdən.

Uyub sən bir mələksimayə satdın dini, imanı,
Atıb ehkami-Qur'anı, uzaqlaşdın təriqətdən.

Fəqət xoş bir təriqət qoydun, əsla məhv olub getməz,
Cihan durduqca parlar, yüksəlir, düşməz təravətdən.

Ziyarətgahını gülbusələr təzyin edər hər an,
Sən əhli-eşq için bir Kə'bə yapdırdın məhəbbətdən.

“Nədir mə'nası eşqin!?” söyləyənlər nerdə? Bir gəlsin,
Görüb qüdsiyyəti-Sən'anı, lal olsun xəcalətdən.

Məhəbbətsiz bütün mə'nayi-xilqət şübhəsiz hiçdir,
Məhəbbətdir əvət, məqsəd şu pürəfsanə xilqətdən.

Tiflis

RƏQS

Ruhum yenə ləbrizi-səadət...
Ya Rəb, bu nə tufani-lətafət!?
Göydən yerə enmiş kibi cənnət,
Yer-yer saçılır nuri-məsərrət.
Həp qol-qola pürşevqü şətarət
Rəqs etmədə – azadəyi-sən'ət –
Ərvahi-lətifi-mələkiyyət.

Bilməm bu nə halət, nə qiyafət?
Ya Rəb, bu nə səfvət, nə səbahət!
Həp şe'rlə əlhani-zərafət
Mənzuc olaraq sanki bu saət,
Qarşımda gülümsər əbədiyyət.
Bu levheyi-ülviyyətə, əlbət,
Rö'ya deyəməm, eyni-həqiqət...

Olmaz bu qədər nəş'əli rö'ya,
Ruhum buna qanə deyil əsla.
Heyhat!.. Bu bir səhneyi-sevda...
Bir səhneyi-sevda ki, sərəpa
Məczub ona hər bir dili-şeyda.
Ərvahi-məlaik belə guya
Eylər onu həsrətlə təmaşa.

Ənvarə bürünmüş kibi hər yer,
Ahəngi-məsərrətlə gülümsər;
Bin naz ilə hər çöhreyi-dilbər
Ərz etmədə bir nəş'eyi-digər,
Gözlər, hələ gözlər, hələ gözlər!..
Ya Rəb, nə qədər cazibəpərvər!?
Ya Rəb, nə qədər xariqəgüstər!?

Titrək, dağınq, şuxü füsunkar,
Qumral, sarışın, dalğalı saçlar.
Ənzari-tamaşagərə yollar
Mənsur olaraq bir yığın əş'ar,
Gahi olub əzvaqilə sərşar,
Pürxəndə edər hər ləbi-səhhar
Parlaq və bəyaz incilər isar.

Əfsus ki, ömrüm kibi hər an,
Hər xətvədə bu leyli-zərəfşan
Bir hiçliyə olmaqda şitaban,
Həsətlə baqıb işlə uzaqdan
Dan yıldızı guya edər e'lan:
“Yaqlaşmada artıq dəmi-hicran,
Ey məsti-məhasin olan insan!
Al! İşlə günəşdən sizə fərman!..”

HƏR YER SƏFALI, NƏŞ'ƏLLI...

Hər yer səfali, nəş'əli, hər şey tərəbnisar...
Hər dəm gülümsədikə günəş məst olur bahar.
Dağlar çiçəklə süslənərək səbzü dilgüşa...
Quşlar ötər, sular aqıb ətrafa gül saçar.
Seyr eylədikə bən şu gözəl kainatı, həp
Ruhum uçar, uçar, əbədi bir səfa duyar.
Cənnət qədər bu mənzərə mö'cüzünümə... fəqət
Həp bisəmər, deyilsə nəşibim visali-yar.
Didari-yar, iştə odur cənnətim bənim;
İnsan olan cihanda nasıl sevgisiz yaşar!/?
Həp sevgidir gözəlliyi insana sevdirən,
Məhrumi-eşq olunca gözəllik də can sıqar.
Dünyada varsa devləti-cavid, o, eşqdir;
Olmaz sevib-sevilməyən ömründə bəxtiyar.

ÇƏKİNMƏ, GÜL!

Çəkinmə, gül! O lətif, incə, nazlı qəhqəhələr
Simaxi-ruhimi öpdükcə məsti-zevq olurum.
Şaqır-şaqır ötüşündən, ey əndəlibi-səhər,
Bir e'tila duyuram, başqa bir səfa bulurum.
Nədən şafəqli bulutcuqlar öylə çöhrəndə
Bir ehtizaz ilə nəşr eyləməkdə şəbnəmlər?
Günəş gülər, bulut ağlarsa, ey mələkxəndə,
Səmada qevsi-qüzehlər saçır təbəssümlər.
Bütün bir ömrə bərabərdir öylə hər gülüşün,
Bilirmisin, gözəl, ah, sən nə afətsin!?
Bu abü tab ilə bir mevceyi-lətafətsin.
Çəkinmə, gül! Ləbi-lə'lin həyatı güldürsün;
Şu halə qarşı bütün bənliyim qalır məbhut,
Baq, işlə heykəli-camid qadar əsiri-sükut...

SEVİN MƏ, GÜLMƏ, QUZUM!..

Sevinmə, gülmə, quzum, kimsənin fəlakətinə,
Bu hal, əvət, eyi bir şey deyil, sevinmə, saqın!
Sevinmə başqasının hali-pürsəfalətinə,
Toqunma qəlbinə bikəslərin, zavallıların.
İnan ki, bir acı söz, bir baqış, bir incə gülüş
Kədərlı, sıtmalı bir qəlbi tırmalar, yaralar.
O qəlb avunsa da, aldanma, incinib küsmüş,
Sağalmaz işə o, yıllar keçər də həp sızlar.
Toqunma, ruhum! Əvət, kinlidir fələk, bir gün
Qızır, həmənin gücənib intiqam alır səndən.
Bu gün gülən yarın ağlar, saqın öyünmə, düşün!
Düşün də munis ol! İcitmə, qırma kimsəyi sən!..

PƏMBƏ ÇARŞAF

Pəmbə, şəffaf, ipəkli bir çarşaf,
Lərzişi-səfvətilə hər saat,
Ruhi-məcruha eyliyor ithaf,
Nazənin bir firiştə, bir afət.
Bu təsəttür nasıl da cazibədar!
Bunda pək incə bir lətafət var.

Sanki bir nevsüküftə gül fidanın
Pəmbə tüllər ihata qılmışdır.
Ya ki bir kevkəbi-dirəxşanın
Üstünü həp şəfəqlər almışdır.
Bən açıq şe'rdən də həzz edərim,
Fəqət ən gizli şe'ri pək sevrərim.

Açaraq sivrilir çəq afətlər,
Saf və azadə sanki bir zanbaq...
Sən əmin ol ki, ey şükufeyi-tər,
Gülə pək başqa fər verir yapraq!
Söylə! Dünyada hanki sən'ətkar,
Kölgəsiz bir rəsimdə sən'ət arar!?

O vücudi-lətifi qoy sarsın
Nurdan işlənən ipək tellər.
Bəncə məğrurü möhtəriz baqışın
Ruhi təltif için kifayət edər.
Örtün! Örtün!... Fəqət unutma, saqın!
Sənin açmaq zamanın: işlə yarın!..

XURAMAN-XURAMAN

Səhər vaqtı, ya Rəb, nə gördüm ki, canan
Gəlir şadı xəndan, xuraman-xuraman.
O məstanə gözlər süzüldükcə hər an
Alır can, dökür qan, xuraman-xuraman.

Çəkildim təhəssürlə yoldan kənara,
Dayandım yeşil, sayəban bir çinara.
Baqıb gördüm əzm eyliyor lələzara,
O sevdayi-rəqsan, xuraman-xuraman.

Aqıb getdi... bən biqərar izliyordum,
Nihayət, yetişdik çəmənizara, durdum.
Kəsilməşdi həp taqətim, bən oturdum,
O eylərdi seyran, xuraman-xuraman.

Cihan cənnət olmuş da, gördüm gülümsər,
Açar qəlbi açdıqca güllər, çiçəklər.
Günəş ruhi-insana bin nəş'ə sərpər,
Füruzanü taban, xuraman-xuraman.

Gəzindikcə baqdım o parlaq sitarə,
Şətarət verir adətə, nevbaharə:
Səfa bəxş edər sanki əğyarə, yarə
Təbəssümlə hər an, xuraman-xuraman.

Nələr bəklüyordum o dilbər mələkdən?
Şaşırđım, bilinməz nələr söylədim bən,
Gönül çırpırır, sızlar, amma o həp şən...
Saqınmaz, alır can, xuraman-xuraman.

Tərəhhüm bulunmaz o afətdə əsla;
Əvət, fərq yoq onca həp ağla, sızla...
Təbah olsa dünya, gülümsər o hala,
Saçar qəlbə tufan, xuraman-xuraman.

Nə sehr eyləmiş derkən, axır nə etmiş!/?
Dalıb getmişim, bənliyim sanki bitmiş;
Ayıldım ki, halımdan ürəküb də getmiş,
Hörsanü heyran, xuraman-xuraman.

UYUYOR

Əsmə, dur! Əsmə, ey nəsimi-bahar!
Uyuyor, yarı-işvəkar uyuyor.
Dalğalandıqca zülfi-zərrintar,
Sarıyor pəmbə hüsnü altın nur.
O gözəl çöhrənin əsiri ikən,
Əcəba, qısqanırmısın bəndən!?

Əsmə, bir dur! Bırağ, bırağ uyusun
Nevbaharın şu nazənin qızını.
Ötüşən quşlar! İştə siz də susun!
Susun artıq! Şu Zöhrə yıldızını
Seyr edin iştियाqü həsrət ilə,
Bu gözəl levhə sonra düşməz ələ.

Bu çiçəklərdə, siz əmin olunuz,
Böylə bir gül yetişməmiş əsla.
Kim bilir! Düşsə cənnətə yolunuz,
Bulunur bəlkə böylə bir sima,
Bulunur bəlkə böylə bir afət!
O da şayani-şübhədir, əlbət...

Günəş! Ey xilqətin gözəl gəlini!
Uyuyor iştə nazlı həmşirən!
Sən də dur! Saçma bir ziyalərinə,
Sən də bir an için çəkil, gizlə!
Bir az əylən bulutlu dünyadə,
Mane olma bu tiffi-nevzadə.

Bəstəri-nazı həp çiçəklərdir,
Oqşayor iştə gül yanaqlarını,
Yeşil otlar öpər dəqiqədə bir

Pəmbə, tımbul, lətif ayaqlarını.
Açıb ən kiçik sular xəndan,
Ninni söylər o şux için hər an.
Uyuyor... bixəbər şu vəlvələdar,
Şu səfasız, vəfasız aləmdən.

Uyuyor... baq nə xoş, gülər yüzü var,
Şaşırır şübhəsiz bu halı görən.
Şimdi rə'yada kim bilir, bu mələk
Hanki aləmdə əylənir gülərək.

Uyuyor... pək sevimli, pək mə'sum,
Bir çocuq ruhi var şu fitrətdə.
Hələ rast gəlməmiş bu taleyi-şum
Böylə bir nəzəninə xilqətdə.
Hüsni-mütləq enərsə yer yüzünə,
Qonar ancaq bunun gülər yüzünə.

Uyuyor... Of! Ey bəlalı gönül,
Çırpımb durma! Sən də sus artıq,
Vurma, sus! İştə susdu həm bülbül;
Dur, həyatım da getsə, dur azacıq,
Uyuyor çünki aşınay-i-xəyal,
Uyuyor çünki qayeyi-amal...

GÖRMƏDİM

Bilmədim, uydum şu məcnun gönlümün fəryadına,
Eşqə dil verdim, bələdan başqa bir şey görmədim.
Ruhi-məcruhum gözəllərdən vəfa bəklər yənə,
Bən hənuz əsla cəfadən başqa bir şey görmədim.

Görmədim əsla dikənsiz gül, qaranlıqsız işıq,
Hər visalı daima tə'qib edər bir ayrılıq.
Söylüyorlar: "Daimi zevqi-səadət var", yazıq!
Seyr edib boş iddiadan başqa bir şey görmədim.

Gördüyüm hər müztərib simaya duydum mərhəmət,
Yara, həm ağyara yar oldum da, sevdim bicihət;
Aşına zənn etdiyim hər yüzdə heyhat!... Aqibət
Boş təməllüqdən, riyadan başqa bir şey görmədim.

Hər məhəbbət bir xəyanət, hər gülüş bir hiylədir,
Hər səadət ruhu oqşar pək sönük bir şö'lədir.
Bəlkə var səhvim? Fəqət gördüklərim hər böylədir...
Görmədim, əsla bələdan başqa bir şey görmədim.

BƏN İSTƏRİM Kİ...

Bən istərim ki, gözəllər, bütün gözəlliklər
Uzaq-uzaq, pək uzaq bir üfəqdə əylənsin.
Uzaq və incə təbəssümlərilə şamü səhər
Həyata nuri-səfa sərperək çiçəklənsin.

Gözəl mələksə... bulutlarda göy yüzündə yaşar:
Uzaq, bəşərdən uzaq bir mühitə mail olur.
Uzaq, bəşərdən uzaq, gizli bir fəzaya qoşar;
Yaşar mələk kibi, xoş bir xəyali-müğfil olur.

Əvət, uzaqda səadət var, eşqə hörmət var,
Yaqın zəhərli, amma uzaqda cənnət var;
Uzaqda var əbədiyyət ki, başqa ne'mətdir.

Cihanı cənnətə təşbih edər də bir şair,
Gözəl bir afəti bə'zən mələk sanır, sevinir,
Fəqət səadəti – aldanma, pək müvəqqətdir!

VƏRƏMLİ QIZ

Sarı gül! Ey şikəstə, solğun nur!
Niçin aludeyi-xəyal oldun!?
Çeşmi-nazında başqa rəmz oqunur,
Söylə, bir söylə, sən niçin soldun!?

Düşünüb durma böylə incə, dərin;
İncəlik ya dərinlik afətdir.
Nərdə əvvəlki tatlı cilvələrin?
Bu nə halət, nasıl qiyafətdir!?

Bən dilərdim ki, cümlə züvvarın
Sana həmşireyi-səfa deyələr!
Niçin ağlar nigahi-bimarın,
Səni qoynunda bəsləmişmi kədər!?

Ah... bilməm nə sehr var səndə,
Gönül ancaq səninlə nəş'ə bulur.
Sən mələksin, təvərrüm etsən də,
Yenə ruhum sənin əsirin olur.

KARS VƏ OLTU ƏTRAFINDA SƏBƏSİZ (!?) OLARAQ ALÇAQCASINA QƏTL VƏ YƏĞMA EDİLƏN

MƏZLUMLAR İÇİN

Verin!.. Verin də, əvət, susdurun şu fəryadı,
Aman! Əsirgəməyin mərhəmətlə imdadı.
Verin! Verin!.. Gözü yollarda bir yığın başərin,
Nə heyrət, ah! Əsərsizmi bunca ahü ənin!?
O çırpınan, əzilən, qəhr olub gedən füqərə
Deyilmi? Yoqsa o sizdən deyilmədir acəba!?
O titrəşib-mələşən yavruqlar niçin çabalar?
Niçin yanar əli qoynunda müztərib analar?
O qız, gəlin, o sənən hicləgah, o yaşlı düğün,
Nədir o mənzərə? Bir an təsəvvür et də düşün.
Tuhaf deyilmi!? Hənzür irmədən bahari-ümid,
Kəfənlə çölləri al lələlər qılar təmcid.
O qarlı dağları təzyin edən qızılğüllər
Deyil cənazə... birər xəndədir, həyata gülər.
Gülər bəni-başərin duyğusuz səfillərinə,
Gülər həmiyyətə biganə səngdillərinə.
Gülər ədalətə, insafə, haqqa, vicdana,
Gülər həqayıqi-İncilə, hökmi-Qur'ana,
O parə-parə cəsədlər demək bu gün məs'ud...
Gəmirməz onları artıq bir ehtiyaci-ənüd.
Fəqət qalanlar, o bikəslər – ah ya Rəbbi!
Nə yapsın!? İştə qoşar canlı bir cənazə kibi.
Qoşar zəlami-fələkətdə ac, soluq, bihuş,
Qoşar ümidi-səadətə müztərib, mədhuş.
Qoşar, qoşar da arar bir şərəreyi-iman,
Arar zəlami-fələkətdə şö'leyi-vicdan.
Fəqət nə çarə!? Sənər həpsi, yoq ümidi-nicat.
Qulaqlar iştə sağır, kimsə dirləməz, heyhat!..
Əvət, budur bu çobansız qoyunların halı,
Yatanların budur əfsus, halı, iqbah!..

Ah, əvət, həp dəyişdi ruhi-bəşər,
Höküm edər şimdi başqa fəlsəfələr.
Haq, ədalət, təbiət işlə bu gün
Əbdi-məzluma qarşı pək küskün...
Yaşadan kainatı qüvvətdir,
Gücsüzün həp nəsihi zillətdir.
Əvət, acizlərin cəzası budur,
Kim ki, məzlum olursa, zalım odur!
Həp cihan qanlı bir kitab əl'an,
Bu, fəqət bir səhifədir ondan.
Qopuyor hər tərəfdə bin fəryad,
Seyr edin, işlə hər tərəf bərbad.
Kürreyi-ərzi qaplamış həyəcan,
Verilir hər dəqiqə bir qurban.
Patlıyor hər tərəfdə bir vulkan,
Şərqü qərb işlə püskürür al qan...
Əcəba, bunca çarpışan, vuruşan,
Qan tökən, can verən, qoşan, boğuşan,
Məhv edən, məhv olan, kəsib-kəsilən,
Qəhr edən, qəhr olan, əzib-əzilən,
Düşünün bir, niçin, niçin əcəba!?
Bu qiyamət niçin olur bərpa?
Anlamış çünki hər nəfər mutlaq,
Qalib olmaqdadır bu gün hər haq.
Həp damarlarda işlə qan coşuyor,
Həpsi yalnız hüquq için qoşuyor.
Kim ki, biganədir hüquqa, əvət,
Xain əllərdə məhv olur əlbət.
İşlə, qarşındadır misalı bu gün,
Səndə göz varsa seyr edib də düşün!..
Bisəbəb (?) qəhr olan zavallıların
Sana şamil deyilmi halı yarın?
Yaşamaq istəsən çalış, çabala,
Rə'd olub gurla, bərq olub parla!
Yoqsa fəryadü nalə zaidir,
Bir həqiqət bu: "əzməyən əzilir!.."

Naxçıvan, kanuni-əvvəl, 1914

ÇOBAN TÜRKÜSÜ

Açmasın çiçəklər, gülməsin güllər,
Ötüşməsin şirin dilli bülbüllər,
Dərdim çoxdur, ellər, ellər, ay ellər!
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

Göz yola dikməkdən bağrım oldu qan,
Bir xəbər yox hilal qaşlı yarımдан,
Yaralı gönlümü olmaz oqşayan,
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

Gülməz, yüz bahar olsa, gülməz yüzüm,
Yardan başqa bir gözəl görməz gözüüm,
Sanki anadan ayrılmış öksüzüm,
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

Öz yurdumda bir qəribdən seçilməm,
Əsir kibi bir dost, bir yaqın bilməm.
Cihan cənnət olsa bir ləhzə gülməm,
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

Məcnun gönül Leylasını unutmaz,
Başqa bir gözəl dərdimi uyutmaz.
Bir məsəldir: "Tərhan yerin sar tutmaz!"
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

Göy yüzündə görür-görməz hilalı,
Keçər fikrimdən yarımın xəyalı,
Dərbədər gönlümün artar məlalı,
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

Xatirə gəldikcə mavi gözləri,
Süzgün baqışları, tatlı sözləri,
Dolaşırım dağı, daşı, düzləri,
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

Yosma dilbərim deyilmiş ədasız,
Pək nazlıdır, amma deyil vəfasız,
Nə çarə!? Eşq əhli olmaz bəlasız,
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

DÜN VƏ BU GÜN

Dün səadətə parlayan gözlər
Şimdi yə'sü kədər nisar eylər.
Dün təhəvvürlə gürləyən sözlər
Şimdi bir başqa macərə söylər.
Dünkü xəndan gönlü bu gün sızlar,
Dün sənən bir əməl bu gün parlar.

Mərhəmətsizdir işlə köhnə fələk,
Bəşəriyyətlə əylənir daim.
Bəşəriyyətlə əylənir gülrək...
Dünkü məhkum olur bu gün hakim,
Dünkü bədbəxt olur bu gün məs'ud,
Dünkü məs'ud olur bu gün mərdud.

Başqa, pək başqa şimdi zevqi-cihan,
Dünkü peymanələrdə qan coşuyor.
Dünkü mə'murələr bu gün vİran,
Dünkü vİranələr bu gün mə'mur...
Həp pözulmuş da dünkü peymanlar,
Yeni dost olmuş əski düşmanlar.

Yoq təbiətdə öylə bir qüvvət,
Əbədi, həm də paydar olsun.
Həp dəyişməkdədir bütün xilqət,
Həp dəyişməkdədir həyatü fİnun,
Olmayan varmı inqilaba zəbun?
Varmı sarsılmaz öylə bir qanun!?

Seyr edin işlə kainatı bütün,
Devrilir hər adımda bir əzəmət,
Dinləməz dünkü hadisatı bu gün,
Parlıyor hər dəqiqə bir hikmət.
Hər qaranlıqda çırpınır bir nur,
Hər həqiqətdə bir xəyal uyuyur.

Baki, 1915

Bütün tarixi həp gözdən keçir ta бүd'i-xilqətdən,
Əvət, bir böylə hüznəvər, ələmpərvər bahar olmaz.
Gönüllər qan, çiçəklər qan, bütün çöllər, çəmənlər qan,
Dənizlər qan, bulutlar qan, hava qan, iştə hər yer qan...

Böyük başlar dumanlanmış da, atəş püskürür hər an,
Qılıclar, süngülər, toplar, tüfəklər gürləyib parlar.
Nə istər bir-birindən anlaşılmaz, sayğısız insan!?
Olur mə'murələr vıran, qopar atəşli tufanlar.
Fəqət bunlar, bu vəhşətlər, bu dəhşətlər niçin bilməm?
Əcəb, xalimi insafü mürüvvətdən bütün aləm!?
Bu qəsvətlər niçin bilməm? "Niçin? Ya Rəb, niçin?"
derkən,

Qopub bir seyhə, müdhiş bir səda, bir nə'reyi-hey-hey!
Həmən sarsıldı ruhum, tüklərim ürpərdi dəhşətdən;
Dəmadəm yıldırım, şimşək çaqar, patları peydərpəy,
Bu qızğın seyhə guya gürləyib söylərdi: – Ey qafil!
Fəlakətsiz səadət, qayğısız rahət deyil qabil.

Əmin ol, nərdə dirlik varsa, mütləq orda qavğa var;
Bu bir qanuni-hikmət, sirri-xilqətdir ki, məhv olmaz.
Basıb-kəsmək, yaqıb-yıqmaq azalmaz, daima artar;
Bu bir baziçeyi-qüdrət ki, bundan kimsə qurtulmaz.
Çalış həp qalib ol, mərd ol! Bu, aydın bir həqiqətdir:
"Cihan bir nəzənin dilbər ki, yalnız mərdə qismətdir..."

Qocur, 1915

HƏRB İLAHİ QARŞISINDA

Ey odlu şəhpərilə saçan zəhri-intiqam!
Ey hərb ilahı! Ey sırtın kinli əjdaha!
Oldunsa bunca qəhrü fəlakətlə şadkam,
Artıq bitir şu səhnəyi, ey müftəris dəha!
Endir şu qanlı pərdəyi, ey rəhnümayi-şər!
Endir də bir qədər nəfəs alsın bəni-bəşər.

Sarmış bütün cihanı həyahuyi-dəhşətin:
Yalnız bəşərmi pəncəyi-qəhrində sarsılan?
Hakim havada, yerdə, su altında vəhşətin,
Vəhşilərin də zülmədən olmaqda bağı qan.
Qaplanlar iztirab ilə hər an dilər aman,
Qartallar işlə etmədə həp tərki-aşıyan.

Ey şiddətü qəzəb savuran hamiyi-zəfər!
Artıq yetər, usandı cihan, sən də bir usan!
Tərk et şu qanlı toprağı, artıq çəkil, yetər:
Hər kəs didişmədən yorulub, şimdi ruh açan
Azadə bir havada çiçəklənmək istiyor,
Pək tatlı bir ümidilə əylənmək istiyor.

Şərr olmadıqca xeyrə qavuşmaq məhal olur,
Qəsvətli, sisli hər gecədən bir günəş doğar.
Hüriyyət öylə nazlı bir afət ki, pək vəqur,
Qan aqmadıqca kimsəyə gülməz o işvəkar.
Zatən bu, köhnə yurdumuzun köhnə adəti,
Hər tanrının qan içməyə var hüsni-rəğbəti.

Zülmət dağıldı, zülmü fəsad oldu payimal,
Hər yerdə sanki haqqü ədalət gülümsüyor.
Al bayrağın qanatları altında, pürməal
Hər çöhrə, hər dodaq saçıyor ləm'ə-ləm'ə nur.
Hüriyyət? Ah, o bəncə fəqət tatlı bir xəyal...
Dünyada varmı hürr, əcəba? İşlə bir sual!...

Bakı, 17 nisan, 1917

İŞTƏ BİR DİVANƏDƏN BİR XATİRƏ

“Sən nəsin? Kimsin?” deyən arıflərə

Arqadaşlar! Sormayın, hiç sormayın!
Sızlayan bir qəlbə atəş vurmayın!
Sormayın, arıflər! Ey fərzanələr!
Anlamaz dərd əhlini biganələr.
Sormayın əsla, kimim bən? Ya nəyim?
Şimdi bən bir qayğısız divanəyim.
İştə gönlüm bir yuq q vıranədir,
Hər nə söylərsəm bütün əfsanədir.
“Bən nəyim?” Kəndim də bilməm, vaz keçin!
Sən nəsin? Boş bir sual insan için.
Bir mütəmmadır ki, “bənlik” – həll edən
Yüksəlir lahuta fərti-nəş’ədən.
Bən hiçim, hiçdən çıqan hiçdir fəqət,
Zənn edərsəm sizdə də yuq mə’rifət.
Göz-qulaq – görmək, eşitmək aləti,
Çoq zaman aldatmış insaniyyəti.
Hər nə göstərsəm, nə söylərsəm sizə,
E’tibar etməzsiz hiç bir sözə.
Çünkü bən divanə, siz qafilsiniz,
Dilsizim bən, yuq sizin də hissiziz.
Söhbətə mailsəniz, diksinqəyin!
Dinləyin! Ah, əfv edin, incinqəyin!
Çünkü anlaşımaq deyildir pək qolay,
Laylalaylay, laylalaylay, laylalay.
Bir zamanlar bən ənisi-yar idim,
Əhli-mə’na, məhrəmi-əsrar idim.
Gülşəni-vəhdətdə həp şamü səhər
Seyr edərdim qayğısız, azadəsər.
Bixəbərdim... sezmiyordum xilqəti,
Bilmiyordum çünkü mövcudiyəti.

Hiçlik, ah... ən xoş dəmi-səmtü sükun,
 Bir gözəl cənnətdi, heyhat!.. Ən zəbun,
 Ən dəni bir hiss, əvət bir kor buğa,
 Ruhumu yoqluqdan atmış varlığa,
 Bir zaman baqdim ki, yoq nuru səfa;
 Bir küçük məhbəsdəyim: zülmətnüma...
 Çırpımb durdum, fəqət yoq qurtuluş,
 Qəşş olub qaldım həməən, bitabü huş.
 Səssiz, ünsüz ağılyordum məsti-xab;
 Nəgəhan bir seyhə, bir müdhiş xitab:
 “Qalq! Ey insan oğlu, qalq!” əmr eylədi,
 Sarsılıb beynim həməən sərsəmlədi.
 “Vay!” deyib birdən bağırardım, zar-zar,
 İçqırıb həp sızlyordum biqərar.
 Sonra gördüm başqa bir aləmdəyim,
 Bir yığın insan için əyləncəyim.
 Həpsi xürrəm, həpsi pürvəcdü tərəb,
 Anlamazdım bən, nədir, aya, səbəb!?
 Ağlamaqdan qalmamışdı bəndə hal,
 Bir küçük məcnun idim pəjmürdəhal.
 Onlar amma gah gülər, gah əylənir,
 Bən sükut etdikcə durmaz, söylənir.
 Ninni söylərlərdi gah aram ilə,
 Bə'zən oqşarlardı həp pürvəlvələ.
 Keçdi az-çəq, bən dəyişdim büsbütün,
 Taleyi-mənhusuma doğmuşdu gün.
 Ağlamazdım, şimdiki pək dilşad idim,
 Qayğısız, azadə bir nevzad idim.
 Hər nə görsəm zevq alırdım bilmədən,
 Yar idim həm yara, həm əğyara bən.
 Sanki bir cənnət kəsilməmiş kainat,
 Başlamış artıq münəvvər bir həyat.
 Daima məs'udü fərruxbal idim,
 Daima xoşbin idim, xoşhal idim.
 İştə bir mə'sum idim, azadəsər,
 Uçmaq istərdim müzəffər, nəş'əvər.
 Anbaan bulduqca bən nəşvü nüma,
 Ruhumu qapları bitməz bir səfə.

Artıyordu ömrə hər gün rəğbətım,
Çünki bıpayan idi hürrıyyətım.
Qayğı bılməz bır çocuqkən, nəgəhən
Fıkrımı cəzb etdı digər bır cıhan.
Kəsbi-ırfən etməyə əzm eylədim,
Elmə qoşdım, hər nə duydım, bəllədim.
Ruhi-mə'sumanəm olmuş dərbədər,
Fəzl için hər ləhzə yüksəlmək dılər.
İstəməzdım rahat, artıq bıqərər,
Çırpınırdım ruzü şəb pərvanəvər.
Əldə kəsken bır sılah olmuş qələm,
Fıkrımə hökm eylıyordı dəmbədəm.
Hər nə görsəydım məraqavərdı həp,
Mütlaqa durmaz, arardım bır səbəb.
Artaraq fəzlı kamalım anbaan,
Yüksəlirdım, yüksəlirdım durmadan.
Fıkrımı işğal edən hər bır xəyal,
Ruhumu eylərdı ilqa bın sual;
Kəşf için sərsəm gönül məftun idi,
Kim onu həll etsə Əflatun idi.
Çırpınırdım daima ırfən için,
Hiç sanırdım ömrü bır nadən için.
Mələ'im olduqca məktəb, mədrəsə,
Qəlbimə gəlməzdi hiç bır vəsvəsə.
Zevq alırdım məscidü meyxanədən,
Feyz alırdım aqılı divanədən.
Saçma bır dəftərçə, sərsəm bır kitab,
Ruhumu eylərdı daim hissiyab.
Fəzlı ırfən əhlinə heyran idim,
Elm için başdan keçər insan idim.
Kainati-elm, o bır dılbər həyat,
Ən müqəddəs bildiyim bır kainat...
Elm, əvət, pək sevdıyım dıldar idi,
Ən gözəl bır yarı-əfsunkar idi.
Elmə vermişdim gönül arıfımsal,
Bilmiyordum başqa aləm, başqa hal.
Bilmiyordum qəm nədir, sevda nədir,
Bilmiyordum aşiqi-rüsva nədir.

Vardı tək bir həmdənim: fəzlü kamal,
Vardı tək bir munisim: ərbabi-hal.
 Həp çalışmaq, uğraşib durmaqla bən,
 Qoşdururdum fikrimi hiss etmədən.
Aqibət, bir gün yoruldum, inlədim;
Sonra küskün ruhumu həp dinlədim;
 Çoq düşündüm, çoq daşındım, bir zaman
 Guşeyi-üzlətdə tutdum aşıyan.
Etmədim insana artıq e'tibar,
Adəm oğlundan fərar etdim, fərar.
 Bənə mərdud oldu hər dəftər, kitab,
 Həp təkəkkürdən olurdum zevqiyab.
Bildiyim hər bir həqiqət əskidi,
Başladım təmizə hər nikü bədi.
 Gördüyüm hər şeydə bir mə'na arar,
 İctihad etmək dilərdim biqarar.
Artıyorkən iztirabım anbaan,
Xeyli daldım... bir də baqdim, nəgəhan
 Əski bütlər qalmamış, həp qırmışım,
 Uçmuş əqlim, büsbütün çıldırılmışım.
Gözlərimdən qaldırılmış pərdələr,
Baqdim, ağlar gördüyüm hər şey gülər.
 Heyrətimdən bən də güldüm, aqibət,
 Gözlərim gördüm yaşarmış bicihət.
Tüklərim ürpərdi, həp sərsəmlədim,
Baqdim, artıq başqa bir aləmdəyim;
 Sıçrayıb beynimdə qan vulkan yapar;
 Gah enər qəlbimdə bir tufan yapar.
Bənə həp mahiyyəti-əşya bütün
Başqa rəng almaqdadır guya bu gün.
 Əski hissiyyat əzilmiş sərbəsər,
 Əski "bən"dən hiç bulunmaz bir əsər.
Hər həqiqət sanki ölgün bir xəyal...
Hökəmədə ruhumda artıq başqa hal.

Bənə, xilqət şimdiki bir əfsanədir,
Kim ki, həll etmək dilər, divanədir.

Bir oyuncaqdır cihan başdan-başa,
Qafil insanlar da bənzər sərxoşa.
Səndələr hər kəs əməlsiz, qayğısız,
Həpsi kəndindən xəbərsiz, sayğısız.
Söyləşirlər, anlaşılmaz sözləri,
Həp baqarlar, görməz amma gözləri.
Daima miskin, düşünməz, sərsəri...
Bir çürük xülyaya heyran əksəri.
Gah übudiyyət edib yıldızlara,
Gah əyilmişlər dilara qızlara.
Çoq zaman məğlub olub bir heyvana,
Tanrı zənn etmiş, tapınmışlar ona.
Böylə, gəmsiz bir yığın mərkəb kibi,
Otluyorkən... iştə – məslək mövcibi
Fırlamış meydana bir qaç dahiyyə,
Korları irşad için gəldik deyə.
Kəşf edib yoqluqda bir mevcudi-haq,
Birdir, e'lan etdilər, mə'budi-haq.
Birdir, amma hökm edər hər bir şeyə,
Həm də əsla bənzəməz hiç kimsəyə.
Xələq edər, həm məhiv edər, pək müqtədir...
Çünki hər bir qüvvətin fevqindədir.
Hökm edər, söylər, onun ilhaminə
Vaqif olmaz aciz insanlar... yenə
Duysa bir şey, həp o dahilər duyur,
Sonra onlar xələqi eylər hissədar.
Xələq, xaliqdən uzaq, həm bixəbər,
Yalnız onlar əmr edər, ya nəhy edər.
Çünki onlar pək yaqın tülviyyətə,
Həm də pək layiq xitabi-qüdrətə,
Parlamış hər kimdə ənvəri-dəha,
Aləmi-əsrara olmuş əşina.
İştə onlar, hər biri bir qəhrəman,
Həp çalışmış durmadan, sarsılmadan.
Bir düğün... onlarca hər bir təhlikə,
Həpsi olmuşlar fəda bir məsləkə.

Həpsinin amalı bir, əfkarı bir,
Həpsinin iqbalı bir, idbarı bir.
 Həpsi yalnız bir həqiqət aşığı,
 Həpsi bir vicdanla dinlər xalığı.
Həpsinin qəlbində bir sevdası var,
Həpsi Məcnun, həpsinin Leylası var.
 Həpsinin ruhunda bir cənnət gülər,
 Həpsi şəfqət bəslər, ülvyyəət dilər.
Ağlamışlar həpsi insaniyyəətə,
Xadim olmuşlar bütün bir niyyəətə.
 Parlamış həpsində bir haq şö'ləsi,
 Xeyrə munis, şərrə düşman cümləsi.
Haqdan almış həpsi ilhamatını,
Dinləmiş həm kəndi hissiyyatını.
 Hər kəs inşad etmişdir bir kitab,
 Ta ki, ihzar etləsin bir inqilab.
Başqa bir "bənlik" ararkən hər biri,
Uymaz olmuş bir-birə çox sözləri.
 İştə hər dahidə var bir e'tiyad,
 Yan baqıb təqlidə, etlər ictihad.
Pək təbiidir ki, hər sahibhünər
Bir təcəddüd, bir xüsusiyyəət dilər.
 Gərçi az-çox bir-birindən fərqi var,
 İştə onlar həpsi bir şahrah arar.
Dinləyib əslafı həp fikr etdilər,
Göstərib əxlafa bir yol, getdilər.

Sonra, lakin sonra pək çox sürmədən,
Fırlayıb meydana bir çox rahzən,
 Onların fikrində bulmuşlar təzad;
 Hər biri bir yolda etmiş ictihad.
Bir-birindən xəliq istikrah için
Hər biri bir dürlü olmuş xuşəçin.
 Bir yığın əfsanə, bin lafuz gəzaf
 Uydurub hər kəs çıxarmış ixtilaf.
Hər biri boş bir xəyal almış ələ,
Uğraşub dünyaya salmış vəlvələ.

Ayrılib bir mürsidin peyrəvləri,
Ayrı məzhəblər çıqarmış; hər biri
 Bir yığın böhtanlar icad eyləmiş,
 Pirinə həzryanlar isnad eyləmiş.
Anlamaz, kor xalqı qandırmış bütün,
Hər nə qusmuş, həp inandırmış bütün.
 Qübbə yapmışlar küçük bir həbbəyi,
 Söyləmiş: “haq bəndə...” hər külxanbəyi.
Hakim olmuşlar bütün izanlara,
Hər kəs uymuşdur o bivicdanlara.
 Firqələr təşkil edilmiş ambaan,
 Olmamış əskik niza hiç bir zaman.
İzləyib hər firqə çıqmaz bir çığır,
Bir dügün-dərnək qurulmuş zirhazır.
 Hər kəs uymuş kəndi sərsəm fikrinə,
 Düşman olmuş çoqlar öz həmfikrinə.
Eyləmiş hər kəs təsəvvür qayəsiz,
Başqa yol, bir başqa xaliq, başqa iz.
 Hər kəs aldanmış da sapmış bir yana,
 Bin çeşid bütlər yapıb tapmış ona.
Hər kəsin ruhunda bir xaliq gülər,
Öylə bir xaliq ki, xələ etmiş bəşər.

 Pək tuhaf!.. Bir firqə digər firqənin
 Xaliqindən diksinib olmaz əmin.
Halbuki, hər kəsə Haq bir, Tanrı bir...
Ya bu sərsəmlik, bu azgınlıq nədir!?
 Bir yığın insan arar zülmətdə nur,
 Bir yığın: haq bizdədir, söylər durur.
Bir güruh eylər pərəstiş vəhdətə,
Bir güruh eylər təməllüq kəsrətə.
 Hər kəs artıq izləyib bir yol gedər,
 Əyri, düz, çirkin, gözəl – iman edər.
Cəhil – arif, bir çoban – bir feyləsuf
Kəndini sanmaqda...ərbabi-vüquf.
 Hər kim əvvəldən inanmış hər nəyə,
 Bir də ram olmaz o digər bir şeyə.

Haq təcəssüm etsə birdən həpsinə,
 Tutduğundan kimsə vaz keçməz yenə.
 Çünki pək gücdür unutmaq keçmişi,
 Həm düşünmək istəməz bir çox kişi.
 Hökm edər “mazi” bütün vicdanlara,
 “Əskilik” eylər nüfuz ızanlara.
 Əski adətlər birər zəncir olub,
 Dəmbədəm etməkdə təsxiri-qülob.
 Sorsalar: dünyada kimdir hökmdar?
 Bən derim: ölmüşlər, ölmüş duyğular.
 Bir həqiqətdir bu... varsa şübhəniz;
 Ta çocuqluqdan nə öyrənmişsəniz,
 Hər nə yad etmişsəniz dün ya bu gün,
 Qəlbinizdən həp silin bir-bir bütün:
 Valideyn ağuşu, məktəb, mədrəsə,
 Qorqu, ümmidü təvəkkül, vəsvəsə.
 E'tiqad, əxlaqü adət, hər nə var,
 Həp kökündən qaldırın divanəvar...
 Həp qırın, həp çeynəyin, həp məhv edin!
 Hiç zərər yoq, bir müvəqqət səhv edin!
 Səhvinizdən ta ki doğsun şübhələr,
 Həp seçilsin haqqü batil, xeyrü şəər.
 İştə bir meydan ki, istər qəhrəman,
 Hər kimin var meyli, etsin imtihan.
 Etsəniz bir böylə cür'ət, şübhəsiz,
 Qarşınızdan pərdələr qalqar təmiz.
 Bir də aldanmazsınız hər kahinə,
 Fikri çaldırmazsınız hər xainə.
 Başlayıb artıq münəvvər bir həyat,
 Məhv olur həp əski, ölgün kainat,
 Köhnə mevhumata yol verməzsınız,
 Haqqı dinlər, başqa şey görməzsınız.
 Seyr edib insanların əf' alını,
 Fikrini, amalını, hər halını,
 Heyrət eylər, daima ağlarsınız,
 Daima ağlarsınız, sızlarsınız;

Halınız ənzarı cəlb eylər büttün,
Seyr edənlər həp gülümsərlər büttün.
 Çünki Məcnun zənn edər hər kəs sizi,
 Kimsə dərk etməz fəqət Leylanızı.
Kimsədən gəlməz kömək hiç bir zaman,
Ürkəkək sizdən qaçar yeksər cihan.
 Siz də bixərvə olub mərdümgiriz,
 Nərdə insan görsəniz ürkərsiniz.
Ərzi-didar etsə sizlərdən biri,
Göstərib heyrətlə bir çoq sərsəri,
 Xalqa söylərlər: “Qaçın bundan, aman!
 Şarlatandır, şarlatandır, şarlatan!
Sözləri həp saçma... yoq mə'na, filan,
Həp yalandır, həp yalandır, həp yalan...”

İştə diqqət lazım... eyərbabi-hal!
imtahan istər, nə lazım qılıqal.
 Bir cəsaratdır bu... iqdəm etsəniz,
 Böylə bir azadə yoldan getsəniz,
Siz də bir məcnun olub ağlarsınız;
Bən nəyim? Yaxud kimim, anlarsınız;
 Ən nihayət, hər həqiqət bəllənir,
 Haq nədir? Nəymiş? Nihayət bəllənir.
Öncə “bənlik”dən” təcərrüd qılmayan,
Kəndi nəfsindən uzaqdır hər zaman.
 Kim ki, əql istər, o, məcnun olmalı;
 Hər fəlakət gəlsə məmnun olmalı;
Yoqsa gevşək, duyğusuz, boş bir beyin,
Sirri-xilqətdən nə anlar, söyləyin!?
 Canlı meyyitlərcə zor idraki-haq,
 Görməz ə'ma, doğsa həttə bin şafaq.
Nuri-haq bir çöhrədir, daim gülər,
Dərkdən aciz fəqət biganələr.
 Dərk edənlər mütləqə məczub olur,
 Fərti-eşqindən həməən, illət bulur.
Çıldırıb sərsəmlər, ağlar, həm gülər,
Başqa bir ələmdə rəqs etmək dilər.

Tərk edib canana bixud canını,
Həp arar mə'suqeyi-viddanını.
 Biqərar istər sarılsın boynuna,
 Nagah anlar: yarı girmiş qoynuna.
Ruha artıq başqa ülvyyəət gəlir,
Aləmi-lahuta qalqar, yüksəlir.
 Yüksəlir, əngin fəzalardan aşar,
 Ərşi-istiğnada bixərvə yaşar.
Təşneyi-irfan ikən dərya bulur,
Məvt ararkən zindeyi-cavid olur.

Tiflis, 1912

EY RUHI-PÜRSÜKUN!..

Ey bənliyimdə hakim olan ruhi-pürsükun!
Ey ruhi-münfəil! Səni gördükcə həp zəbun;
Gördükcə daima səni sərgəşteyi-zünun,
Həp varlığım haman oluyor sanki tarümar.

Sən bəxtiyar idin o zamanlar ki, büsbütün
Bir şe'rü zevq içində yaşardın... Fəqət bu gün,
Baq, ziştbin olub da nə buldun? Bir az düşün!
Həp kainata qarşı nədir bunca iğbirar?

Hər şey sənin gözündə bir əfsanə, bir yalan...
Bir aldanış demək bütün alayışı-cihan.
Sevmək, sevilmək, eşq, vəfə, xəndə ya fəğan;
Bunlar da göstərişmidir, ey ruhi-sər'ədar!?

Aldanmamaq, bu sənəcə bu gün iştə son məraq...
Guya sərabi-müğfil imiş həp yaqın, uzaq;
Lakin yetər, şu halı biraq, istəməm, biraq!
Əsla təhəmmül etməyə yoq bəndə iqtidar.

Aldan bir az, yazıq sana!.. Qəhr olduğun yetər,
Baq, aldanıb da, çırpınaraq zümreyi-bəşər
Daim qoşar ümidi-səadətlə bixəbər,
Daim xəyal içində yaşar, həm də bəxtiyar...

Çıq şübhədən, sükunu biraq, aç da balü pər,
Çırpın fəzayi-zevqü şətarətdə pürzəfər.
Qoş daima məhəbbətə, nifrətdən et həzər!
Bədbin olub da kəndinə dünyayı qılma tar!

Çırpın kədərlərinlə, sürurunla daima;
Bə'zən kədər, düşüncə, qırıqlıq da bir səfa...
Sev, ağla, inlə! Bəlkə bulursun bir az səfa,
Çırpın xəyalü hiss ilə həp məstü biqərar.

Bir nazlı çöhrə, ya düşünür bir həzin nigah,
Bir giryə, bir təbəssümi-nazik, dərin bir ah,
Bir şairanə mənzərə, bir qanlı hərbgah,
Xoş bir şükufəzar və ya tazə bir məzar.

Hər levhə bir həqiqəti söylər təranədir,
Hər kölgə hissi oqşayacaq bir bəhanədir.
Dünya nədir? O, işlə fərəhnaku münkəsir,
Bir aşiyani-zevqü səfa, bir xərabəzar...

KÜÇÜK BİR LEVHƏ

Ehtizaz etmədə hər yanda behiştə nəfəxat,
Oqşuyor səhni-çəmənzarı yenə ruhi-bahar.
Şəms, o nevezadi-təbiət gülüyor şə'səəbar,
Saçıyor hər tərəfə rəngi-səfa, nuri-həyat.
Sanki hər şey gülüyor, ərzü səma həp məsrur,
Hər tərəf mevceyi-nur...

Kainata veriyor nəş'ə nəsimi-səhəri,
Sərvlər qaməti-mevzun ilə həp məsti-qürur...
Bir tərəfdə ötüşür şevqü şətarətlə tüyur,
Pərdə-pərdə eniyor, yüksəliyor nəğmələri.
Süslənib naz ilə bir yanda gülümsər əzhar,
Pürsəfa, ləm'anisar...

Gəzindir qarşıda bir tiffi-mələhət yalınız...
Hər ədasilə o şux aləmi eylər məşhur.
İştə, səyyar çiçək denməyə şayan bir qız!
Çəşmi-məxmürinə baqdıqca yürək çırpınıyor,
Allah, Allah! Nə qədər ülvü... o mavi gözlər!
O səmavi gözlər!

Həp çiçəklərdə təməvvüc edən əlvani-sürur,
Əks edib çöhreyi-gülgununa eylər ləm'an;
Zülfi-zərtarını yaldızlar ilahi bir nur,
İştə bir levhə ki, hər zairi eylər heyran;
İştə bir şe'r ki, hər şairi eylər təltif,
Nə qədər şe'ri-lətif!

Böyükdə

İKİHƏMŞİREYİ-LƏTAFƏTVAN

Bə'zən əsla umulmayan yerdən
Nə qədər bəxtiyar olur insan!
İştə, bən yə's içində inlərkən,
Ruhi-məcruhimi edən xəndan,
İki sevda pərisi ləm'əfəşan.
Biri – nevrəstə, nevdəmidə çiçək...
Biri – nadidə, naşənidə mələk...

Birinin çöhreyi-dilaşubi,
Ləbi-gülguni, seşmi-məxmuri,
Zülfi-şəbrəngi, rəngi-məhcubi,
Gərq edər nura qəlbi-rəncuri;
Şərqə məxsus o bir gözəl huri...
Kim bilir! Bəlkə şimdİ cənnətdən
Yerə enmiş gəzər o qönçədəhən.

Lakin əfsus... qeyri-qabildir,
Bəncə təsviri-halı digərinin.
O, bir ülvi xəyala bənzətilir
Ki, edər hər baqışda şair için
Pürməali nəşidələr təlqin.
Söylüyür iştə hər bir ə'zasi
Ki, bənim əsrin ən gözəl Venüsi.

Gərdəni-safını öpən o xəfif,
O təməvvücnüma ipək saçlar
Nəşr edər kainata qarşı lətif,
Pürzəhəb bir ziyayi-rayihədar,
Nəşvəza bir bahari-pürəzhar.
O səmavi nigaha qarşı fəqət
Duyar insan mədid bir heyrət.

Şu dilara, sevimli mənzərədən
Ruha bir başqa e'tila gəliyor.
O gözəl çöhrələr gülümsərkən
Saçar ətrafa sanki nuri-sürur,
Ah, mümkünmü olmamaq məşhur!?
Qadın! Ey möhtərəm ənisi-bəşər!
Sənsiz öksüz qalırdı hissi-bəşər!

Böyükada

BİR QIZIN SON FƏRYADI, YAXUD ZİNDAN GUŞƏSİNDƏN BİR SƏS

Yürəkdə qaldı məramım, duyulmaz oldu səsim;
Gözümdə qalmadı nur, ah, iştə son nəfəsim!..
Məzalim atəşi yaqdıqca qavrulur bədənim,
Nə hali-müdhış! Aman, son günüm bumuydu bənim!?
Solub bahari-şəbabım, dəyişdi hər halım;
Bu surətım, bu vücudum, bu dönmüş iqbalım;
Bənimlə doğmuş imiş sanki iztirabü kədar!..
Zəmani-şəb... uyuyor hər kəs, istirahət edər.
Bütün cihan uyuyor, bisəda, tüyürü vühuş,
Nücumı-zahirə həp nimxab, həp bihuş...
Sükunü heyrətə dalmış fəzayi-naməhdud.
Təbiət aləmi olmuş da sanki xabalud;
Bana ənis olacaq iştə bir soluq sima!
Qəmər, bənim kibi müğbər, o şəbnəvərdi-səma.
Bənim kibi o da bixabü müztərib-əhval...
Bənim kibi o da bitab, həm qərini-zəval...
Bu fərqimiz var: o, varəsteyi-məzalimdir,
Bənim nəsibi-həyatımsa zülmi-zalimdir.
O, bəxtiyardır, artıq əsarət anlamıyor,
Gözəl-gözəl gəzinir, hür yaşar o solğun nur.
Fəqət, üzər bəni hər ləhzə bir vərəmli xəyal,
Əcəlmı yaqlaşıyor? Ya nədir bu küskün hal?
Nədir bu teyfi-maqabir gözümdə şö'ləfüruz!?
Tükətdi səbrimi, ya Rəb, bu hali-viddansuz.
Xayı, xayı, yaşamam qeyri, ey kədərli həyat!
Çəkil də get, bana rahət ver! İstəməm heyhat!..
Bən istəməm yaşamaq, hər ümidim oldu təbah,
Yürəkdə qaldı bütün dərdü həsrətım, eyvah!..

Sən, iştə ey gecənin aşınayi-razi qəmər!
Gəzib dolaşdıgın afaqa eylədikcə nəzər;

Guzərgəhindəki həmsirələr, xanım qızlar
Səninlə söyləşərək həsbihal edər, zinhar!
Unutma, halımı aç söylə! Yalnız onlar üçün
Bu can çəkişməyə verdim rıza ki, bəlkə yarın
Bu zülmü duymayaraq bəxtiyar olur onlar.
Əvət, bu nəmli, işıqsız, bu kirli zindanlar
Yerim deyildi, fəqət kəndim ixtiyar etdim,
Bənim bu, işlə, vəzifəmdə. Əlvida!.. Getdim.

Tiflis

QOMŞU ÇİÇƏYİ

Sarışın balkonun kənarında,
Yazın atəşli zərbəsilə solub
Fəri uçmuş beş-altı saqsi çiçək,
Gah bihiss, gah titrəyərək,
Bəkləyir maviğözlü bir mələyin
Nurdan dökmə nazik əllərini.

Həpsinin hüsni-pürqubarında
Artıyor hər dəqiqə hüznü-qürub;
Gələrkə şimdiki bir pəriyi-şəbab,
Əldə bir dəsti eyliyə sirab;
İştə bayğın baqışlı hər çiçəyin
Güldürür çöhreyi-mükəddərini.

Nə qədər xoş... o nəzənin rəftar!
Nə dilaşub... o zülfi-zərrintar!
Həp o simayi-şux, o nimnigah,
O şəhəmatli, atəşin gözlər
Ruhi-əş'arə bir təcəlligah
Olaraq nuri-e'tila sərpər.

Bir çiçəkdən seçilməyir hərgiz,
Həm də bir qönçədir ki, pək nadir...
O gül əndamı iştə seyr ediniz!
Pəmbə güldən gözəl deyil də nədir!/?
Mütəsəvvirmidir ki, bir insan
Onu görsün də olmasın heyran?

NƏCMİ-GEYSUDAR

Sən ey yüksək fəzalardan aşan səyyahi-zərrinpər!
Uzaq, ey nəcmi-geysudar! Uzaq gəz, ərzə yaqlaşma!
Uzaqdan pək gözəlsin, mənzerən pək tatlı, pək dilbər,
Məhəbbət yoq təqərrübdə, şu məhrəkdən saqın, şaşma!

Təfərrücgahın ey səyyari-ülvi, pək geniş... yüksəl!
Bu alçaq yer sana layiq deyil, yüksəl, yaqın gəlmə!
Münəvvər saçlarımmış sanki zəhralud bir məş'əl,
Yaqarmış xəlqi!.. Hər kəs qorquyor, uç get, saqın gəlmə!

Bizim topraqda naməqbul olur biganələr daim,
Onunçün sevməz insanlar səni, hər kəsdə nifrət var.
Məramın qəhr isə, get! Onları təsmim edər daim
Şu ərz üstündə yüz binlərcə geysudar yıldızlar.

Bakı

İBTİLAYİ-QƏRAM

Dinliyorkən lisani-şe'rimi bən,
Bir yetimin lisani-halı kibi,
Yüksəlir bir inilti qəlbimdən,
Titrətir ruhi-lərzədar şəbi.

Daima bir səraba aldanırım;
Ağlarım, sızlarım, fəqət o zaman,
Ruhi-şe'rimdə çırpınır sanırım
Bir qırıqlıq, bir ehtiyaci-nihan.

Öylə bir ehtiyaci-mübhəm ki;
Ona vabəstə e'tilayi-xəyal,
Şe'ri-şair bulur onunla kamal.

İştə ahəngi-leyl, səmti-səma,
İştə dalgın dəniz, diyor sanki
Həp sükuti-bəliğ içində bana:
Ruhi-şairdə mevcidi-ilham
Bir məziyyət var: "İbtilayi-qəram!.."

ŞE'R MƏFTUNU

Pürhəvəs, şe'rə mübtəla bir qız:
Nura aşiq sevimli bir yıldız.
Kəndi bir şe'ri-pürməlahət ikən,
Şe'rə bilməm bu incizab nədən!?.
Daima gözlərində şe'r oqunur,
Gəliyor iştə, həm də pək məsrur...
Göydən enmiş mələk kibi pürnur,
Göyə çıqmış bəşər kibi məğrur...
Bu nə fitrət! Nə hali-vəcdəfruz?
İştə hər bir ədası taqətsiz.
Nə qədər şalranə bir sima!
Həp gözəlliklər onda ciltvənüma...
Bir həzin kölgə var o saçlarda,
Gecə qoynunda bəsləmiş guya.
Nə müəlla bəşər? Nə nazlı mələk!..
Göydən əsla ayırmıyor gözünü,
O bir afət, o bir sevimli çiçək
Ki, öpər pəmbə dalğalar yüzünü.
Ona biganədir cihanda kədər,
Daima şux, daima dilbər...
Hüsnü eşq eyləsə təcəssüm əgər,
Böylə bir qız qiyafətində gözər.

İstanbul

DƏNİZ PƏRİSİ

Hər tərəf nəş'ədar, hər yer şən...
Yenə hər şeydə bir tərəvət var.
Günəşin cilveyi-lötifindən
Vəcdə gəlməkdə nevərusi-bahar.

Dənizin səfheyi-səma rəngi
Yenə elmasparələr saçıyor.
Çırpınan ruh için oqur sanki
Hər küçük dalğa bir nəşideyi-nur.

Pəmbə şəmsiyyəsilə bir dilbər,
İştə sahil boyunca sallanaraq,
Süzülən pəmbə bir qayıqda yüzər,
Bir mələkdir ki, xəbgahi-şəfəq...

Mayıs oqşar da gül yanaqlarını,
Bayılır, məsti-zevq olub titrər.
Gah öpər möhtəris dodaqlarını
Əndəlibanə tatlı zümzümələr.

Ah... bilməm bu hüsni-xoşəlhan
Hanki qəlbın şüküftə qəncəsidir?
Bu mələk qız, bu nuri-xoşcərəyan
Əcəba, bir dəniz pərisimidir!?

Kağızخانə

BİLMƏM KİMƏ?..

Çocuqluğumda eşitmişdim eşqin atəşi var,
Diyordular ki, o hər hanki qəlbə düşsə yaqar.
Bu incə söz o zaman pək tuhaf gəlirdi bana,
Gülümsəyib də diyordum: zavallı insanlar!
Nasıl da hər sözə bel bağlayıb da aldanıyor?
Nədən bu eşq əcəba xalqı eyləsin bizar?
Bu yolda yansa da, qəhr olsa, kimsə dönməz imiş!
Demək, bu öylə bir əfsanədir ki, əfsunkar!
Bu sirri duymaq üçün uyqusuz qalib, gecələr
Düşüncə ruhumu əzdiyəyə eylədim israr...
Şu vəq'ədən nə qədər keçdi bilmədim, bir gün
Önümdə ərzi-vücut etdi bir mələkrüxsar.
Baqıb-baqıb duruyorkən sitəmli gözlərinə,
Yaşardı gözlərim, oldum o gündən eşqə düşər.
O gündən işlə bütün bənləyimi əsir olaraq,
Onun xəyali-bədiylə bir təsəlli arar.
Fəqət o nazlı mələk kimdi? Of, bilməm ki!
O bir pəriyyəi-səməvidi: şuxü cazibədar.
Sən!.. Ah, əvət, o pəriçöhrə nazənin sən idin,
Səninlə ruhuma ilham olundu həp əsrar.
Nə var ki, bilməm o şahin baqışlı gözlərdə!/?
Gəlinə xətirə qəlbimdə bin cərihə açar.
Gönül, bəlalı gönül yadı-həsətənlə sənin,
Gözəl mələk, gecə-gündüz yanar, sızlar.
Cihanda hər nə gözəllik təsadüf etsə bana,
Gözüm fəqət səni izlər, səninlə nəş'ə duyar.
Sən olmasan verəməzdim bən eşqə bir mə'na,
Bu yolda sən bana rəhbərsin, eyləməm inkar.
Bu yolda həp bana təlqini-hiss edən sənsin,
Gönül fəqət səni sevməkdə bir səadət umar,
Əsiri-əşqini lakin unutma, insaf et!
O bir təbəssümə qane... o bir xəyala qoşar.
Xəyal!.. Əvət, yaşatan yalnız əhli-halı odur,
Yaşarsa bir gönül, az-çox xəyal içində yaşar.

BU GECƏ

Dərin-dərin uçurumlar, vərəmli fırtınalar
Bütün-bütün sıqıb əzməkdə ruhumu bu gecə.
Səninlə, ah, sənin yadı-həsərinlə yanar,
Yanar, səni anarım, dilbərim! Fəqət səncə,
Bu bir həyati-müxəyyəl, həzin bir əyləncə...

Gözəl mələk! Gecələr daima səməyə baqar,
Qəmərdən, ah... o soluq çöhrədən səni sorarım.
Onun ziyayi-rəqiqiyələ həp uçar, qalqar,
Arar, bulur, səni dinlər kədərli duyğularım,
Kəsik təranələrım, həp zəhərli qayğularım.

Bütün cihan uyuyor, kainat həp dalğın...
Məgər xəyali-bədinlə ruhi-məcruhum,
Qəmərdə birləşərək pək acıqlı, pək çilğın
Bir iştiaq ilə giryandır, ey bənım ruhum!

Sizin üfüqdə qəmər böylə, pəkmi nazlı doğar?
Nədən cəbini-lətifin səhabəpuşi-hicab!?
Hərimi-nazinə pərvaz edən şüai-nəzər
Qalır zülami-təhəyyürdə münkəsir, bitab...

A...H, YALNIZ SƏN!

Ruhum, ey aşiyani-əsrarım!
Həp uzaq, bəzmi-vüslətdən uzaq,
Qürbət ellərdə təlxkam olaraq,
Səni özlər də sızlayıb yanarım.

Gecə-gündüz həyati-müztəribim
Sənin alami-həsəratınla sənər;
Fikrə gəldikcə həp keçən günlər,
Daima çırpınıb durur qəlbim.

Səndən ayrıldığım zaman o gözəl,
Tatlı, süzgün baqışların guya
Pək dərin bir sükut içində bana
Demək istərdi: "Get, fəqət tez gəl!"

Öpüb əmdikcə tombul əllərini,
Ruhum ağlardı, iştə sən o zaman
Oqudun gözlərimdə pürhəyəcan
Bir əsirin sənən əməllərini.

Sonra titrək, kəsik əda ilə sən
Yalnız: "get, saqın unutm!" – dedin.
Uça bilsən də şimdiki bir gəlsən,
Halımı seyr edib olurdun əmin.

İştə! Hər nevbahara nəş'ə verən
Qönçələr, nəğmələr, təbəssümlər,
Al şəfəqlər, nəsimi-şuxi-səhər
Bana biganə... a...h! Yalnız sən!

QƏMƏR!..

A.Sura

Odamda bir gecə səbrim tükəndi, bitdi macalım;
Vücudum atəşi-humma içində həp yanıyordu.
Bütün mühitimi süzdükə artıyordu məlalım,
Gözümdə bir sürü teyfi-əməl qanatlamıyordu.

Səma gözəldi, hava safü xəndəriz... fəqət bən
Bu iğbirari-siyəhrəng içində məhv oluyordum;
Dəniz kənarına endim, dərin-dərin düşündürkən,
Kədərlərim bəni üzmüşdü, bir tərəfdə oturdum.

Dəniz də heyvətə dalmış, bənim kibi o da düşkün...
Bənim kibi o da müstəğraqi-xəyal idi; lakin
Bən ağlıyordum, o, xamuş... bən həyatıma küskün,
O eyliyordu dərağuş önmüdə bir təni-simin.

Qəmə, o çöhreyi-dilbər, o nuri-cazibəpərvər,
Çiçəklənirdi onun sinəsində hər yeri üryan;
Qəmə, o misrə'i-bərcəstə, a...h o şe'ri-münəvvər,
Gülümsüyor, onu əmdikə mavi bir ləbi-rəyyan.

Bəni o nuri-lətif eyləmişdi kəndinə məftun;
O simbər qızı dalğın nəzərlərimlə öpərkən
“Qəmə! Qəmə!..” deyər qarşımda sanki bir dili-
məhzun

Anar da keçmiş, həp çırpınırdı inliyəkdən.
“Bu hanki səs, bu nasıl bir iniltidir?” deyər daldım,
Həməən önmüdə sənin çöhreyi-həzinini buldum.

NİÇİN!?

Bən niçin məsti-eşqi-yar oldum?
Bu nə xülya ki, bən düçar oldum?
Bən niçin böylə dilfıkar oldum?
Niyə məftuni-zülfi-tar oldum?
Niyə bədbəxti-ruzigar oldum?

Mərhəmətsiz mələk, ədalı gözəl;
Gör nələr yapıdı bir visalə bədəl!
Yeni gülmək dilərdi şəmsi-əməl,
A...h pək bəxtiyar idim əvvəl...
Bən niçin məsti-eşqi-yar oldum?

Sevərim... Son nəfəsdə inlərkən
Yenə atmam o nazlı dilbəri bən.
O gözəl gözlər, a...h o qönçə dəhən,
Çıqmıyır bir dəqiqə fikrimdən,
Bu nə xülya ki, bən düçar oldum?

Səhər aşiq o nurun ismətinə;
Bayılır pəmbə gül tərəvətinə;
Cümlə heyran ikən nəzakətinə,
Uyar-uymaz onun məhəbbətinə,
Bən niçin böylə dilfıkar oldum?

Hər gönül bağılı bir vəfakarə;
Arıyor dərdi-eşqə bir çarə.
Bən niçin böylə qaldım avarə?
Niçin uydum o çəşmi-səhharə?
Niyə məftuni-zülfi-tar oldum?

Nə olur? Beş dəqiqə ləbbərləb
Yaşasaydıq onunla məsti-tərəb;
Of, bilməm ki... Mərhəmət, ya Rəb!
Bəni qəhr etdi iztirabü təəb,
İştə! Bədbəxti-ruzigar oldum.

GET!

Bana anlatma ki, eşq, aləmi-sevda nə imiş?
Bilirim bən səni, get! Hər sözün əfsanə imiş.
Get, gülüm, get, gözəl! Başqa bir aşıq ara, bul!
Duydum artıq sənin eşqindəki mə'na nə imiş!..
Bivəfasın, mələk olsan belə uymam daha, get!
Kim ki, uymuş sana, gönlüm kibi divanə imiş.
Yetiştir, get! Bəni qəhr eyləmə, tərsa qızı, get!
Anladığ şəfqəti-ayini-məsiha nə imiş!
Səni bir sadədil, azadə mələk sanmış idim,
Neyləyim!.. A...h gönül ruhuna biganə imiş.
Səni təqdis edərək bir daha sevməmə əsla,
Nə imiş sanki bu eşq!?!.. Aşıqı-şeyda nə imiş!
Aləmi-zevqü səfadan bana bəhs etmə, saqın!
Bildik artıq bu cihan mülkü nə vlrənə imiş!..

MƏ'YUS BİR QƏLBİN FƏRYADI

Ey nəşvəli, ey işvəli ümmid!
Lə'nət sana, ey afəti-cavid!
Artıq yetər, əl çək, bən usandım;
Əvvəl səni bir bakirə sandım,
Arqan sıra gəzdim yapa-yalnız,
Hər məkrinə uydum sənin, ay qız!
Get! Anladım artıq nə imişsin,
Duydum ki, nasıl fitnə imişsin.
Bir başqa dilaşüftəyi get, bul!
Keç, get! Sırtıb durma, kənar ol!
Dəf ol ki, gözüm görməsin əsla,
Yaqdın bəni, ey sıtmalı xülya!
Qarşımda durub titrəmə, ey zill!
Bitdim, daha yoq bəndə təhəmmül.
İnsan nə qədər məili-qəflət!?
Səndən umuyor zevqi-səadət!
Var bir quru hikmət, o da yanlış...
Ümmid ilə guya yaşanırmış!
Bir söz ki: yalan, saçma, xurafat...
Aldanmam o əfsanəyə, heyhat!..

Ey yə's! Sən ey hüzn-i-sərazad!
Ağuşuma gəl, qıl bəni dilşad!
Ruhimlə bərabər yaşa yalnız,
Gəl gəlbimə gir, ey sarı yıldız.
Yalnız bana ol munisü həmdəm!
Yalnız olayım bən sana məhrəm,
Sevdim səni, ey sevgili dilbər!
Gəl, ağlayalım şimdİ bərabər.

Çöhrən mütəvərrim kibi küskün...
Səndən çəkinir hər kəs onunçün.

Dalğın baqışından qaçar insan,
Bilməm nədən etmiş bəni heyran?
Aləm səni zənn etsə də çirkin,
Lakin bana sor! – bəncə gözəlsin.
Hürr olmaq için xeyli yoruldum,
Eş kəndimə yalnız səni buldum.
Zira sana yar olmayan insan
Zənciri-əsarətdə verir can!
Ruhum irər ülvyyəyə səndən,
Sənsiz əzilir, məhv olurum bən.
Qəlbimdə əgər varsa mətənət,
Səndən, yənə səndəndir o qüvvət.

Ümmid ilə insana gələn hiss
Ya kizbü riyadır, ya təbəsbüs.
Lakin sana məftun olan əhrar,
Laqeyd olur, ey yarı-füsunkar!
Miskin yaşamaz, zülmə tapınmaz,
Rahət nə, səfalət nədir anmaz.
Sənsiz yaşasam, bağrım olur qan,
Qoş, gəl bana, ey rəhbəri-viddan!
Uç, gəl bana, ey həmdəmi-hissim,
Bir dərbədərim, yoq bir ənisim.

Sənsiz yaşamaq bəncə tənəzzül,
Sənsiz gəbərirsəm o da bir züll...
Gəl, ruhumu güldür də çəkil, get!
Ya qəlbimi yar, parçala, məhv et!..

SON BAHARDA

Həmşirəzadəm üçün

Kədərlı, sıslı bir aqşamdı, aqlıyordı səmə;
Bütün üfüqləri sarmışdı möhtəriz, məhcub
Bulutlar... iştə o matəmnisar dəmdə bana
Uzatdı dəsti-qəza pək acıqlı bir məktub.

O bir kitabeyi-məqbərdi, eyləyincə nəzər,
Gözümlə qarardı, təəssürlə münfəil, məbhut.
Düşündüm, aqladım; artıq o şəb sabaha qədər,
Gözümdə dalğalanıb durdu süslü bir tabut.

Sənin o nuri-təbəssüm saçan dodaqlarını,
O nazlı çöhrəni andıqca tırə oldu xəyal.
İnanmaq istəmiyordum ki, gül yanaqlarını
Əcəl xəzan kibi çöksün də eyləsin pəmal.

Yazıq!.. O yaşda kim ümid edər ki, böylə, sənin
Bahari-hüsnün olur zibi-hicləgahi-ədəm?
Doquz yaşında umulmaz bir iftiraqi-həzin!
Əcəb, şükufeyi-sevdamısın?¹ Nəsin? Bilməm...

Niçin, niçin solu verdin, zavallı Mə'suməm?
Yaraşmıyor o kəfən duşu-nazəninində!
Nədir o çini-müəbbəd, quzum, cəbinində?
Bu kainata nədən küsdün, ey mələk, bilməm!?!..

Nədən həyata gücəndin? Bilinmiyor səbəbi;
Xudamı gördü səzavar qürbi-rəhmətində?
Kitabi-hüsnünü bir şe'ri-naşənidə kibi,
Oqur-oqur, doyamazdım onun səbahətində.

¹ Şükufeyi-sevda – Bir qaç gündə açıb solu verən bir çiçəkdir (müəllif).

Anar o dəmləri bən şimdi müztərib, düşkün,
Kamali-yə'slə tıflanə ahu zar edərim.
Səninlə, baq, sənin alami-həsətinlə bu gün
Ənini-matəmə bənzər bütün nəşidələrim.

Gözümdə şimdi cihan bir sərabı-giryənümud...
Bütün təbiəti sarmaqda bir məlalü kədər;
Sevimli, tazə çiçəklər olub xəzanalud,
O hüsnı-naimi-cavidə sanki matəm edər.

Yarın sənin kibi onlar da həp söntüb bitəcəkdir,
Bu gündən iştə o solğun, vərəmli çöhrələri
Yarınki levheyi-matəmgüzini ərz edərək,
Diyor ki, hər fərəhin var sonunda bir kədəri.

Əvət, gözəl mələyim! Hər səfa ələmlə bitər;
Bu bir lətifeyi-qüdrət, bu bir həqiqətdir.
Fəqət baharı-şəbabında bir şükufeyi-tər
Açılmadan sararıb solsa, mütləqa acıdır.

Bu nüktə, iştə, budur ruhumu müəzzəb edən,
Düşündürən bəni ancaq bu... yoqsa inləyərək -
Sənən həyati-bəşər sadə bir təhəvvüldən,
Bir inqilabi-həzindən ibarət olsa gərək...

İstanbul, 1909

Müxtəlif şeirlər

Verdim o gün ki, zülfü-pərişanə gönlümü,
Saldı nigar o zülfdə zindanə gönlümü.

Yalvardım iczinən ona, bəlkə xilas edə,
Zənciri-zülfə bağladı divanə gönlümü.

Hər qədr uydum ol büti-tərsa cəmalinə,
Yandırdı şəm'i-hüsnə çü pərvanə gönlümü.

Gülzari-hüsnə Yusifi-dil çıxdı seyr edə,
Saldı o yar çahi-zənəxdanə gönlümü.

Etdikcə mən məhəbbət o kafər balasınə,
Etdi cəfayi-naz ilə vîranə gönlümü.

Vəslə yetirməyib, gecə-gündüz fəraqdə
Təbdil edibdi lələsifət qanə gönlümü.

Bəzmi-vüsalə həsrəti-ümmidvar idim.
Saldı bəlayi-firqətə məstanə gönlümü.

Gülçini-binəva idim, oldum müridi-şeyx,
Yandırmışam mən ataşi-hicranə gönlümü.

QƏZƏL

Qəlbimi çaldı yarın nazla Məsiha nəfəsi,
Nə edim, yoxdu yazıq aşiqinin dadrəsi.

Məni məftun eləmiş nazlı gözəllər daim,
Bircə an da könülün eşqə azalmaz həvəsi.

Kimə izhar eləyim dərdimi, öldüm qəmdən,
Nə ürək qaldı, nə yarın mənə xoş söz deməsi.

Vermişəm qəlbimi bir işvəli tərsa qızına,
Ki çox aşıqlər ilə dolmuş onun dairəsi.

Ona huri demərəm, huridə olmaz belə naz,
Görməmişdir belə bir nazlı bəşər silsiləsi.

Qəlbimin Yusifini saldı zənəxdan çahına,
Sanki bir bülbülü həbs etdi onun can qəfəsi.

De yazıq Gülçinə, məcnunluğunu tərk eləsin,
Çünki Leyli dəvəsindən kəsilib zəng səsi.

(Farscadan tərcümə edəni M.Soltan)

QƏZƏL

Ruhmda yar üçün yenə sevda cəlalı var,
Hüsnündə gör onun necə Yusif cəmalı var!

Açmışdı qol-qanad yenə şəhbazı təb'imin,
Eşqin fəzası övcünə uçmaq xəyalı var.

Yəqub kimi kor oldu gözüm ağlamaqla, ah,
Çün Yusifin fərağı ucundan məlalı var.

Ay üzlü yarımın qədi bir sərvdir səhi,
Üzdə günəş, qaşında gözəl cüt hilalı var.

Səhvən qədinə sərv dedim, sərv bağlıdır,
Yaqut ləblərində onun mey xisalı var.

Almış xumar gözləri səbrü qərarımı,
Etmış şikar könlümü, qətl ehtimalı var.

Qəddim əyildi ol sənəmin əyri zülfütək,
Qəlbim əsiri oldu o zülfün, zəvalı var.

Zahid! Nəsihətin bizə lazım deyil, burax,
Yarın dodaqlarında da Kövsər zülalı var.

Gülçinə yar vəsli behiştədən də yaxşıdır,
Çox söyləmə ki, orda pərilər vüsali var.

(Farscadan tərcümə edəni M.Soltan)

QƏZƏL

Məndən fələk ayırdı vəfəpişə yarimi,
Tar etdi zülfi-yar kimi ruzigarimi.

Səbrim tükəndi, yox qəmi-hicranə taqətim,
Hicri-nigar əlimdən alıb ixtiyarimi.

Bir əhli-dərd yoxdu bu vîranə şəhrdə,
Tainki kəşf edim ona mən hali-zarimi.

Dərdi-fəraq dəhrdə bir müşkül əmr imiş,
Ya Rəb, tükətdi taqətü səbrü qərarimi.

Bəzmi-vüsələ məhrəm olan vəqtdə bilmədim
Məndən fələk kənar edər ol gülüzarimi.

Bir aşiqəm ki, lələsifət tuş qılmışam
Tiri-bələya mən bu dili-dağdarimi.

Ya Rəb, əsib səmumi-cəfa bir dəqiqədə
Qıldı əvəz xəzana mənim növbaharimi.

Başə əcəl yetişdi, fəraq öldürür məni,
Bir görmədim o ahu baxışlı nigarimi.

Hər kəs ki, Arıfa, çəkib eşqin bəlasini,
Mən' eyləməz görəndə mənim ahü zarimi.

QƏZƏL

Olubdu qəlbimə hakim mənim məlali-vətən,
Başımda şur ilə məskən salıb xəyali-vətən.

Vətən, vətən deyərək hər diyara səs salıram.
Düşərmə birca dilimdən mənim məqali-vətən¹?

Vətən məhəbbətini əmr edibdi peyğəmbər,
Xoş ol kəsə, ona həmdəm olub vüsali-vətən...

Nəçün şərəfətini, fəxrini verib əldən,
Bu qədər yurduna biganədir ricali-vətən?

Ürək dolubdu nədən, sanki qan piyaləsidir,
Tapıbdır əksini qəlbimdə bəlkə hali-vətən?

Zəmanə ötsə də möhnətli, qanlı qəlbimdən,
Əminəm, heç də silinməz bu ibtizali² – vətən.

Tərəhhüm eylə mənə, hüdhüdi-Səba, çatdır,
Səlamımı eşidə bəlkə növnihali-vətən.

Gərəkdi əzm ilə, hümmətlə ittihad etmək!
Sizinlə bağlıdır iqbali həm zəvali-vətən.

Əgər sual edələr Salikin xəyali nədir?
Deyin həqiqəti, ancaq olub məali-vətən.

(Farscadan tərcümə edəni İ.Cəfərpur)

¹ Vətən söhbəti (red.)

² Zillət (red.)

HACI ZEYNALABİDİN TAĞİYEVİN YARDIMI MÜNASİBƏTİLƏ

Ədiblərin qələmi belə hekayə yazdı,
Bülbüllərin dilindən gülzarə namə yazdı.
Şən nəğməli tutilər yaşıl rəngli qələmlə,
Çox bəzəklər yaratdı, gülşənsorayə yazdı.
Hər ölkədə, diyarda, şəhər, kənd məktəbinə,
Namələrlə bərabər çoxlu xitabə yazdı.
Məclislərdə deyilən sözlər, xitabələrdən,
Onun üçün katiblər bir çox hekayə yazdı.
Naxçıvanda gözəl bir yeni məktəb açıldı,
O böyük şəxs adına daşda abidə yazdı.
Müsəlmanlar onunla sevindi, fərəhləndi,
Sözsüz bu bir dərmandır, xalqın dərdinə yazdı.
Budur o səxavətli Hacı Zeynalabidin,
Soyadı Tağıyevdir, həmin ünvanə yazdı.
Min manat bəxşiş verib, böyük bir yardım ilə,
Yerlərdə və göylərdə bir parlaq ayə yazdı.
Tükənməz ətasilə ümumxalq arasında,
Günəş kimi nur saçmış geniş səmayə yazdı.
Qızların təhsiliyçün bir çox məktəblər açdı,
Onlar üçün arxayın, möhkəm himayə yazdı.
Qadınlara oxumaq, böyük ya kiçik olsun,
Daha lazımdır hər bir şeydən ziyadə yazdı.
Bakıda mədəniyyət işıqları yandırdı,
Mətbuat onun haqda hər gün bir namə yazdı.
Dəmiryol işlərini əlinə almasıyla,
Şəni müsəlmanların qalxdı ucayə yazdı.
Kimdir Hatəm Tai ki, ona bərabər olsun,
Tayı yox, Süleymana onu həmpayə yazdı.
Avropadakı məşhur jurnal, qəzetlər belə,
Haqqında çox təriflər deyib məqalə yazdı.
Nuşirəvana bənzər, ölməzdir o, yaşayar,

Adı itməz, ömrünə olmaz nəhayə yazdı.
Səxavətin gücülə bütün dərdlər sağalar,
Səxavətlə mis belə dönər kimyəyə yazdı.
Elm əsasını qoyan, maarifin hamisi,
Elm əhlinə süd verən mehriban dayə yazdı.
Bir çox pullar sərf etdi elm, hünər yolunda,
Müdrük adı, şöhrəti qalxır səmayə yazdı.
Biliyin faydası var həm dünya, həm üqbada,
Biliklə əldə olar məqsəd və qayə yazdı.
Elm – güllüstandırsa, o, elmin bağbanıdır,
Çiçəklənəcək məktəb yaxın zəmanə yazdı.
Ağaclar yaşllaşır elmin işığı ilə,
Geyindirir onları yaşıl qəbəyə yazdı.
Çox çəkmədən ağaclar gözəl meyvələr ilə,
Rəngarəng incilərdən alar pirayə yazdı.
İndi Qafqaz əhlinə vacibdir elm oxumaq,
Göz açmalıdır əhli işıq dünyəyə yazdı.
Başqa millətlər hamı bəhrə almış elmdən,
Bizə qalmışdır ancaq baxmaq ətayə yazdı.
Xarici xalqlar daim hərəkətdə zamantək,
Ümidi müsəlmanın qalmış ah-vayə yazdı.
İndi hamıdan artıq elm görəkdir bizlərə,
Savadsızlıq qul edər, salar bəlayə yazdı.
Naxçıvanda başlanmış yeni tədbir bu yolda,
Şükür olsun o qüdrətli, böyük Xudayə yazdı.
Digər xalqlartək bu xalq elmə sahib olacaq,
Bu xalqın ümidinə yoxdur nəhayə yazdı.
Xalq elçiləri ömrü uzun olsun, əbədi,
Elmin talibləri də çatsın səfayə yazdı.
Çox çəkməz ki, bizlər də mədəniyyət alartıq,
Şükür böyük Allaha, o bihəmtayə yazdı.
Hacı Zenalabidin uzun illər ömr etsin,
Rəhim Allahdan olsun ona himayə yazdı.
Tai istərdi olsun səxavətdə ikinci,
Damla olmaz bərabər sonsuz dəryayə yazdı.
Ondan minlərlə yardım edildi məktəblərə,
Çatdıraq Şərq xalqını parlaq ziyayə yazdı.

Durduqca dünya, adı çıxmayacaq yadlardan,
Heç vaxt olmayacaq o, xalqa biganə, yazdı.
Allah bəndəsi içrə sən yeganə yaranmış,
Dövrən şahitək saldın sən yerə sayə yazdı.
Adın böyük, lakin çox təvazökar olmusan,
Səni kiçildən nadan düşsün bəlayə yazdı.
Oxutdun yeni sistem müəllim məktəbində,
Baxma, deyildi sənə minlər kinayə, yazdı.
Göndərildi bu şeir şagirdindən Sıdqiyə,
Nöqsanlı olsa da o, böyük ustadə yazdı.
Bu sözləri ən kiçik şagirdin yazmış sənə,
Odlu şam ətrafında uçan pərvanə yazdı.

(Fars dilindən tərcümə)

MƏRSİYƏ

Kərbəla padşahının adını eşidən kəs,
Dərhal o əza məclisinə matəm saxlar.
Matəm məclisində başına döyər,
Həmin məclisdə şah ilə gədə arasında fərq olmaz.
Ey ürək, sən bir an da bu müsibətdən qafil olma,
Cəza günündə onun şəfaətindən başqa heç bir
mükafat yoxdur.

Əgər bir an açıq gözlə baxsan,
Şəhidlər ağası, susuz şaha sən;
Fatimə bir küncdə kədərli oturduğunu görərsən.
O gecə nalə edərək, əza saxlamışdır.
Oğlunun cənazəsinə baxaraq, deyir:
Məgər sənin qatilin Allahdan şərm etməyib?
Zeynəb isə göz yaşlarını axıdaraq,
Səhərdən axşamadək şəhid şahına
matəm saxlamışdır.

Bir an, Arif, bu müsibətdən qafil olma,
Ariflər məclisinə sənin vücudun bir qənimətdir.

(Fars dilindən sətri tərcümə)

NÖVHƏ

Gönlüm quşu geyib genə matəm libasını,
Ağaz edibdi nəğmeyi-möhnət fəzasını.
Gəlmiş fəğanə neytək ucaldıb nəvasını,
Bərpa qılıb nə növ müsibət əsasını,
Ta bir doyunca saxlıya millət əzasını.

Millət vücudi fani olub, iki göz qalıb,
İslam dini tərək olub, ancaq ki, söz qalıb,
Xaki-vətən həvaya gedib, bəlkə toz qalıb,
Sönmüş təməddün atəşimiz, birçə köz qalıb,
Söndürmək istiyorlar onun da ziyasını.

Olduq cəhalətilə əcəb dəstgiri-ğəm,
Hər səmtdən bizə yetişir möhnətü ələm.
Tab eyelədik nə zillətilə, yetdi hər sitəm.
Məhsub qıldı bizləri əğyari-kəl'ədəm,
İndi rəva bilir bizə hər bir cəfasını.

Bihimmət olduq, olmadı bizlərdə bir xəyal,
Əğyar içində olduq odur kim füsurdəhal,
Çün əmr edibdi himmət için mürşidi-kəmal,
“Han təqləül-cibal məə himmətür-rəcal”¹
Himmətlə kəsb ediblə, təməddün səfasını.

Hər millət öz hüququna çox mail oldular,
Hər bir rəşadət eyelədilər, sail oldular.
Axırda istədiklərinə nail oldular.
Odlar töküldü gərçi, vəli xoşdil oldular,
Çox kimsə çün məmatda tapmış bəqasını.

¹ “Kişilərin himməti dağı yerindən qaldırar”

Qismət gər istəsən sana abi-həyat ola,
Zülmata qoy qədam ki, nəzərdə məmat ola,
Heyhat o kəs ki, nərdi-maərifdə mat ola,
Lazımdı nərdbaz üqulül-zəvat ola,
Millət yolunda gözləyə ta haq rızasını.

Hər millət öz təriqinə hürriyyət axtarır,
Kəsb etdigi məarifə bir qiymət axtarır,
Hər nəhv olursa, öz işinə surət axtarır.
Cəhd ilə müslimin özünə töhmət axtarır,
Geymiş həmişə əgəninə qəflət libasını.

Gözdən rəvadi su yerinə xuni-dil gələ,
Qan ağla, ey bələli göz, aramsan hələ?
Aləm köçüb, yatıbdı bizim miri-qafilə,
Va həsrətə, əcəb işimiz düşdü müşkülə,
Bu işlərin fəna görürəm intihasını.

Ögrətdi bilmirəm bizi kim bu cəhalətə?
Vəhşilik irs olub bu gün əbnayi-millətə.
Mö'tad ediblə yaxşı bizi xabi-qəflətə.
Biz millətin ayılmağı qaldı qiyamətə,
Baislərin Xuda özü versin bəlasını.

Oldu əcəb bu əsrdə pəjmürdə halımız,
Lal oldu qəflətilə lisanü məqalımız,
Nə ar var, nə elmü hünər, nə kamalımız,
Yox bircə məktəb açmağa əsla xəyalımız,
Ta görməyək bu halilə millət bəlasını.

Həll eyləmək qabaqca gərək tez bu müşkülü,
Bilsin vətən çocuqları əvvəl vətən dili.
Gəlməz nəvayə görməsə bülbül çəmən güli,
Təsdiq edər danışırdıasan hər bir aqili,
Hər millət öz dilində tapıb müddəasını.

İşlər fənadi, bir neçə məktəblər olmasa,
Onlarda cannisar müəllimlər olmasa,

Qafqazda yox müəllimimiz, digər olmasa,
Bunlar ki, var səlahidi, vallah gər olmasa,
Mütləq xərab ediblə təməddün binasını.

İslamdan qalan bizə bir ad olub fəqət,
Cəhlilə mə'rifət evi bərbad olub fəqət.
Əbnayi-millət öz dilinə yad olub fəqət,
Cansız vücudlar bizə ustad olub fəqət,
Viran ediblə zülmilə millət əsasını.

Bu xoş zamanda yüz çevirib bəhcət aləmi,
Qılmış əhatə ne'məti-hürriyyət aləmi,
Ləğv oldu müstəqilə olan devlət aləmi,
Huşyar olun, amandı, gedib qəflət aləmi,
Şimdi hamı ucaldır ədalət livasını.

Xan, bəy zamanı getdi, ədalət zamanıdır,
Keçdi cəhalət aləmi, qeyrət zamanıdır.
Xan olmuyun ki, mütləqa devlət zamanıdır.
İndi maarif əsri, səadət zamanıdır,
Hər millət öz hüququnun istər bəhasını.

Qafqazda fikr qılsala sahibkəmallar,
Artıq tənəbböh artırı bu qılı qallar,
Hər bir gönüldə nəqs olunub min xəyallar,
Öz cəhlimizlə yetdi bizə infiallar,
Seyr etdik elmsizliyin axır vəfasını.

Oldu bəlayi-millətə hər kəs ki, mübtəla,
Əhli-vəfadı, bişək, olub layiqi-bəla.
Dilxun olubdu Saliki-biçərə bərməla.
Millət qəmilə az qalıb axır cünun ola,
Hər dəm odur ki, neytək ucaldır nəvasını.

*Xeyirxahi-vətən: H.Rasizadə
"İrşad", 18 yanvar 1906*

HALİ-ƏSƏFİŞTİMALIMI TƏSVİRDƏ BİR AHİ-MƏZLUMANƏ:

Hər kəs aləmdə bir bəlaya düçar
Olur, amma bənim kibi olamaz.
Künci-möhnətdə qalmışam naçar,
Şu gönül dərdinə dəva bulamaz.
 Ğəmi-hicr ilə biqərar olmuş,
 Çünki məhcuri-bəzmi-yar olmuş.

Gönlümün halını edər təsvir
Ruyi-zərdimlə çeşmi-xunbarım,
Əhli-zevq istər eyləsin təqdir
Ki, nəsil yarımış bənim yarım.
 Hər kəsin zikri bəzmi-zevqü səfa,
 Virdim olmuş bənim də va əsəfa.

Edər eşq əhli rəsmi-yara mərəq,
Ehtimal, alsın onla həsrətini.
Yarım olmaz bənim gözümdən iraq,
Bulmuşum çün gönüldə surətini.
 Yürəgim rəngi-ərgəvan olmuş,
 Ərimiş, laxta-laxta qan olmuş.

Bana layiq görürsə əhli-qərəz,
Bənzətim yarımı çəmən gülünə.
İstəməm, versələr cihani əvəz,
Dağınıq zülfünün kəsik telinə.
 Deyəməm ki, nə dürlü zibadır,
 Xələt ol yara qanlı dibadır.

Yaralar cismi-nazəninində
Qızarır, sanki qönçeyi-güldür.
Zə'f məşhuddur cəbinində,
Bəncə təsviri-halı müşküldür.

Məhv olur fikr edincə cismü tənim,
Aman Allah! Odur bənim vətənim!

Bir zaman şu vətən maarifcə
Sayılırdı yer üzrə bir gülşən.
Kəsbi-qəflət edib təsadüfcə
Şimdi olmuş libası qanlı kəfən.
Get-gedə qabili-zəval olmuş,
Ayaq altında paymal olmuş.

Biz, həqiqət, zavallı yavrularız,
Şu vətən bir sevimli validədir.
Əbəs əğyardan vəfa umarız,
Babamız yox ki!? Şöylə haldədir.
Bizə göz dikmiş ol vəfa kanı,
Mədərin yavrusilədir şanı.

Ey vətən! Ey gönül pərəstarı!
Var ümidim, qüsura baqmayısan,
Bizə tərcih edib də əğyarı
Bıraqlıb nari-hicrə yaqmayısan.
Səni bu hala saldı qəflətimiz,
Daha əfv et, yetər nədəmətimiz.

Gültüyür hər tamam əhli-cihan
Şu əsəfiştimali-halimizə,
Aman Allah! Nə dərdi-bidərman,
Gəliyərmiydi hiç xəyalimizə?
Bizi, ey yer! Yarıl da kamına çək!
Eyidir bu həyatdan ölmək.

Mayeyi-iftixarı ər kişinin
Vətən uğrunda bəzli-himmətdir.
Lafə baqmazlar, iştə hər kişinin
İşi ayinəsində müsbətdir.
Qeyrət istər ki, can nisar edəlim,
Mədəniyyətlə iftixar edəlim.

Daha məhv etdi artıq istibdad,
Yaqdı zülm atəşinə canımızı.
Oldu hər bir hüququmuz bərbad,
Dinləməz kimsə əlamanımızı.
Bu nə dəhşətli haldır, ya Rəb,
Biləməm ki, nədir bu hala səbəb.

Ey vətən! Səndə parlayanda ziya
Büsbütün əhli-qərb cahilimiş.
Şimdi bulmuş vüqu əksi-qəza,
Əcəba bu nasıl təğafilimiş?
Kim təsəvvür edərsə bu hali,
Varlığı hissədən olur xali.

Bizi bu hala sevg edən biar
Mütləqa xabi-cəhlə talmış imiş.
Bizi iğfal edən zaman əğyar
Devri-ələmcə mat qalmış imiş.
Şimdi qeyrət edərsə millətimiz,
Yenə evdət edər səadətimiz.

Hər şita bir baharı mevcib olur,
Vardır əmniyyətim bu hala bənim.
Yenə onlar ən əski halı bulur,
Hiç mərağ etmə, nəzənin vətənim.
Bana gəl! Gəl bana, zavallı vətən!
Hiç unutmam səni bu halilə bən.

Dəxi yad etmə bir də mafatı,
Möhtəmil, şahrəha yol bulalım.
Hələ saçmaqda ol füyuzatı,
Ləməatilə feyziyab olalım.
Vardır ümmid sübh-i-ıqbalə,
Şəbi-hicrana yoqmu dünbalə!?

1907

QOCA BİR TÜRKÜN VƏSİYYƏTİ

Yavrularım! Ey ömrümü şənəndirən, güldürən,
Alın açıq oğullarım, gözəl, yosma qızlarım,
Bir qayəsiz uçurum var, ayrılmıyır öntümdən,
Ömrüm vəfa etməz bana, bəlkə pək az yaşarım.

Artıq bana dar gəliyor həp şu əngin üfüqlər,
Sanki ruhum qanatlanıb şimdiki pərran olacaq.
Qarşımızda yangın kibi görünən al şəfəqlər,
Ehtimal ki, yarınki gün bəni sönmüş bulacaq.

Əcəl güclü, bən gücsüzüm, kimsə ondan qurtulmaz,
Toplaşınız, vardır sizə bir qaç sözümlə, dinləyin.
Getməliyim, vəsiyyətsiz ölsəm ruhum şad olmaz,
Qulaq verin sözlərimə, birər-birər bəlləyin.

İlk istəyim: hiç bir zaman sevgidən əl çəkməyin,
İnsan oğlu sevgi için yaratılmış, doğmuşdur.
Yer yüzünü qardaş bilin, insan qanı dökməyin,
Bu dünyada bir qaşığı su çox zalımlar boğmuşdur.

Kimsəyə kin bağlamıyın, yigit olun, mərd olun,
Vicdanınız elmas kibi nur saçaraq parlansın.
Qonum-qomşu, yaqın-uzaq hər kəslə həmdərd olun,
Qırıq gönülləri yapın, biraqmayın sızlasın.

Zülmə hərgiz yaqlaşmayın, doğru yoldan şaşmayın,
Tanrı haqdır, haqqı sevər, ədalətdən xoşlanırsınız.
Yaltaqlığa imrənməyin, kibrə hiç yanaşmayın,
Öz haqqını bilməyənlər ən sonunda daşlanırsınız.

Arslan kibi cəsur olun, fəqət haqsız çıqmayın,
Haqsızlığa qarşı qoyun, biraqmayın şımarınsınız.

Zalımları, cəlladları çeynəyin, hiç qorqmayın,
Türk milləti, görülməmiş, boyun büksün, yalvarsın.

Baq! Şu yanda gülümsüyən yeni doğmuş ay nədir?
Şəfəqlərin doğduğu bir qızıdır ki, hər yerdə
Türk adını e'lan için bir səmavi aynədir,
İştə! Bizim tariximiz... həm yerdə, həm göylərdə.

Ey sevgili quzularım! Sızdən bən ayrılırkən,
Bəndən sizə son vəsiyyət: hərgiz məhzun olmayın.
Vicdanımla, namusumla yaşar, haqqı bilirkən,
Güclükmü var himmətinə qavuşmaqda Tanrının!?

Namus, vicdan insanlarda iki böyük qanatdır,
Onlar ilə Adəm oğlu yüksək göylərdən aşar.
Namus, vicdan bizlər için daimi bir həyatdır,
Türk eli həp o hiss için doğmuş, onunla yaşar.

Bir millətin tarixidir kökü, yurdu, yuvası,
Tarixiniz baş ucundan hərgiz əskik olmasın.
“Altay” dağı, “Makan” çölü, həm də “Yasın” ovası¹,
Birər aydın səhifədir, hər türk gərək anlasın.

Südü təmiz, əsil oğul bilməzmi ki, əcdadı
Nasıl doğub yaşamışlar, nə ərlilər etmişlər.
Bilməli ki, tez məhv edər zaman nankor evladı,
Öz nəslini unutanlar çəqdan sönüb getmişlər.

Bir millət öz kökü üstə bitər, böyür, yüksəlir,
Kökstüz ağac çəbuq qurur, çiçək açmaz, bar verməz.
Baqın, görün tarixiniz sizə nələr göstərir,
Həp şərəf, həp böyüklükdür, ancaq şaşlar görməz.

Mərd atalar yigitlikdə nam almamış yalnız,
Ta əskidən onlarda var elm, hikmət həvəsi.

¹ Bu yerlərin hər üçü türk tarixi-ümumisinə böyük bir əhəmiyyəti haizdir – H.C.

Günəş kibi tarixləri parlatıyor, baqsanız,
Səmərqəndin darülfünunları, rəsədxanəsi.

Əvət, arslan yavrularım! Türk eli həp şanlıdır,
Elmas kibi ləkəsizdir, saqın, qafil olmayın.
Əsr, iyirminci əsrdir! Vəzifəsi pək ağır...

Arş iləri!

Qomşular yol aldı, geri qalmayın!

BƏNİM TANRIM

Hər qulun cihanda bir pənahı var,
Hər əhli-halın bir qıbləgahı var,
Hər kəsin bir eşqi, bir ilahı var,
Bənim tanrım gözəllikdir, sevgidir.

Həzz etmədim firqədən, cəmiyyətdən,
Zevq alamam hərbdən, siyasətdən,
Bir şey duymam fəlsəfədən, hikmətdən,
Bənim ruhum gözəllikdir, sevgidir.

Gözəl sevimidir, cəllad olsa da;
Sevgi xoşdur, sonu fəryad olsa da;
Uğrunda bənliyim bərbad olsa da,
Son dildarım gözəllikdir, sevgidir.

Gözəlsiz bir gülşən zindana bənzər,
Sevgisiz bir başda əqrəblər gəzər,
Nə görsəm, hanki bəzmə etsəm güzər,
Həp duyduğum gözəllikdir, sevgidir.

BİR ZAMANLAR

Bir zamanlar sənin pəmbə kölgəndə
Pək bəxtiyar idim, nazlı dilbərim.
Hənzür bəxtiyarlıq duyulmaz bəndə,
Yalnız gülümsərdi məhzun gözlərim.

Ayrılıq nə yaman dərd imiş, aman!
Sənsiz halım gündən-günə pərişan,
Vüslət dəmlərini anar da hər an,
İzlər yollarını yorğun gözlərim...

Sənsiz bütün duyğularım bunalmış¹,
Zəhnim, fikrim durmuş, hər donu qalmış,
Uyqum çəkilmış, gönlümü qəm almış,
Yalnız arar səni vurğun gözlərim.

¹ Sıqılmış, boğulmuş

NOVRUZ BAYRAMI

İştə novruz! Yetişdi fəsl-i-bahar,
Gəldi işrət zamanı, qardaşlar!
Nə gözəl bayram... Ah, nə xoş fürsət!
Sayılır əhli-zevqə bir ne'mət!..
Böylə şad gün düşərmə bir də ələ?
Keçirin beş gün ömrü ləzzət ilə.

Yalınız hanki evdə yas varsa,
Bir onun borcudur ki, tutsun əza.
Birin ölən qardaşı naçar,
Qara bayram tutar... bir adət var.
Hər kimin yoqsa böylə bir üzri,
Eyşü nuş eyləsin o... yoq zərəri.
Gərçi "əlmömünün üxüvvə" demiş
Əmri-peyğəmbəri hekayə imiş.
Cümlə qardaş, diyor Rəsuli-Xuda,
Hanki islamədir bu söz əcəba?

Bəlkə bir başqa xəlqədir bu kitab?
Nəyə lazım, canım, sıqıntı, əzab.
Bütün İranda, cümlə Balkanda,
Çırpınır qardaşın qızıl qanda!
İştə bir qatlgaha dönmüş yer!
Məhv olan yüz deyil ki! Yüz bindir.

Ana! Həmşirə! Ey nişanlı gəlin!
Siz də əsla sıqlmayın, sevinin.
Əzilib məhv olursa ailələr,
Sizə aid deyil bu qəmli xəbər.
Getmə iffət, kəsilsə əmcəklər,
Sevinin!.. İstəməz düşüncə, kədər.

Bütün aləm dağılsa, od tutsa,
Bizə lazımdı şimdi zevqü səfə.
Bir müsəlman ki, onda qeyrət var,
Sevinir, keyf edər, çalar, oynar.

Sevinin! Zurna, toy çalın, sevinin,
Nə gözəl bayram! Of, gülün, sevinin!
Dinə, namusa küsdünüzsə, gülün!
Sevinin, həp gülün!.. Nə nəş'əli gün!?

“İSMAYIL BƏY”

Məktəb çocuqlarına

İsmayıl bəy, o bir böyük türk idi,
Bir günəşdi, Kırım üfüqlərindən
Parlayıb ətrafi nura qərç etdi,
Yıldızlar yaratdı şəfəqlərindən.

İsmayıl bəy türk yurduna şan verdi,
Öksüz, ölgün millətinə can verdi.

İsmayıl bəy açdı yumuq gözləri,
Açdı sağır qulaqları, dinlətdi.
Qan coşduran ruhlu, kəskin sözləri
Dilsizlərə yürək verdi, söylətdi.

İsmayıl bəy türk yurduna şan verdi,
Öksüz, ölgün millətinə can verdi.

Ərəb, əcəm, xüsusən türk evladı,
Qəlbində bir yığım məhəbbət bəslər.
Böyük tanıır o sevgili ustadı,
O fəzil mürşidə bin hörmət bəslər.

İsmayıl bəy türk yurduna şan verdi,
Öksüz, ölgün millətinə can verdi.

Onun məsləki bu idi daima:
“İşdə birlik; dildə, fikirdə birlik...”
İş, fikir, dil birliyi, olmayınca,
Əvət, pək çətindir cihanda dirlik.

İsmayıl bəy türk yurduna şan verdi,
Öksüz, ölgün millətinə can verdi.

İsmayıl bəy ölməz, yaşar, həp yaşar,
Tarixlərdə, gönüllərdə, dillərdə.
Böyük ruhu yüksək göylərdən aşar,
Böyük adı yad olunur hər yerdə!..

İsmayıl bəy türk yurduna şan verdi,
Öksüz, ölgün millətinə can verdi.

1914

TÜRK ƏSİRLƏRİ¹

Erkək, qadın, əskər, çocuq, ixtiyar
Əsir deyə, binlərcə türk evladı:
İssız bir adanın qoynunda sizlər,
Sorulmaz dərdi, duyulmaz fəryadı.
İştə kinli bir məzarlıq ki, hər gün
Yığın-yığın insan yutar da, doymaz;
Sağlam vücudlar belə düşkün, ölgün,
Ümitsiz bir heykəldən fərq olunmaz.
Gülümsərlər, fəqət həp gözlərində
İntiqamli şimşəklər çaqar, durur.
Çırpınırlar, solmuş bənizlərində
Bir çox gizli, sönük əməllər uyur.
Yalnız soğuc, yağmur, bora, fırtına
Oqşar durur şu məhzun gönülləri;
Üryanlıq, xəstəlik, aclıq bir yana,
Susuzluqdan həp qurumuş dilləri.
Amansız qartalın vəhşi dırnağı,
Mə'sum yavruları didib parçalar.
İştə ədalət! Yılanlar yatağı
İnsanlara məskən verilmiş qərar.
Nərdə o sərxoşlar ki, həp “qardaşlıq,
Birlik, bərabərlik” deyə sayıqlar.
İştə bir vəhşət ki, çəkilməz artıq,
Dost deyil, düşman belə görsə ağlar.

¹Bakıda, Nargin adasında.

Ey türk eli! Ey milyonlar ölkəsi!¹
Saqın, duyma nədir bu hal, bu dəhşət;
Titrətməsin səni şu qardaş səsi,
Korluq, sağırlıq o da bir səadət!..

¹ Bakı

QAÇQIN

Örtünmə, dur! Kimsin, neralisin sən?
Gözəl qaçqın, başı bələh qaçqın!
Gül ki, nur saçılısın qönçə ləbindən,
Ey hər halı mələk ədalı qaçqın!..

Zülfünü qoynunda bəsləmiş gecə,
Süzgün gözlərin, gül yüzün pək incə,
Gönül məst olur sən gülümsədikcə,
Ey nazlı dağların maralı qaçqın!

Bən istərim ömrüm səninlə gülsün,
Söylə, nə dərdin varsa anlat bütün;
Aman, nə oldu ki, sən böylə düşdün
Yurdundan, elindən aralı, qaçqın!

Ah, səni gördüm də dağıldı huşum,
Vuruldum sana, sanki bir sərxoşum,
Bən də sənin kibi qərib bir quşum,
Gəl bana, ey gönlü yaralı qaçqın!..

SOLĞUN MƏNƏKŞƏLƏR

Bir müsəmirə xatıratından.

Boynu бүktük, ey öksüz mənəkşələr!
Ah nə çabıq sarardınız, soldunuz?
Nərdə o dünkü sevdalı nəş'ələr?
Nədən böylə həp pərişan oldunuz?

Şəfəqdən doğma ləbləri öpərkən,
Siz ki bəxtiyarca gülümsərdiniz;
Yoqsa o nurdan dökülmüş əllərdən
Ayrılınca, çiçəkləndi dərdiniz?

Gözəl, hər halınız gözəl... Daima
Xəstə gönlüm oqşar sizi, alqışlar;
Uf, nədənsə pək doqunur ruhuma
Vərəmli çöhrələr, məhzun baqışlar...

ÇƏLİK QOLLAR

(Bakı işçisinə)

Onlar, o çəlik qollar, o qollardakı qüvvət
Saçmaqda quduz kinlərə dəhşət,
Yoq, bir daha görməz o çəlik qolları zəncir,
Çıldırda da hər qanlı cihangir.

Tunc yüzlü böyük dalğa! Sənin qüdrətin aydın,
Düşmanları daim heçə saydın,
Qoş sülhə, çalış, aləmə qüvvətlə işıq ver,
Çarpışmaq üçün əzmini göstər.

Ey şanlı əmək ordusu, ey şanlı mübariz!
Çoqlar səni zənn etsə də aciz,
Sən yüksələcək, parlayacaq, parladacaqsın,
Hər qütbə şətarət qatacaqsın.¹

¹ Çelyuskinçilərə işarədir.

ŞƏRQ QADINI

Bən nə idim? Şərqiñ əzilmiş qadını!

(Bir az sükut...)

Bən nə idim? Uf, onu heç sormayınız!
Varlığım bir quru heç!

Keçmişin ən qaba, ən vicdansız,
Kirlı dırnaqları qəhr etdi bəni.
Görmədim gün ışığı;
Doğduğum gündən əvət tarixin
Paslı zəncirləri inlətdi bəni;

Hər tərəfdən qara bir mevhumat
Pərdələr çəkdi həməñ gözlərimə...
Qoparırkən fəryad,
Etdi qanun ilə din istehza
Bənim öksüzçə qırıq sözlərimə.

Yoq, yalan söylədim, aldanmayınız;
Vardı bir çox tapınanlar da bana.
Çünkü pək dilbər idim,
Süslü kaşanələrin qoynunda,
Bəni sarmışdı ipəklər, tüllər...
Ağlayırdım gülürək,
Alışıb məhbəsə, altın qəfəsə,
Söndürürdüm qaba şəhvətləri bən...

“Pək gözəlsin” qanıçon sultanlar
Bəni əyləncə yapar,
Çoq zamanlar da bağışlar birinə,

“Ən nəfis işvəli bir qüvvə” deyə,
Oh, nə miskinə həyat!?
Yeri gəldikdə atarlar Nilo,
Yaxud atəşkədəyə...

Duyğusuz Tanrıya qurban olaraq,
Kül olurdum yanaraq, qıvrılaraq.
Daha dəhşətli bəla, çirkin isən,
Atacaqlar dərhal
Bir çuqur, bir quyuya, bir kanala.
Yapsalar hər qabalıq, alçaqlıq,
Baş əyərdim susaraq of demədən...
Bir zamanlar bən, əvət, bir heç idim,
Qismətim sillə, dayaq, gönlüm əsir,
Bir böcəkdən də həqir.

Şimdi lakin o dikənlərdən uzaq
Gülərək, oynayaraq,
Yaşamaq zevqini duymaqdayım ancaq, ancaq...
Yoq, bən artıq sürünən heç deyilim,
Parçalanmış da qaranlıqdan örülmüş kəfənim.
Gəmirilməz beynim,
İştə, ən şanlı üfüqlərdə uçan
Şərqi azadə, gülər bir qızıyım;
Uca həşmətli fəzalardan aşan
Pəmbə bir yıldızıyım!..

DÜŞÜNÜM Kİ...

Düşündüm ki, suşul çamezlarında
Aşkın, sevginin, düşkünlüğün
Kırmızı, beyaz, siyah, yeşil
Kuşaklar nasıl doğuyor?

Düşündüm ki, süsle yaktı tuhanlar,
Keşer ezdim formalar, nihranlar
Çekildi dumanlar, sönmüş volkanlar,
Ninni söyler hana koşkun irmağın

Poema

Yaşay! Oruluğ zümrüde zür,
Ölüm yan yarım aralı eddi,
Hesretler içinde ruhunu bunaldı,
Qanadı gölümün zürü dımaçın.

Ay qız!

Her yalvarışta yosma dilleri
Her şükürde gülümseme
Çünki süsünü bulduğun, üzarsün güller
Her paluşından, her sözünden, ay qız!

AZƏR

DÜŞÜNDÜM KI...

Düşündüm ki, əməl çəmənzarında
Açar qızıl güllər, zümrüt yapraqlar;
Düşündüm ki, ömrün ilk baharında
Al şəfəqlər saçır qonça dodaqlar.

Düşündüm ki, susar qanlı tufanlar,
Keçər zalım firtınalar, böhranlar,
Çəkilir dumanlar, sönər vulkanlar,
Ninni söylər bana coşqun ırmaqlar.

Düşündüm ki, bitər hicran dəmləri,
Unutdurur canan həp sitəmləri.
Gülzarı süslərkən xoş qədəmləri
Boyun bükər mənəksələr, zanbaqlar.

Yazıq!.. Ortalığı zülmətlər aldı,
Ölüm yarı yarıdan aralı saldı,
Həsrətlər içində ruhum bunaldı,
Qanatdı gönlümü xain dırmaqlar.

Ay qız¹

Ey səhər yıldızı, ey yosma dilbər!
Utanma gül, bunca nazlanış yetər.
Gül!.. Sussun bülbüllər, qızarsın güllər
Hər gülüşündən, hər sözündən, ay qız!

Gözlərimdə dünya gülər, sən gülsən;
Qiyamət olmaz ki, insafa gəlsən!?

¹Ay – ey yerinə qullanılmışdır

Aləm bilir, nələr çəkdim, ah, bilsən,
Nələr çəkdim sənin yüzündən, ay qız!

Nazlı xuramanı seyr etdikcə bən,
Vurğun gönül rəqs edər sevincindən,
Olmazmı aşiqə bir busə versən
O ahu baqışlı gözündən, ay qız!?

AZƏR DÜŞÜNÜRKƏN...

“Ə”¹

Azər düşünür... Bəlkə otuz yıldır o hər an
Düşkün bəşərin eşqini, fəryadını inlər.
Yaqdıqca yaqar beynini bir kölgəli böhran,
Əflaka sorar dərđini, yıldızları dinlər.
Göz qırparaq ancaq ona yıldızlar edər naz,
Dilsiz və sağır göylər onun halını duymaz.

Bəsləndi küçük duyğusu azadə çocuqkən,
Pək incə tərənnümlər öpən neylər içində.
Vurğundu o həp şe'r ilə ahəngə əzəldən,
Ağlar və gülümsərdi təğənnilər içində.
Hər gün yaralar qəlbini bir sıtmalı rə'ya,
Hər gün uyutur dərđini bir nəş'əli xülya.

Atəşkədələr, fırtınalar yavrusu Azər
Çoşduqca alevlər və köpüklər kibi çilğın...
Bə'zən bayılıb sər'əli bir heykələ bənzər,
Yorğun gözü həsrətli üfüqlər kibi dalğın.
Bə'zən o baqışlar yenə şimşək kibi pərlər,
Qəsvət savuran hiçliyi bir anda yaqarlar.

Bir gün acı bir sis o gülümsər yüzü sardı,
Yalnızlığa imrəndi, uzaqlaşdı bəşərdən.

¹ Hər parçanın əvvəlində “Ə” – əruz, “H” – heca vəznini göstərir.

Bir qulbəyə saqlandı ki, ıssızca məzardı,
Məhrum idi dünyayı saran xeyr ilə şərdən,
Yıllarca dalıb getdi o böhranlı qəfəsdə,
İnsanları özlərdi hər atəşli nəfəsdə.

“Sərsəm, dəli, xudbin!” – deyə itham ilə hər kəs
Bəhs etdilər Azərdən, o aldırmadı əsla!
Həp onca bir alqışla söyüşdən köpürən səs,
Arif keçinələr ona yan baqmada hala.
Mö'minlərə sorsan edəcək küfrünə fərman,
Dinsizlərə get, onda bulur şübhəli iman.

Azər daha çox zəvq alır aydın gecələrdən,
Hətta sarışın Ay ona gülmüşdü bir aqşam.
Gülmüşdü bulutlar arasından süzülürkən,
“Hür ol!” deyə qəlbində doğurmuş yeni ilham.
Artıq o sönlük çərçivə şən Azəri sıqmış,
Səyyah olaraq Ayla bərabər yola çıqmış...

Sevdirmiş içindən ona bir cəlvə həyatı,
İnsanlara qoşmaq və qavuşmaq dilər əl'an.
Duymaq və duyurmaqda bulur zəvqi, nişatı,
Yalnızlığa, ıssızlığa qəlbən edər isyan.
İstər bulut olsun da dənizlər kibi aqşın,
İstər Günəş olsun da qarənliqləri yaqşın.

Gecə aydınlığı və gün doğuşu

“Ə”

İştə aydın və sərin yaz gecəsi
Veriyor Azərə uçmaq həvəsi,
Asmalıqdan yürüyor rəqs edərək,
Hər bəyaz kölgə birər canlı çiçək...
Nəş'ədən səndələyən hər yapraq
Sallanır sanki gümüş bir leylaq.

İncə, yaldızlı, sədəf qumlardan
Keçiyorkən... Ona heyran-heyran
Busələr ərz edərək baqdı gülər
Ta uzaqdan çökən atəşkədələr.
Daldı rə'yalara etdikcə mərağ -
Əski mə'budları xatırlayaraq.

Yürüyor, həp yürüyorkən Azər
Duydu sahilədə dərın zümzümələr.
Sanki hər zümzümə eylər ilham,
Gecənin ruhuna bir tatlı pəyam.
Bütün əşya hərəkətsiz, səssiz,
Yalnız inlər kibi sevdalı dəniz.
Dalğacıqlar öpüşüb titrəkən
Baqışlırlardı göyün gözləri şən,
Yol uzun... yolçu yorulmuş artıq,
Dinlənilib durdu saatlarca... yazıq!
O dəmin gördüyü dilbər mehtab,
Xasta bir çöhrəyə bənzərdi xərab.
Ona dan yıldızı bakir bir qız
Kibi heyrətlə gülümsər yalınız.
İştə üstün gəliyor zülmətə nur;
Bəlli, bəsbəlli – səhər yaqlaşıyor.
Sönüyor can çəkişən yıldızlar.
Azər açmış da qanat sanki uçar,
O, Günəşdən daha əvvəl oyanan,
Canlanan şəhrə yanaşmış əl'an.
Bir yeşil bağça ki, sahil boyuna
Nəş'ə sərpərdi, həmən qoşdu ona.
Seyr edib bağçayı dinləndi bir az,
Serçələr, gördü, edər razü niyaz.
Həpsi birdən ötüşüb qaynaşaraq
Nimmilər söylədilər oynaşaraq.
Qopdu bir ləhzədə çığlıq, tufan,
Hər ağac dalğası bir başqa cihan...
Bunca alqışlara bais yalınız
Şu dənizdən doğan altın bir qız.

... İştə dalmış duruyor bir rəssam,
O da almaqda Günəşdən ilham,
Durmadan yalvarıyor fırçasına,
Yazıyor, həp pozuyor... Sanki ona
Gəldi yorğunluğa bənzər bir hal,
Süzərək Azəri zənn etdi xəyal:
Bət-bəniz yox, gözü düşmüş çuqura,
Bəlkə vurğun kibi bir şey... Olur a!
Xayıf, alnında zəka şö'ləsi var,
Bəlli, ilhamını bir eşq oyalar.
Sordu: "Kimsin, nərədəninsin, əhbab!?"
Ona Azər gülərək verdi cavab.

Azərin cavabı

“H”

Bən yetişdim atəşlə su
Öpüşdüyü bir ölkədən.
İzliyorkən sevgi yolu
Acı duydum hər kölgədən.

Bir yoqsulum, hər diləyim
Diz çökdürür zənginləri.
Bir arifim, bilmədiyim,
Aşar durur ənginləri.

Bən mülayim bir dənizim,
Atəşlidir dalğalarım.
Sülhə qoşan bir acizim,
Əskik olmaz qavğalarım.

Bir avcıyım, eşq umarım
Hər ahunun gözlərindən.
Dərd əhliyim, rənz anlarım
Hər şairin sözlərindən.

Bir aşiqim, feyz alırlar
Bəndən irfan çobanları.
Bir çobanım, qaval çalar,

İnlətirim vicdanları.
Bən əbədi hürryyətin
Sevəli bir cəlvəsiyim.
Anlaşılmaz bir xilqətin
Parlar, sənər şö'ləsiyim.

“Ə”

Süzərək Azəri heyran-heyran,
Bir rica eylədi rəssam ondan,
Göstərib bir qocaman daş, dedi: “Gəl,
Yapayım rəsmimi, bir baq, nə gözəl!?”
Seyrə dal sən yeni doğmuş Günəşi,
Nə də xoş mənzərə!.. Baq, varmı eşi?
Doğuyor sanki dənizdən bir qız,
Həm də altın saç yaldız-yaldız.”
Güldü Azər, oturub daldı həmə,ən,
Fərq olunmazdı o bir heykəldən.
Bitirib levhəyi yorğun rəssam:
Qalq, əzizim! dedi qalq!.. İştə tamam!..
Bir qadar aqça da ikram etdi.
Süzdü Azər onu heyrətə, dedi:
– Arqadaş! Aqça niçindir əcəba!
O sənin rəsmi üçün...

ha, ha, ha!..

Güldü, həp güldü... baqıb rəsmə dedi:
“Nə Günəş!? Sanki baqır bir təpsi...
Hələ gözlər!.. Şu bənim gözlərimin,
Söylə, mə'nası nədir? İnsaf için.
Bənziyor yapıdığın Azər guya
Buzlar üstündə şaşırmış çocuğa.

Deyəcək yoq şu mübarək dönizə,
Acırım sərf edilən sə'yinizə.
Seyr edənlər şu gözəl levhənizi
Bəni yoq, bəlkə görür onda sizi.
Sanki ölgün boyalardan nə çıxar!?
Burda sən'ətdən iraq hər şey var.
İncəsən'ət dediyin pək tənnaz
Bir gözəl qız ki, çabuq ram olamaz.
Başqadır ondakı həşmət, əzəmət,
Bir təsadüflə yaqın gəlməz, əvət.
Bəlkə yıllarca dayansan nazına,
Sadə, bir kərrə güllümsər o sana.
Yoqsa əzmində əgər səbrü səbat,
Boş əməkdir çəkியorsun, heyhat!..”

Süzdü rəssam onu altdan-yuqarı,
Saçaraq gözləri kin dalğaları.
Alıb aşyasını nifrətlə, həməən
Qaçdı hiddət köpürən sahilədən.
Ondan ayrılmayaraq Azər də
Girdi is¹ yağdıran Altın şəhərə².
Həp yürür, həp düşünürkən... yolda
Rast gəlib bir sarışın qızçıgaza,
Gördü, ağlar da silər göz yaşını...
Dedi: “Yavrım, bu nə? Qaldır başımı,
Söylə dərdin nə?..” Çocuq iç çəkərək
Dedi: “Annəm, ögey annəm döyəcəək,
Verəcəək bəlkə müəllim də cəza!..”
Dur, niçin?

– Sorma!

– Bu hiç oldumu ya!?

– Ah, qapıb qaçdı əlifbamı dəmin
Bir sokaq yavrusu, çapqın, miskin!
– Ya baban yoqmu?

O, işdən qovulan

¹İs – his

²Bakı

Bir fəqir işçi, səqət bir insan.
Hiç mərağ etmə, quzum, işlə para,
Sağalır elm ilə hər türlü yara.
Oqşayıb Azər onun saçlarını,
Dedi: "Get, bilgi al, öyrən yarını."
Bir fərəh gəldi qızın gözlərinə,
Utamıb durdu... təşəkkür yerinə
O soluq çöhrə gülümsündü həzin,
Qoşaraq getdi kitab almaq için.

Bunu gördükdə uzaqdan yaramaz
Bir çocuq olmaz on üçdən yaşı az
Soqulub Azərə həp əl açaraq:
Para ver, bən də acım söylədi baq!
Sağlam insanda bu adət nə idi?
Baqdı Azər ona heyratlə, dedi:
"Sana layiqmi dilənmək, ay oğul!
Durma get, haydı, çalış, bir iş bul."
Öylə boş sözləri dinlərimi çocuq?
Sırıttıb izliyor, ayrılması yoq.
Qaldı Azər şu sırtqanlığa mat,
Ona eşq etdi bir atəşli tokat.
Seyr edənələr bunu həzm etmədilər,
"Mərhəmətsiz, qaba insan!.." dedilər.
Dinləyib onları Azər gülərək
Dedi: "Əzəd ilə doğdum, gerçək.
Bir əlim işlə su, atəş bir əlim,
Çarpacaq qəlbim, ağər sussa dilim.
Acıdım gərçi dəmincik birinə,
Sonra atdım da toqat digərinə.
Sizi, yoq şübhə ki, ürkütdü bu hal,
Nə yaparsın, həpiniz kor, abdal!
Öylə quş var ki, yiyorlar ətini,
Quş var, ət ver də, duyar ləzzətini.
Bir toqat var, doyurur ac qarını,
Mərhəmət var ki, zəhərlər yarını.

MƏSCİDDƏ

Bir gün Azər dolaşırkən... yüksək,
Ulu bir mə'bəd öündən keçərək,
Baqdi savrulmada hər pəncərədən
Duyğusuz göylərə çığlıq, şivən.
Pək mərağ etdi, həməñ girdi o da,
Şaşırıb durdu, nə dəhşət, əcəba!
Toplaşib bir yerə ipsiz dəlilər;
Kimi gürlər, kimi sızlar, inlər.
Kimi bir yanda çamurlar yüzünü,
Kimi dırnaqla didər qaş-gözünü.
Biri küllər savururkən başına,
Yalvarır digəri həp göz yaşına.
Kimi bir daş, kimi zəncir alaraq
Qəhr edər kəndini; gözlərdən iraq!..
Fırlayıb minbərə bir şeyx o zaman
“Əlverir söylədi fəryadı fəğan.
Yetişir inlədiniz, ağladınız,
Dul qadınlar kibi yas saqladınız.
Gəlin artıq azacıq kəndinizə,
Qanlı göz yaşları cənnətdə sizə
Əbədi zəvq, səadət verəcək,
Olacaq həmdəminiz huri, mələk...”

Dinliyərkən onu hər kəs... birdən
Yeni bəhs açdı cəhənnəmlərdən.
Qorqudan titrəşərək həp təkrar
Mələşib ağladılar, ağladılar...
Ən nihayət bitirib sözlərini,
Açdı ətrafı süzən gözlərini.
Şimdi artıq sıra gəlmiş paraya,
Gümüş, altın birikib bir araya,
Doldu bir ləhzədə şeyxin qucağı,
Satılır altına cənnət bucağı.

Qaldı Azər şu tuhaf “alverə” mat,
Acılar duydu içindən, heyhat!..

“Nə əcayib sürü, yahu, bunlar,
Öndə rəhbərlik edər maymunlar.
Cühələ elm, fəzilət satıyor,
Xalqı əfsunlayaraq aldatıyor.
Kəndi əxlaqı sönükkən həpsi
Yeltənir verməyə əxlaq dərsi.
Sadə minbərdə deyil, çoq yerdə
Göz boyar həp şu qaranlıq pərdə.
Hanki bir sərxoşu söylətdim, inan
Bəhs edər, gördüm, o huşyarlıqdan.
Nərdə beş kölgə görür ördəklər
Başlayıb nitqə həməən saz köklər.
Rəqsi tə’lim ediyor aqsqaqlar,
Əzəmət düşkünüdür alçaqlar.
Zevqə biganə səfillər bol-bol
Şe’rü sən’ətdə arar bir yeni yol.
Sadədil, hissə uyan abdallar
Həp siyasi kəsilib at nallar.
Bir yığın kor qılavuzluq yaparaq
Göstərir zülməti aydın, parlaq.
Hər gülər yüzdə ölüm, qan görürəm,
Pək yaqın dostları düşmən görürəm.
Yurdu sarmış qabalıq, yaltaqlıq,
Yüksəliş varsa, səbəb alçaqlıq...”

Süzdülər Azəri şaşqın-şaşqın...
Azərin dərdi başından aşqın,
Mütəəssir, düşünlükən, bərdən
Gördü vaiz eniyor minbərdən.
Ona yaqlaşdı həməən pək sakin,
Saçıyorkən əsəbi gözləri kin.

Dedi: Şeyxim! Bir az da insaf et,
Nə olur, bir qadar da düz yol get.
Bizi qandırma; haq verib, haqq al,
Sən deyilsin namuslu bir baqqal.
Həp yalan sat da altın al, nə demək!?

Göz yaşından doğarmı huri, mələk.
Ən gözəl dindir işlə dini-həyat,
Başqa yol yox, ya fənn, ya mevhumat!..
İstər uy dinə, istər uy fənnə,
Çağırır xalqı kəndi cənnətinə.
Biri nəqd işlə, nisyədir birisi,
Çoq olur bəlli, nəqd müştərisi.
Artıq əfsanə devri keçdi, yetər!
Oqşamaz ruhu əski bilməcələr.
Can çəkmişdikə köhnə zevqü şüar
Yeni bir cılveyi-dəha parlar.
O da yox şübhə sarsılır bir gün,
Başqa bir ictihad olur üstün.
Əski dahilər “işlə haq” dedilər,
Çırpınb bir həqiqət izlədilər,
O həqiqət bu gün xəyal oluyor,
Dünkü şən bağcılar bu gün soluyor.
Dəyişirkən, əvət bəşər qafası,
Dəyişir Tanrının da siması.

Ş e y x

(çılğın)

Sus yetər, ah, şəərəfsiz, Allahsız!..

A z ə r

Qızma, şeyxim, sizin yaratdığınız
Tanrı ölmüş də, yoxdur ağlayanı.

Ş e y x

(yanındakılara)

Nə diyor, baq, halaldır işlə qanı.
Bəlli, həp söylədiklərin həzyan,
Bizi dünyada yoxmu bir yaşatan?..

A z ə r

Yaşatan varsa işlə xilqətdə,
Mə'də... həp mə'də... həzrəti-mə'də...

(əlini şeyxin qarnına vuraraq istehzalı təbəssümlə)

Baq, həqiqət də, bəlkə haq da budur,
Səni hər kim doyursa Tanrın odur.
Din için, fırqə, ya siyasət için
Nərdə bəslənsə bir ədavət, kin,
Nərdə qan, ya ölüm, ələm görsən,
Buna yalnız səbəb sənin mə'dən...

Ş e y x

(heyvətlə)

Saçma, həp saçma, anlamam səni bən,
Nə demək məqsədin şu vəsvəsədən?

A z ə r

Şeyxim, aldatma xalqı, dinlə bəni,
Bütün əfsunlu sözlərin xülya...
Gəl biraq göylərin hekayəsini,
Enəlim kəndi doğma yurdumuza.
Burda cənnət də var, cəhənnəm də,
Onu, yoq şübhə, bizləriz yaratan.
“Cifə” zənn etdiyən şu aləmdə
Başqa zəvq almaq üzrə hər insan.
Kimi cəhl atəşində qavrularaq,
Həp yanar, qəhr olur səfalətdən.
Kimi irfanla şadkam olaraq,
Dəm vurur nəş'ədən, səadətdən.

(Camaata)

Gönlünüz cənnət istiyorsa əgər,
Şeyximiz başqa nəgmə bulmalıdır.

Mütəvəkkil duran şu mə'bdlər
Həp kütübxanə, məktəb olmalıdır.
O zaman fəzlü mə'rifət günəşi
Ölgün, azğın cihanı həp süslər.
Şu sönük toprağın bulunmaz eşi,
Qurulur hər bucaqda cənnətlər.

O zaman qanlı, kinli qüvvətlər
Səni dəhşətləriylə inlətməz.
Şərəfin, bənliyini olub da hədəz,
Ayaq altında çeynənib getməz!..

ƏSKƏRLƏR TƏ'LİM EDƏRKƏN...

Sən baharın acı bir nəş'əsi var,
Azərin gönlünü həsrətlə yaqar.
Sanki bir kölgə kayar yollardan,
Onu heyrətlə süzər hər insan.
O da hər çöhrədə bir rəmz anlar,
Hər keçən kölgəyi süzdükcə dalar.
Onca dünya qoca bir səhnə demək,
Hər kəs aktörlük edər bilməyərək.
Kimi arif, kimi dilbər və əsil,
Kimi qurnaz, kimi divanə, səfil...
Kimi cani... düşündür fitnə-fəsad.
Kimi zevq əhli, dilər hər kəsi şad.
Kimi pək sadədil, oynaq, şaqraq,
Kimi pək duyğusuz, abdal və bunaq...
Kimi ismət, kimi naz, işvə satar,
Kimi həp varlığa bir təkmə atar.

Göz yumub onlara Azər, köpürən,
Gürləyən şəhrə vida etdi həməni.
Endi bir bağçaya, sahil boyuna,
Sandı hər dalğa salam eylər ona...
Bağça solmuş da ağaclar çıplaq,

İçli bülbülləri ötməz şakaraq,
Can çəkişməkdə soluq yapraqlar,
Nə çiçəklər, nə gülən güllər var.
Hər xiyabanda fəqət əskərlər
Qoşaraq "arş!" deyə tə'lim eylər.
Bağırır onbaşılar: bir, iki, üç!..
Parlar əllərdə silah... Qayəsi: güc!..
Bir yağın işsiz adam bir yanda
Dalaraq seyrə, bulur zevq onda.
Ürəfa taslağı bir qaç kişi də
Ediyor onları tənqid: işlə!

Birinci tamaşaçı

Nə fəlakət!.. Ölüb-öldürmək için
Saçıyor pahlı gönüllər həp kin.

İkinci tamaşaçı

İştə tə'lim olunur cəlladlıq,
Yazıq, insandakı vicdana yazıq...

Üçüncü tamaşaçı

Ah, nə xoşdur əbədi sülh olsa,
Bəşəriyyət acıdan qurtulsa...

Dördüncü tamaşaçı

Zalım əllər nə qadar üstünsə,
Qurtuluş yoqdur əzilmiş cinsə.

Beşinci tamaşaçı

Ən fəlakətli böyük yağınlər
Bir qıvılcımlı xətdən başlar.

Altıncı tamaşaçı

Qanatım olsa uçardım da həməən,
Qurtulurdum bəşərin şərrindən.

Y e d d i n c i t a m a ş a ç ı

Nə səadət!.. Ola insan dərviş,
Hiç də aldırmaya dünya nə imiş.

Dinləyib onları Azər gülərək,
Düşünüb durdu, bu sözlər nə demək!?
Parlayan gözləri diqqət saçaraq
Yaqlaşib söylədi: Yahu, bana baq!

(Acı gülüşlə son seyirciyə)

Əvət, ən xoş tərənə, ən eyi yol:
Hər çeşit qeydi at da dərviş ol!..
Yaşayıb qayğısızca bir köşədə,
Zevqə dal... Ən gözəl həyat iş!ə!
Məskənin daima şən ormanlar,
Həmdəmin xoş baqışlı ceylanlar.

(Bu sırada bir qaç dəliqanlı da Azərin ətrafına toplanır)

Kələbəklər qoşarkən oynasına
Yürü, en bir yeşil pınar başına.
Quşlar ötdükcə sən də dəmsəz ol,
Gülüşən hər çiçəklə həmrəz ol.
Nə öc al kimsədən, nə əz, nə əzil,
Nə qan iç, uf!.. Nə qanlı göz yaş sil!

B i r i n c i t a m a ş a ç ı

Bu, fəqət şalranə bir xülya!..
Ruha uyğun sevimli bir rə'ya!..

İ k i n c i t a m a ş a ç ı

Pək gözəl söylədiklərin, heyhat,
Nerdə? Kim sürdü öylə tatlı həyat?

Ü ç ü n c ü t a m a ş a ç ı

Barışib həp sevişsə millətlər,
Bəlkə azcıq susar şu vəhşətlər.

(Acı güllümsəyişlə)

... Əvət, insan olursa insanlar,
Şübhəsiz, parlayıb da vicdanlar
Sevgi nurilə kainatı bəzər,
Bıraqlıb kini, qurt qoyunla gəzər.
Bəlli.. Ta əskidən böyük başlar
Sülh üçün uğraşib çalışmışlar.
Çıqaraq hərbə qarşı həp ürəfa,
Əbədi sülh içində buldu şəfa.
Kimi “qan-qan!..” deyib də çıldıraraq,
Sülhə düşman kəsildi, işlə mərəq...
Bizcə kim haqlı! Qan dökənlərimi?
İmrənib sülhə, diz çökənlərimi?
O nə? Həp dalğa keçdiniz... əcəba,
Hanki xoş, hanki pək dikənli, qaba...
Şübhə yox, sülhə meyl edər hər kəs,
Çünki hər gözdə parlıyor bu həvəs.
Pək böyük səltənətsə dərvişlik,
Olamam bən o xasta fikrə şərik.
Ölü, miskinə ömrə bin nifrət!..
Sizi bən sülhə eyləməm də'vət.
Əbədi sülh ümidi haqqı boğar,
Yaşamaqçın fəqət mübarizə var.
Çarpiş, elmi bir inqilab ilə sən
Qəhrəman ol, öc al da vəhşətdən.
Bənliyin şimdi inliyorsa, yarın
Qalibiyyətlə parləsın alnın.
Səni yalnız öyündürür qüvvət,
Qüvvətin varsa, haq sənindir, əvət.
Lakin insanda yoxsa əqlü zəka,
Sadə qüvvətdə yox səmər əsla.
Əldə me'yar olursa əqlin əgər,
Ölçülür pək qolayca xeyr ilə şəər.
Dedilər: “Zülmə qarşı durma, əyil!”
Dedilər: “Hərbə qoş, ya əz, ya əzil!”

Bən derim: “Həpsi laf, inanma, saqın!
Rəhbər olsun da qüvvətin, ağlın.
Yeri gəldikdə sülh için çabala,
Öylə yer var ki, hərbi alqışla.
Quzu gördünmü sev, o, kin bilməz;
Canavar qarşı gəlsə parçala, əz.
Qüvvət üstündə varsa əqli-səlim,
Sana həp kainat olur təslim!”

QƏRBƏ SƏYAHƏT

İlk baharın son gecəsi... dan yıldızı gülümsərkən,
Azər məraq edib çıxdı Qərbə doğru səyahətə.
Yorğun dənizdən sahila bayğın rüzgarlar əsərkən,
Xülya dolu Altın şəhər dalmışdı istirahətə.

Azər səhər havasını nuş edərək səfa buldu,
Ətrafını seyr edərəkən tren gəldi, yolçu doldu,
O da atəş ocağına vida edib rəvan oldu,
Rast gəldi həp yol boyunca bin bir çeşit qiyafətə.

Gurultulu vaqonlarda hər millətdən nümunə var,
Tanışdıqca hər gönüldə qarşılıqlı sevgi doğar,
Yaşayışdan bəhs edərəkən biri gülə, biri ağlar,
Kimi məs'ud olub, kimi uğramış bir fəlakətə.

Tren keçilməz yolları ora q kibi kəsib biçdi,
Qarşı gəldikcə yar-qaya bir oq kibi dəlib keçdi,
Bir gün Azər yeni doğan Günəşdən bir xəbər seçdi:
“Orta Qərbə varılmış da, yol iriyor nihayətə”.

Hər gönüldə çocuqca bir məraq alevlənib durdu,
Pəncərələr qarşısında seyr edənələr həlqə vurdu,
Hər tərəfdən yeşilliklər nəzərləri oqşırıyordu,
Dalğalı gül bağçaları isyan edərdi cənnətə.

Süslü köylər trenləri qarşıladı ara-sıra.
Hər guşə bir gəlin kibi gülümsərdi yolçulara,
Əmək pərisi munisdi hər gəncə, hər ixtiyara,
İşsiz qalanlar, şübhə yoq, məhkum idi səfələtə.

Erkək-qadın həp çalışır arı kibi qaynaşaraq,
Dalğalandıqca tarlalar altın kəsər elmas oraq,
Dolğun öküzlər, inəklər bənzərdi gözlərdən iraq
Şəhərlərdə dərisinə sığmayan əhli-sərvətə.

İştə Qərbin şən göbəyi!.. Tren durdu, Azər endi,
Pəncərələrdən fişqıran çiçəklərə pək imrəndi,
Hər səhnəyi süzüb gəzdi, az görüb də çəq öyrəndi,
Məftun oldu gözlərdəki ciddiiyyətə, nəzakətə.

Bir gün çiçək bağçasında bir gənc ona doğru qoşdu,
Sevincindən hoplayaraq ırmaq kibi daşib coşdu,
Avropanın hər səhnəsi, hər cəlvəsi onca xoşdu,
“Baq!” dedi: “Rast gəldinmi hiç bir böylə əzmü himmətə?”

Gözəllikdə örnək almış köy şəhərdən, şəhər köydən,
Hər yer sanki bir rəssamın sən'ətidir həmə-n-həmə-n,
Varlı-yoqsul bir musiqi dirlər, əvət, hər qulbə şən...
Hər gönüldə bir həvəs var incəliyə, nəzafətə.

Hər ocaqda, hər bucaqda bilgi, hünər mə'bədi var,
Hər yüzdə ruh yüksəkliyi, hər gözdə bir zəka parlar,
Çəlik əsəblər durmadan həp yeni bir zəfər arar,
Hər qafada bir iman var əməkdəki səadətə.

Gözəl!.. Şu nəş'ələr dolu həşmət dünyası pək gözəl,
Hürriyyət izləyən geniş, sağlam havası pək gözəl,
Yer deyil, göyləri sarsan yılmaz dəhası pək gözəl,
Böyük-küçük həp tapınır ancaq və ancaq qüvvətə.

Bu yerlərdə yalan, qərəz, qayğısızlıq da yoq deyil,
Kölgəli vicdanlar da çəq... zahirdə pək kibar, əsil.
Süslər içində qıvrılan gövqərinlər də var: səfil...
Fəqət yenə həp üstündür fəzilət eşqi zillətə.

İşçiləri çox dinlədim bulunduqca bir arada,
Hər gün yeni çəkişmə var mə'dənlərdə, fabrikada,
Ağrılıqdan, sıqıntıdan kəskin çıxışlar olsa da,
Zorla-xoşla həpsi yenə cəlb olunur itaətə.

Burda əsla dilənçi yox... mərhəmət yox çünki ona,
Yan baqlır aciz, səfil, ölü, cahil bir insana.
Şərqi böyük bir şairi¹ odur ki, varsa hər yana,
Aman bilməz Qərbi hər gün də'vət edər mərhəmətə”.

Azər həmən gülümsədi, əvət, dedi, pək haqqı var,
Həp “sevgi”dən zevq alırlar öylə zərif ixtiyarlar.
Çoqdan bəri Şərqi sazı həp bu ruhdə inlər, ağlar,
Saqın! Qulaq verir sanma həris başlar o də'vətə.

Hindin əzilmiş bənliyi yapsa hər sözdə mö'cüzə,
Soyuqqanlı Qərb alışımış göz süzə, ya dodaq büzə.
Məzlum ellər için ancaq bir yol varsa: mübarizə!
Onsuz, şübhə yox, irəməz Şərqi ələmi hüriyyəətə.

Əvət, ancaq mübarizə bənlik verir hər millətə,
Nəş'ə sərpən yalnız odur hər şəxsə, hər cəmiyyəətə.
Hər yurdu irdirən odur özlədiyi səadətə,
Odur ancaq qavuşduran insanları məhəbbətə!

Berlin

AZAD ƏSİRLƏR

“Ə”

Möhtəşəm bir salon... ahəngi-şətarətlə gülər:
Badələr, zümmələr, şə'sşələr, dəbdəbələr.
Sanki elmasla donanmış hər yer,
İştə billur kürəciklər və sütunlarda dönər
Bir yığın rəng ilə nur;

¹Rabindranat Taqorun o günlərdə avropalılara verdiyi konfranslara işarət

Çağlayanlar kürələrdən daşaraq,
Süzülən gözləri oqşar və öpərkən... şaqraq,
İncə bir şe'r oqunur.

Dəyişib məclisin əvvəlki bədaye rəngi,
Musiqi inləyərək başladı rəqs ahəngi.
Hər gönül kəndinə bir eş bularaq,
Qoyulub rəqsə, haman zəvq ilə sərməst olaraq,
Bükülüb qıvrılaraq,
Sardı şən gözləri bayğın bir hal;
Çalğılar incələrək söndü işıqlar, dərhal
Doğdu bir başqa şəfəq.

Saçılıb qumral üfüqdən parlaq,
Bir yığın yıldıza bənzər yapraq,
Uçdular gizli qonan busələr üstündə bir az
Olaraq məhrəmi-raz.

Sonra bir qaz kəsilib hər divar,
Ərz edib durdu bir eşsiz gülzar.
Saçdı fəvvarələr ətrafa çiçək, rəngü ziya,
Bu deyil bir rə'ya...

O gözəl mənzərə birdən soldu,
Musiqi susdu, qədəhlər doldu.
Oldu ülfət və məhəbbət dəmsəz
Sərpərək işvəvü naz.

Çökdü bir incə qaranlıq... yalınız
Parlayıb səhnədə şən bir yıldız,
Tatlı, cazib səsi cəlb etdi mərəq,
Çırpınıb sızlayaraq.

“H”

Eşsiz bir yuvanın yeşil qoynunda
Öpərdi ruhumu bayğın nəfəslər.
Aldatdı, ah, əvət, bəni aldatdı
Yaldızlı sevgilər, xain həvəslər.

Vəhşi güllər qarşımda diz çökərdi,
Qumrular peşimcə boyun bükərdi.

Hər gün içimdə bir şəfəq sökərdi,
Oqşardı gönlümü sevdalı səslər.

Gülümsərkən bana çoban yıldızı,
Sanırdım kəndimi göylərin qızı,
Ömrümdə duymazkən incə bir sızı,
Qırdı qanatımı altın qəfəslər.

“Ə”

Qapanıb pərdə, həmən coşdu pərəstiş, alqış...
Rəqsə də'vət edərək çalğı səsi,
Yenidən parladı hər çöhrədə sevdalı baqış,
Yenidən doğdu sarılmaq həvəsi.
Yenidən doldu qədəhlər, hər kəs
Azacıq aldı nəfəs;
Səhnədən parladı xoş bir mehtab,
Verdi hər qəlbə cavab.
Canlı heykəllər! O hər süsdən uzaq, saf, üryan
Gül bədənlər veriyor ruha qida.
Musiqi mə'bədinin tanrısı dilbər qız da
Düşünür ortada heyran-heyran.
Bu nə sən'ət, nə zərəfət, nə məlahət derkən,
Pərdələr endi həmən.
Çıxdı hər kəs, azacıq möhtəris insan qaldı,
Məclis artıq yeni bir rəng aldı.
Süzüldü nəş'əli gözlər, gönüllər açdı çiçək,
Hər avcı buldu şikar.
Beş-on amerkalı zəngin də sonradan gələrək
Saçıldı altınlar.
Dəmin üryan duran pərilər də
Süslənib qondular birər masaya;
Hər qədəh buldu çarə bir dərdə,
Kimsə dünyayı almıyordu saya.
Nəş'ədən döndü möhtəris qafalar,
Çılğın eşlər çəkildi lojalara.
Pərdələrdən duyuldu qəhqahalar,

Daha məhrəmcə zəvqə gəldi sıra.
Saçıb da ortaya məğrur Amerika sərvətini,
Əmərdi işvəli Avropanın bəkarətini.
Fəqət bu süslü tamaşaya qarşı Azərdə
Oyandı nifrətlər.
Yaqında rəngi soluq üç qadın gəlib dərdə,
Açıldı söhbətlər.

B i r i n c i q a d ı n

Bənim qızım daha gənc... iştə qaldıq ətməksiz,
Nə yaparsın, dikənli bir yaşayış!..
Şu kirli cənnətə vərdir qərarı gözəlrimiz,
Qızı sapdırdı bir yığın alqış.

İ k i n c i q a d ı n

Bənim də qavğada məhv oldu qardaşımla ərim,
İki qız qaldı, bir də yoqsulluq.

(Bir lojayı göstərir)

Nə iş bulundu, nə eş... Ah, şu nadir incilərım
Şimdi hər zəvqi oqşayan məxluq...

Ü ç ü n c ü q a d ı n

Bənimki iştə şu al pərdədən gülüb də bana,
“Bir az da bəklə!” diyor.
Nə çarə, bəklərim, az-çoq nə aqça gəlsə ona
Bənimlə sərf ediyor.
İncə bir yaş bəlirdi gözlərdə,
Acı bir iz bıraqdı Azərdə,
Düşündü: “Bəklə!..” dedi.
“Bir zaman bəlkə dünkü Asiyada,
Əski Qafqasda, vəhşi Afrikada
Qızı cəbrən satıb ahırlarmış.
Ona Avropa xalqı pək fahiş
Bir fəlakət demiş də hayqırmış,

Tablo yapmış, rəsimlər aldirmiş.
Gülmüş, əylənmiş, eyləmiş heyrət,
Bəslənmiş bəlkə bir yığm nifrət...
Fəqət bu hal nə idi!?
Bunu görməzmi incə gözlüklər?
Satılır burda qızlar azadə,
Həm təbii bir iş qadar sadə.
Ana bir yanda titrəyib bəklər.”

Mədəniyyətdə çırpınan vəhşət
Daha yaldızlı, şalranə, əvət.
Burda öz istəgilə cariyələr
Sana şaqraqca ninnilər söylər.
Bir qəfəs xoşdur, altın olsun da,
Ac gövərçinlər əylənir onda...

“Bıraq, bıraq, yetişir! Bitdim, ah, aman, imdad!..”
“Nədir bu səs?” der ikən qopdu sisli bir fəryad,
Həmən birinci qadın qoşdu kəndi yavrusuna:
“Mələk qızım!” dedi: “Kimlər müsəllət oldu sana?”

İpəkli pərdə açıldıqda qönçə solmuşdu,
Səbəb cinayətə bir kirli şəhvət olmuşdu.
O şən salonda fəqət dalğalandı hüznü sükut,
Sükut içində gülümsərdi süslü bir tabut...

Berlin, ağustos 1926

RƏSSAMIN QIZI

“H”

Çiçəkli bir bağçada qos-qoca bir yapının
Geniş salonlarında binlərcə erkək-qadın
Qapdırmışdı sən'ətə bütün xəyalı, hissi,
Hənuz görülməmişdi böylə “rəsım sərgisi”.

İncə-dilbər tablolar, parlaq-zəngin levhələr
Məraqla seyrə dalmış nəzərləri cəzb eylər.
Salonları keçdikcə parlar yeni mənzərə,
Hər levhə ərz edərdi keçmişdən bir xatirə.
Baş salonda gözləri oqsardı bir madonna;
Rafaelin əl işi!.. Heyrandı hər kəs ona.
Həftələrcə, aylarca bu orjinal əsərin
Qarşısında dalmışlar rəssamlar dərin-dərin.
Bir az sola sapınca söndü bütün levhələr,
Canlı bir levhə saçdı gönüllərə nəş'ələr.
Elza, bohemyalı bir adlı rəssamın qızı,
Mavi tülə bürünmüş o bir ilham yıldızı!..
Təsvirə yeltəndirdi onu üç fırça birdən,
Qız xəbərsiz kibiydi hüsnündəki tə'sirdən.
Onun süzgülün və məğrur ahu baqışlarında
Gülümsərdi möhtəşəm, həzin bir rəngi-sevda.

... Bir gün Azər aqşamlayın
Şəhər kənarına çıxdı.
Bağları süsləyən Ayın
Solğun nuru pək ılıqdı.
Böyük-küçük, qadın-erkək
Təbiətdən feyz umardı.
Hər gözdə bir sevgi, dilək,
Hər qəlbin bir eşi vardı.
Yalnız iki tip Azəri
Bir köşəyə cəlb etmişdi.
Biri Elza, eşsiz pəri,
Biri sevdalı bir gəncdi.
Elza yeşil balkonunda
Çiçəklərə gömülmüşdü,
Aqşam qəribliyi onda
Halə kibi örülmüşdü.
İncə rüzgar qızın ipək
Tellərilə əylənirkən,
Bir ney kibi inləyərek,
Gənc müləzim coşdu həməni:

“Ə”

Çıq bulutlardan, ey əfsanəli qız!
Gəl avut ruhumu, ey şən yıldız!
Bana dünyada təsəlli yalnız,
Gözəlim, həp sənsin.
Sən nə nazəndə mələksin, bilsən!?
Sənsiz avarə bir öksüzdüm bən.
Nəş'əsiz ömrümə sevda sərpan
Gözəlim, həp sənsin
Gəncliyim, iştə bütün duyğularım,
Sənin aşqınla gülümsər, yavrım!
Bənim ən sevgili, eşsiz Tanrım
Gözəlim, həp sənsin.

“H”

Qız yaralı qəlbə qarşı
Mərhəmətsiz davranırdı.
Dinlədiyi yalvarışı
Çocuqca bir hal sanırdı.
Hətta bir az gülümsədi,
Sonra pəmbə rəngi soldu.
Qəlbində bir şey titrədi,
Gözlərinə matəm döldü.
Şaşqın kibi baqıb duran
Vurğun gənci bu hal sıqıdı.
Bu sırada yan qarıdan
Vüqarlı bir qadın çıqıdı.
“Oğlum!” dedi: “dərtli qəlbi
Sən bir daha dərdə saldın.
Qız çəkildi kölgə kibi,
Sən cavabsız, mə'yus qaldın”.
“Səbəb, səbəb!” deyə gəncin
Alev sardı gözlərini:
“O gülüş, o nifrət niçin?
Niçin atıb getdi bəni?”

Qadın

Üç gün oldu, izlər durursun onu;
Yazıq ki, bir yana çıqılmaz sonu,
Çünkü o dilsizdir, eş deyil sana!

Z a b i t

Dilsiz olsa da bən vuruldum ona.

Qadın

Vurulsan da heyhat! O sevməz səni,
Hərb əhlinə qarşı az deyil kini.

Z a b i t

Səbəb! Ah, bu kinə səbəb nə? Söylə!

Qadın

Bu kin ona gəlmiş cihan hərbiylə.
O zaman ki, dünya bir məzbəh oldu,
Hüdüd boyu əskər leşiyə doldu.
Tilki diplomatlar dönüb qaplana,
Boyadılar yer yüzünü al qana.
Hər tərəfdə ölüm dalğası vardı,
Göydən dolu kibi qurşun yağardı.
Ah, o zaman kinli bir səs bağırırdı:
“İsyan! İsyan! İsyan!” deyər hayqırdı.
O səs “hərbə qarşı hərb” istiyordu.
“Qılıclardan orağ yapın!” diyordu.
Elzanın babası, o coşqun rəssam
Bohemya xalqına verirdi ilham.
Hökumət ərkani onə qızdılar,
O gün e’damına fərman yazdılar.
O gün Elza səkiz yaşa dolmuşdu,
Doğuş bayramına hazır olmuşdu.
Babasının ölüm xəbəri gəlmişdi,

Zəhərli oq kibi beynini dəldi.
“Eyvah!” deyə qızı bir dəhşət aldı,
O gündən bəridir ki, dilsiz qaldı.
Artıq duyulmadı o şaqraq səsi,
Fənnə sorduq, bulunmadı çarəsi.
Ah, o gündən bəri Elza nerdə bir
Hərb adamı görsə ürktüb diksindir.
Düşmandır gözünə hərbi qiyafət,
Qardaşı olsa da duymaz mərhəmət.

Qadın susdu... Gənci bir şö'lə yaqdı,
Vicdanında acı bir iz bıraqdı.
Azər duyub onu yaqan şö'ləyi,
“Əvət, dedi, hərbə qarşı hərbi! Eyi.
Gərçi bu gün hər qan içən “sülh” arar¹,
Hər salondan doğar yeni bir şiar.
“Tərki-silah” nəgmələriylə ancaq
Məzlumlara qarşı qurulur tuzaq.
Kəşf olunur hər gün zəhərli qazlar,
Yarın bilinməz kim kimi boğazlar.
Hənuz dünkü qanlar qurumamışkən,
Yeni bir hərbi üçün planlar çəkən
Vəhşi diplomatlar, quduz nazırlar
Azadlıq yerinə zəncir hazırlar.
O paslı zəncirlər qırılmadıqca
Dər gələcək insanlara bu dünya”.

... Zavallı gənc vida etdi qadına,
Döndü qışlasına başda fırtına.
Gözündə canlandı qanlı səhnələr,
Bütün gecə sandı cihanı məqbər.
Gülümsərkən ona səhər yıldızı,
Uyquya dalmışdı rəssamın qızı.

¹ Bu misra “Gərçi bu gün kapitalizm sülh arar” şəklində də oquna bilər.

KÖMÜR MƏ'DƏNİNDƏ

(Almaniyada, Rur civarında yazılmışdır)

Yağmurlu bir sabah idi, hər yeri sis almışdı,
Güleryüzlü Günəş xəzan uyqusuna dalmışdı.
Azər qoşdu dumanlı dağların yanıq bağına,
İsyan dolu ocaqlardan is yağardı hər yana.
Hər mağara ölüm tütən məzarlığa bənzərdi,
O məzarın qurbanları həp nasırlı əllərdi.
Kirdən, çamurdan bunalmış gözlərdə kin çaqardı,
Bir az ətmək çıxar deyə gülən yüzlər də vardı.
Hətta çoqu bu dirliyi bayram sanır, oynardı,
Şərqi söylər də bir yigit öz yurdunu anardı:

Ş a r q ı

Səfəlidir bizim dağlar, bizim ellər,
Qayğı bilməz bizim bağlar, bizim güllər,
Çağlayan bir yanda çağlar, orman güllər,
Bulutlar bir yanda ağlar, çoban dinlər,
Səfəlidir bizim dağlar, bizim ellər.

Bizim dağlar mayıs rə'yasına bənzər,
Yamaclarda sürü-sürü ceyran səzər,
Ceyran baqışlı yosmalar həp can üzər.
İşvə, əda bilməz, bilmədən göz süzər,

Bizim dağlar mayıs rə'yasına bənzər.
Sevəlidir bizim dağlar, bizim ellər,
Sevimlidir, şəndir bizim incəbellər.
Nərdə o hər gün duyduğum şirin dillər?
Hər gün öptüb oqsadığım ipək tellər?

Sevəlidir bizim dağlar, bizim ellər.
Şu bəxtiyar gəncin tatlı sözləri
Düşündürüb durdu yorğun Azəri.
Gönlündə bir yığın dumanlı isyan,

Keçdi qorqunc, əyri, sapa yollardan,
– Yoqsullar məzarı şu kirli mə'dən
Seçilməz Dantenin cəhənnəmindən.

Azər aydınlıqda işdən qovulmuş
Bir ixtiyar gördü, bənizi solmuş...
Müdirə yalvarıb diyor: “Yox yerim,
Ölsəm belə burda ölmək istərim”.
Şişman müdir aldırımıyordu əsla,
O halda bir vəkil girdi ortaya.
Dedilər ki: “İşçi nümayəndəsi!..”
İxtiyarı açdı onun gəlməsi.
O, pək “sol” tanınmış “sosyalist” ikən,
Müdirə haq verib getdi bilmədən.
Bu hal ixtiyarı qarsıb-qavurdu,
Şu xain arqaya söyüb-savurdu.

Azər içindən titrədi,

“Hey!...” dedi:

“Hey zavallı, saqın, yorma kəndini!
Qüvvətdən düşüncə titrək əllərin,
Düşmənlərin deyil, hətta rəhbərin,
Arqaların belə satarlar səni.
Sən bir makinasın: qırıq və miskin...
Çəkməlisin yükləndiyin hər başı,
Bu baş olsa belə xırsız oynayı –
Çarə nədir, kəndin öyüb bəyəndin.
Əvət, sən acından ölüm dilərkən,
O çapqınlar saraylarda əylənir,
Saçmalar söylənir, sazlar köklənir,
Fəqət həp əzilən, həp qəhr olan sən!..”

İxtiyar çıldırdı,

Müdir şaşırdı.

“Xayı, getmə, dedi acım, yox yerim,
Ölsəm belə burda ölmək istərim”.
Kinli gözlərində atəş parladı,
O çökmüş iskelet həmənlə fırladı.

Bir parça daş kömür alıb da yerdən,
Sayğısız müdirə hücum edərəkən,
“Mücrim” deyə kirli yalan satdılar,
Çılğın ixtiyarı həbsə atdılar.

MÜHACİRLƏR YUVASI

“Ə”

Azər yürürdü əldə ufaq yolçu çantası,
Birdən göründü qarşıda “Moskof lokantası”.
Yorğundu, acdı, girdi də azcıq “yemək”, dedi,
Dolğunca bir qadın ona “xoş gəldin” eylədi.
Parladı çöhrəsində sənən köhnə ehtişam,
Xidmətçilər də eyni çamurdan: əsil madam.
Dün “şanlı xanədanlara” mənsub ikən, bu gün
Bir parça ətmək olsa səadətli bir düğün!..
Yoq hiç birində dünkü təhəkküm satan qürur,
Hər kəs əməklə kəndini tə'min edib durur.
Yoqsul, bir az da kirli salon gərçi can sıqar,
Lakin nədənsə müştərilər çox girib çıxar.
Bir qısmı bəlli, işlə mühacirdi pək səfil,
Avropa xalqı, yerli camaat də az deyil.
“İsa”ya bənzəyən sarı bir çöhrə Azərin
Dalmışdı qarşısında xəyalata pək dərin.
Azər məraq edib onu söylətmək istədi,
Dalğın mühacir ah çəkərək “Arqadaş! dedi
Tam səkiz yıldır işlə biz burada,
Qalmışız kimsəsiz, səfil, arada.
İnqilab atəşilə ürküşdük,
Dağılıb böylə dərbədən düşdük.
Nə bəla varsa Tanrıdan bulduq,
Nə “rəzalət” desən düçar olduq.
Ah, əvət, bən, zavallı sərsəm bən!..
Yeni darülfünun bitirmiş ikən,

Bəni qandırdı baq, şu abdallar,
Çoq şükür, şimdi həpsi at nallar”.
Kimdir onlar? Sorunca... Dalğın adam
Dedi: Baq, gördüyün şu nazlı madam,
Ki seçilməz semiz inəklərdən,
Bir qraf zevcasıydı zəngin, şən.
Bu!.. Saraydan yetişmə bir afət,
Şimdi çökmüş zavallı bir əzəmət...
Şuracıqdan keçən somurtqan da
Bir prensesdi, namı hər yanda
Duyulurkən edərdilər səcdə,
Ona əl'an ölüm də bir müjdə...
Şu qopuq, işlə əski bir ceneral!..
Pək uzun sərgüzəşti var, xəbər al.
Ona rəhmətli, gorbəgor Nikola
Çoq nişan verdi, gərçi pək budala...
Miralaymış!.. Keçən soluq çöhrə,
Bu gün artıq o bir qırıq cəhrə...

(Səhnədəkiləri göstərir)

Şu həriflər də əski qarunlar,
Həpsinin şindi başqa sən'əti var.
Ac qarın verdi musiqi həvəsi,
İştə saz kökləyib durur həpsi.
Şu madamlar, əfəndilər o zaman
Kəsilib inqilaba hət düşman
Cibdə altın; qaçıb da qurtuldu,
Yeni bir zevq içində məst oldu.
Burda almanlar eyləmiş iflas,
Vardı hər evdə sanki bir qara yas.
Paralar hət kağız, kağızlar hiç...
Yoqsa altın, həyatdan vaz keç!
O zaman hət şu yadigarlar, əvət
Satıyorlardı başqa bir əzəmət;
Əldə pirlantalar və elmaslar

Həpsi şahənə bir əda taslar.
Qurulub hər salonda işrətlər,
Uzayıb getdi həp səfahətlər.
Hər kəsin çünki e'tiqadı qəvi:
İki-üç ayda inqilab əlevi
Bitərək, həp gurultular sönəcək,
Bəxtiyarlar saraylara dönəcək.
Bir yığın ixtilalçı ac, çıplaq
Bəlli, beş gündə xurduxaş olacaq.
Çoq təəssüf ki, tatlı təxminlər
Bir yalan nəğmə oldu... kim dinlər!
Uzayıb durdu inqilab artıq,
Dünkü həşmətlər oldu beş paralıq.
Para bitdikcə bitdi bunlar da,
Qara iş buldular salonlarda.
Məhv olub getdi həp şərəf, namus,
Daha bilməmə nələr!? Bu pək mənhus...
Canlanıb durdu müflis almanlar,
Qaldı ac gördüyün qudurğanlar..."

Rəqs etdi salon nəş'əli bir çalğı səşindən,
Bir qız süzülüb çıxdı gövərçin qəfəsindən.
Rəqqasə!.. Qraf yavrusu, pək işvəli bir qız,
Moskofdan uçub Qərbə qavuşmuşdur o yıldız,
Heyrət!.. o nə halət, nə şətarət, nə qiyafət!
Dəhşət!.. o nə səfvət, nə tərəvət, nə lətafət...
Pək nazlı, şəfəq dalğalı, fəvvarəli bir nur,
Hər cilməsi, hər halı edər gözləri məşhur.
Rəqqasə deyil, xariqədir iştə o afət,
Hər qıvrılışından doğuyor başqa zərəfət.
Məftun kibidir kəndinə, dünyaları saymaz,
Qoynunda böyütmüş onu bin ali heyi-naz.
Alqışladılar... güldü, çəkildi,
Alqışladılar... bir daha gəldi,
Məclis gəliyərkən həyəcanə,
Qız başladı bir başqa tərənə.

Qızın təranəsi

“H”

Aydın bir gecəydi rə'yayə daldım,
Baqdim cənnətdəyim, heyrətdə qaldım,
Öpdü al qanatlı mələklər bəni.

Bilməm nə hal oldu, həməm bayıldım,
Bülbüllər ötürkən... səhər ayıldım,
Öpərdi xarəli ipəklər bəni.

Rə'ya füsünlə o gün sərxoşdum,
Bir kələbək kibi güllərə qoşdum,
Öpdü gözüyaşlı çiçəklər bəni.

Vurğun kibi gözü bəndə hər kəsin...
Uf, istəməm, xayır, xayır, öpməsin
Gözlərdə titrəşən bəbəklər bəni...

“Ə”

Bitirdi işvəli rəqqasə xoş təranəsini,
Öptüncə samilər ruhu cəzb edən səsinə,
Sönük gönüllərə sərpildi incə bir həycan,
Çəkildi, gəlmədi... alqış qopardı hər tufan.

Yenə “İsa”ya bənzəyən yüzdən
Bir təbəssüm bəlirdi... söylədi: “Ən
Çoq bəyəndim şu nazlı afəti bən,
Çünkü hər kəs onun əsiri ikən
Enmək, alçalmaq istəmərə əsla.
Ləkəsizdir çocuq qadar hala...
Yeni açmış şu qönçənin babası
Bir qraf... xasta, həm bozuq qafası.
Onu tə'min için fəqət böylə
Rəqsə məcbur olur bin işvə ilə.

Baba dursun, şu gördüyün “həzərat!..”
O qızın sayəsində buldu həyat.
Şübhəsiz, rəğbət olmasaydı ona,
Kimsə gəlməzdi böylə bir salona”.

... Çəkilib getdi həp misafirlər,
Qaldı kin püskürən beş-altı nəfər.
Bunlar, işsiz qalan mühacirlər,
Etmək istərlər əski yurda səfər.
Bıraqlırlarmı?.. Kim bilir, nə olur!?
Burda qalmaq da xeyli qorquludur.
Yaşamaq güc... çalışmaq istərsin,
İş bulunmaz, bulunsa... pək çirkin,
Pək ağır iş verirlər, ən kötüsü:
İşçilər bağlıyor səninlə küstü,
Kimi təhqir edib dodaq büzəcək,
Kimi binbir alayla göz süzəcək...
Sanki iş varmı, olsa şad oluruz,
Qara ətmək yeyib səfa buluruz.
Ah, bir az sönsə inqilab alevi!..
Hər kəsin kəndi yurdu, kəndi evi...
Orda insan acından ölsə belə
Yenə xoşdur... Fəqət şu eldən-elə
Qoşmanın sanki varmı mənası?
Adamın hər gün ağlıyor anası.
Ah, əvət ən böyük bəla, bilsən,
Para yox, köçmək istəsən belə sən;
Hədər olmazmı çəkdiyin zəhmət?
Yaqalandınsa işlə son dəhşət!..
Deyəcəklər bu köhnə bir canavar,
Əski milyonçu... öl! Gəbər! Nə çıxar!?

Sardı ətrafı bir vərəmli sükut,
Baqışib durdular bütün məbhut.
Şu sükut arqasınca iç odadan
İncə bir səs duyuldu, qopdu fəğan!..
Nazlı rəqqasə inliyordu... əvət,
Qraf etmişdi ansızın rehlət!

NİL YAVRUSU

Yığın-yığın aqışan avtolar, tramvaylar
Çiçəkli, süslü, tərəvətli bir cihana qoşar.
Bu ölkənin yazı şən bir mayıs qadar dilbər,
Səfəli mənzərələr ruha busələr sərpər.
Göz işlədikcə gülümsər yeşil xiyabanlar,
Yeşildi pəncərə, balkon... yeşildi meydanlar.
Çiçəklərin arasından yürürdü afətlər,
Uçardı qəhqəhələrdən qopan səadətlər.
Görülməmiş bu "çiçək sərgisi"ndə ən rə'na
Gözəllər işlə gülümsərdi hər yeşil fidana.
Fəqət bir afəti izlər dururdu həp gözlər,
O gün həməni ona aiddi söylənən sözlər.

Adı Şəmsə, füsunlu bir xilqət,
Saçar ətrafa həp qürur, əzəmət...
O baqışlarda bir qıvılcım var,
Hanki bir qəlbə əks edərsə yaqar.
Şərqin əsmərcə bir bədiəsidir,
Yeni Mısırın öc izləyən səsidir.
Yedi yıldır ki, Nili tərək edərək,
Qərbə uçmuş o nəzənin kələbək.
Başda hürriyyət aşığı, sevdası
Daşıyan bir ədib imiş babası.
Məhbəs olmuş gözündə həp yurdu;
"Haq"! dilərkən... bir ingiliz lordu
Sürgün etmiş ölümlü bir adaya.
Bu xəbərdən sönüb bitən Şəmsə
Köçərək əmcəsiylə bir yerdə,
Yaşıyor böylə qürbət ellərdə...
İsınlıb şən mühitə gətdikcə,
Hüsnü ətrafı sərxoş etdikcə
Onda həp parlar ehtişamı qürur,
Yüzü lakin nədənsə az gülüyor.
Düşünür... işlə, daima dalğın,

Çırpınan ruhu nəş'əsiz, çılğın,
Daima kinli bir pəyam arıyor,
Anaraq Mısrı intiqam arıyor.

... Sönüyükən Günəşin son işığı...
Sardı bir rəngü ziya ortalığı.
Keçdiyın yollara baqsan hər yer
Dürlü ahəngi-bədaye'lə gülər.
Soqulub şevq ilə erkək qadına,
Hər səfahət yapılır zevq adına.
Süslü kaşanələrin aləmi var,
Hər gönül bir yeni əyləncə arar.
Şu tuhaf mənəzələrdən Azər
Çoq da zevq almadı!... Yalnız dilbər,
Canlı bir levhəyə məftun olaraq,
Doğdu gönlündə bir atəşli mərəq.
Baqdı Şəmsə keçiyor məsti-qürur,
Şimdi gündüzkünə hiç bənzəmiyor.
Pəmbə köksündəki tuldən duvağı,
Öpüyor bir krizantem dodağı.
Görsə hər kim onu Mısrın məşhur
Bir füsunkarını¹ görmüş sanıyor.
O şətəratli, gülümsər yüzdə,
Al dodaqlarda, o qumral gözdə
Öylə bir incə tərəvət vardı
Ki, bütün gözləri əfsunlardı.
Baqaraq naz ilə həp sağ-soluna,
Girdi pək dalğalı, şən bir salona.
İki-üç xurmacıgəz bir köşədən
İşvəkar afəti cəzb etdi həməən.
Sardı ətrafını bir qaç tələbə,
Həpsi bənzərdi yüzündən ərəbə,
Həpsinin umduğu bir tatlı xəyal:
Qurtuluş eşqi, geniş istiqlal.

¹Kleopatra

... Keçdi azcığı... sırtan bir mə'mur,
İngiliz lorduna bənzər, məğrur,
Əzəmət taslağı, bir tip gəldi,
Onu Şəmsa süzüyörkən, bildi.
Göstərib, baq! dedi yoldaşlarına,
Gəlsə hər təhlikə Mısırın başına,
Şu baqır çöhrəli insan yapıyor,
Vətənin ən qara çəlladı odur.
Görünür, "sərgi"yi seyr etmək için
Qərbə keçmişdir o qurnaz xain.
Dəyişib cümləsinin bət-bənizi,
Sardı hər çöhrəyi bir nifrət izi.
Biri qalqıb dedi: Artıq gedəlim.
Güldü Şəmsa, dedi: Yoq, rəqs edəlim,
Gülələm, əylənəlim bir saat...
Etdi hər kəs buna az-çox heyrət.
Rəqsi əvvəldən o hiç sevməz ikən
Bu şətarət ona gəlmiş nerədən!?
Gözlərindən süzülən işvə, əda
Lordu cəzb etdi həməən bir anda.
Yanaşib rəqsə edərkən də'vət,
Onu rədd etmədi Şəmsa... Fürsət!
Qoşdular rəqsə bərabər, məmnun...
Gənc ərəblər şaşırıb qaldı zəbun.
Həp yürəkdən qıza kin bəslədilər,
"İştə sapqın və şərəfsiz!" dedilər.

... Nəş'ə çilğınlığı lordun gözünü
Yapdı bir fəlçı daşı.
Mey qızıllatdı baqırdan yüzünü,
Sallanıb durdu başı.
Süzərək qız onu, qəlbindəki öc atəşini
Yeniyor qəhvə ilə,
Lorda tez-tez sunaraq badə bıraqmaz peşini
Yeni bir şivə ilə.
... Sallanıb durdu hərif əsnəyərkək:
Yetişir söylədi gəl!

Süslü, şahanə odam var, gerçək,
Gedəlim, baq, nə gözəl!..
Onu rədd etmədi Şəmsə, getdi
Bir misafir kibi şən.
İngiliz zevqini təbrik etdi
Yolda hər qarşı gələn.
... Yarın erkən Günəşin tatlı, qızıl busələri
Azərin ruhuna gül sərpərkən,
Geyinib çıxdı bir az dinləyə bəkir səhəri,
Bir xəbər duydu həmə:.
Qomşular bir yeni şey görmək üçün toplaşaraq,
Sardı hər çöhrəyi getdikcə məraq.
Görünüb qarşıda bir dəstə polis, ən arada
Keçdi Şərq afəti əsmər Şəmsə.
“İştə, qatil şu gözəl qız!..” deyər erkək və qadın
Süzdülər hər onu şaşqın-şaşqın.
İki qurşunla bitirmiş gecə azğın lordu,
Bəlkə azıq nəfəs əlsin yurdu.
Bəlkə azıq nəfəs əlsin əzilən insanlar,
Aqmasın Nilə günahsız qanlar.
Dünkü yoldaşları nifrətlə atarkən salonu,
Şimdi izlərdi onu.
Bir ilahəydi o, hürryyəti təmsil edərək,
Görmək istərdi dikənləkdə çiçək...

Berlin

TİSBAGANIN ZEVQİ

“H”

Avropanın yeşil bir yaylasında
Konsert üçün böyük hazırlıq vardı.
Seyrə gələn bütün erkək, qadında
Pək yeni bir şeyə məraq uçardı.
Orkestro çaldı, pərdə açıldı,
Məraqlı gözlərdən heyrət saçıldı.

Səhnə boşdu, yalnız ən orta yerdə
Yuvarlaqca, boz bir ləkə gördündü.
Dəyişdi musiqi həp pərdə-pərdə,
Getdikcə incələn bir şe'rə döndü.
Bağanın qafası çıxıb qılıfdan,
O tatlı ahəngi dinlərdi heyran.
Zürafə boynuna bənzərdi boynu,
Məğrur, ədalətli bir duruşu vardı.
Musiqidən sərxoş olurdun... onu
Kim seyr edərsə bir sevinc duyardı.
Birdən çalğı susdu, ahəng pozuldu,
İncə heyvancıgöz görünməz oldu.

... Ağsaçlı bir professor, parisli bir lisansı
Azərin yanında gülümsüyürdü.
O duymuşdu: Bu mühitə Azər bir az yabancısı...
“Gördünmü? Levhə pək gözəl!” diyordu.
“Tısbəğalar belə bizdə musiqidən zevq alır.
Sizdə nasıl, bu sınaqlar varmıdır?”
Azər gülüb “Xayır!” dedi: “Bizdə deyil tısbəğa,
İnsan belə görməz bu zevqi əsla!
Şərqi bir çoq ölkəsini bən gəzib də dolaşdım,
Çoq ellərə yanaşdım.
Orda insan sürüləri yığın-yığın məhv olur,
Ətməyini güc bulur.
Çoluq-çocuq ac-yalavac paçavraya bürünür,
Çöplüklərdə sürünür.
Aşçıların atdıqları kəmikləri qırırlar,
Bir az ilik ararlar.

O məhsullu Şərqi halı pək səfil...
Öylə yoqsul var ki, ot yeyib yaşar.
Fəqət burda yalnız insanlar deyil,
Tısbəğalar belə eşqindən çoşar.
Çoq düşündüm bunu dəmindən bəri,
Hər zevqi bir acı bəslər, düşünsən!
İştə Qərbin azğın səadətləri
Alır qıda Şərqi fəlakətindən.”

Şərqə doğru

“Ə”

Qərbi sarmışdı dumanlar, sislər...
Acılar duydu içindən Azər.
Özləyib Şərqi, həməən çıxdı yola,
Bəlkə bir düşkünə yardımçı ola.
Bəlkə Şərqin o sıcaq qoynunda
Üşüyən gönlünü azcıq avuta.
Yoqdu yollarda tamaşaya mərağ.
Tarlalar ölgün, ağaclar çıplaq...
Qəsvətindən uyuyan yolçulara
Ninni söylərdi uğultuyla bora.
Bir səhər Azər uyurkən, şaqraq
Bir sədə sazla həməvaz olaraq,
Onu qaldırdı yataqdan erkən,
Bəlli... varmışdı o gün Şərqə tren.

Eşidilən türkü

“H”

Vəfalı yar ikən, bir düşman kibi
Qıydı bana heyran olduğum gözəl.
Saldı gözdən, yıllarca Sən'an kibi
Qapısında çoban olduğum gözəl.

Dedim “Öldür bəni!” sallanıb keçdi,
Süzgün baqışları qəlbimi deşdi,
Bir kələbək kibi qanımi içdi
Dərdindən pərişan olduğum gözəl.

Ah, nə çıqılmaz yol imiş bu sevdə,
Tə'n etdi hər görən, güldü hər gəda,
Xasta bir quş ikən bəni yuvamda
Dustağ etdi qurban olduğum gözəl.

“Ə”

Türkü susmuşdu, gülümsərdi Günəş,
Hər gönül aldı Günəşdən atəş.
Ta uzaqdan çökən atəşkədələr,
Coşqun elmas dəniz inlər və gülər,
Düşünən Azərə eylərdi səlam,
Kəndisindən umaraq bir ilham.

Yeni varmışdı o, “Altın şəhir”ə,
Yanaşib durdu bir ölgün çöhrə.
“Yardım et! söylədi azıq para ver,
Yeyəcəksiz, geyəcəksiz bəklər
Yedi baş ailə qulbəmdə bəni,
Ölüdür həpsi, fəqət yoq kəfəni”.

Onu Azər süzüyorkən tanıdı,
Bir zaman hökmi-rəvan sultan idi.
Xeyli zəngindi şu miskin cahil,
Əski milyonçu ikən, şimdi səfil...
Öncə bənzərdi o bir torba ətə,
Şimdi bənzər diri bir iskeletə.

Əl açıb söylədi təkrar edərək:
“Görüyorsun ki, acım, eylə kömək”.
Dedi Azər: Bu dilənmək nə imiş,
Çalış, uğraş, bularaq sən də bir iş.
Yoq deyil işçiyə ətmək parası...
Hərifin döndü bu sözdən qafası,
Dedi: Hiç gəlməz əlimdən qara iş...

Azər

Ya!?! Bu adət kötü... həm pək müdhiş!..
Səndə baş var ya!

O

(qafasına işarətlə)

Şaşırdınmı, bu nə?

Azər

Zahirindən nə çıxar, baq içinə,
Varmı elmin?

O

Xayır!..

Azər

Artıq yetişir,
Sana ölmək yaşamaqdan eyidir.
Çünki baş yox, çalışan əllər yox.
Ölüsün... Get, didinib söyləmə çox.

O

Sus, yetər, sus! nə diyorsun bə, sənin
Allahın yoxmu? Bu həzyan nə için?

Azər

Allahın burda, əzizim, işi nə!?
O sürülmüş ki, vətən xaricinə...

O

Ya bu çanlar, bu əzanlar nə demək?

Azər

Yas tutar keçmişə həp inləyərək.

O

Sən də sapmış kibisin, bəsbəlli...
Sarsılıb getdimi dinin təməli!?

Azər

Gündə bir rəngə girirkən dünya,
Hanki şeydir ki, dəyişməz əcəba?

İnqilab!.. İştə dəyişdin belə sən,
Tilki oldun, qoca bir aslan ikən.
Sana bənzər bilirim binlərcə.
Güclü, sərsəm buğa həp oldu cücə.

O

Sən ki, bir əqrəb imişsin gerçək,
Bu zəhərlər, bu dikənlər nə demək!?
Sərvətim əldə bulunsaydı, saqın,
Bana gülməzdi bu gün hər sapqın.

Azər

Öyünüb durma, o sərvət əsla
Sana aid deyil, azğın, budala!
Ot satan, pambıq atan, halva qapan
Hər gələn bəhs ediyor milyondan.
Əcəba, sən onu nerdən aldın,
Şübhəsiz, başqalarından çaldın.
O sənin kəndi qazancınsa, niçin
Şimdi qur-qur ötər achiqdan için?
Get qazan, şimdi də iş var, para var,
Çalışır şimdi də başlar, qollar.
Həp əməkdən çiqıyorkən ətmək,
Böylə arsızca dilənmək nə demək?

Bir də, yükləndiyiniz altınlar
Hanki bir xeyr işə olmuşdu mədar!?
Kiminiz oldu xurafata ənis,
Kiminiz yoqsula cəllad, İblis...
Sizi cəlb etdi sokak töhfələri,
Vəriniz süslədi aşıftələri.
Uyuturkən sizi qəflət və qürur
Qopdu tufan, əzilib hər məğrur,
Paralar getdi, cəhalət qaldı.
Eviniz ətməyə həsrət qaldı.
İştə, evladınız abdal, sərxoş,

Həpsi cahil, bəcəriksiz, başı boş.
Acırım bən sizə, lakin, eyi bil,
Mərhamət çox da gözəl töhfə deyil.
Bu səfalət batağından ancaq,
Sizi qurtarsa ölüm qurtaracaq.

KOR NEYZƏN

Azər yeşil ormanlardan qulbəsində dönərkən,
Aqşam qəribliyi saçan üföqləri dinlədi.
Zümrüd dağlar üstündəki al şəfəqlər sönərkən,
Qomşu bağçalarda hazin bir ney səsi inlədi.
Bu səs yorğun Azərdə pək acı bir iz biraqdı.
Əsasına dayanaraq adım-adım yürüdü.
Suya gedən köy qızları ona heyrətlə baqdı,
Çoq sürmədi, göy yüzünü bir əsmərlik бүürüdü.
Göz qırparaq gülümsədi ona Zöhrə yıldızı,
Sanki o da dinliyordu bu sinirli fəryadı.
Bu sırada yavaş-yavaş susdu neydəki sızı,
Coşqun, yaralı bir səslə yarıq türkü başladı.

Türkü

Gözəlsin, eşin yoq bizim ellərdə,
Dilbərsin, dolaşır adın dillərdə.
İncəsin, yetişmiş incə bellərdə
Əsla sana bənzər çiçək görmədim,
Sənin kibi şən bir mələk görmədim.
Şəhla gözlərində səadət gülər,
Sanki hər afətdən pərəstiş dilər.
Sənin Məcnunların Leylayı neylər?
Sənsiz cənnət xərabəzərə bənzər,
Sənsiz gönül ıssız məzarə bənzər.
Azər həmən qarşıdağı bir bağçaya yanaşdı,
Girmək için izn istədi, bir səs duydu “gəl!” deyə.

Girdi, gözü çardağ altında bir kora sataşdı,
Xoş-beş etdi, gördü bənzər o pək arif kimsəyə.
– Nerəlisin?

– İrənləyim.

– Adın nədir?

– Qəhrəman.

– Ney çalan, türkü söyləyənin kimdi?

– Bənim, əmriniz?

– Eşitdim də mərağ etdim, olurmu bir də çalsan?

– “Olur” deyə, aldı neyi, dərdli idi, şübhəsiz.

Çaldı, çaldı, inlədikcə, dağı-daşı inlədi,
Köyə dönən qızuları belə yoldan eylədi.
Acı bir hal keçirərək birdən neyi tərək etdi,
Keçmişini anar kibi həzin-həzin söylədi:

Yad ellərə düşdüm, gəlib-gedən yoq,
Yanarım, sızlarım, ilac edən yoq,
Uğrunda bitdiyim nazik bədəm yoq.
Dərd aldı sağımı, ölüm solumu,
Namərd Araz kəsdi bənim yolumu.

Bilmədim, vuruldum yosma bir qıza,
Əridim yürəkdən qan sıza-sıza,
Söyləsəm dərdimi Aya, yıldızla,
Yıldızlar gülümsər, Ay aqıb gedər,
Dinləməz halımı, yan baqıb gedər.

Urmi bir şəhərdir, ətrafı gülzar,
Gül bağları var ki, gözənlər azar,
Zərdüşün günəşi orda az qızar.
Çoq zaman mayısdan seçilməz yazı;
Xoşdur o toprağın hər sözü, sazı.

O gül diyarında şən bir bülbülə
Uyub qondum bən də qönçə bir gülə.
Xain bir avcımın namərd əlilə
Ömrümün baharı xəzana döndü,
Dünya gözlərimdə zindana döndü.

Bu sırada yaşlı bir bağçıvan üzüm gətirdi,
Zavallı kor dərin bir ah çəkib sözü bitirdi.
Mane olmaq istəmədi onu görən ixtiyar,
Yenə getdi “bağışlayın” dedi, “bir az işim var”.
O gedərkən acı-acı gülümsədi Qəhrəman,
Anlatdı ki, bənim dayımdır şu yaşlı bağçıvan.
İstəmədi əl açayım hər vicdansız səfilə,
Alıb gətirdi İrandan bəni bu qürbət elə.
Vardım Aras kənarına... həm dirildim, həm öldüm,
Çılğınca bir çocuq kibi həm ağladım, həm güldüm.
Sevgilim də, cəlladım da çünki İranda qaldı...
Hiç aldırmaq istəmədim, yenə bəni dərd aldı.
Azar dedi: Gönül istər həmdərd ola səninlə...
Zavallı ah çəkib dedi: Məraq etdinsə, dinlə!

Urmi civarında Əfşar elindən
Anasız-babasız bir gənc idim bən.
On yıl əvvəl katib oldum bir xana,
Hökmü rəvan idi onun hər yana.
Hər kəscə bəllidir Bəbir xan adı,
Baş əydirməmiş bir insan qoymadı.
O pək məğrur idi, xeyli qurnazdı,
Bə'zən hökuməti belə saymazdı.
Həşməti, sərvəti, şanı, şevkəti
Olmuşdu hər yerdə dillər ziynəti.
Evlad deyə Mələksima adına
Tək bir qızı vardı: lətif, xoş əda...
Gözəllər gözəli, sevdə günəşi,
O diyarda bəlkə bulunmaz eşi.
Hər cülvəsi dilbər, incə hər halı,
Onu təsvir üçün şair olmalı.
Bütün əşraf ikən onun vurğunu,
Bəbir xan kimsəyə vermədi onu.
On səkiz baharlıq o qönçə güldən
Hər səhər göz busəsi alırdım bən.
Pək çevik bir avcı idim... Çoq zaman
Kəndisindən ayırmazdı Bəbir xan.

Bir gün yenə ava hazırlanırkən,
Qız “Sən getmə!” deyər söz aldı bəndən.
Getmədim, dinlədim çılgın gönlümü,
Gözə aldırmışdım o gün ölümü.
Avcılar atlanıb yola düşdülər,
Artıq durub düşünməyi kim dinlər?
Mələksima güllü bağa savuşdu,
Gönül çırpınaraq peşincə qoşdu.
Ətrafını sardı gül fidanları,
Saqladı bəndən o nazlı şikarı.
Aradım, aradım, epey yoruldu,
Püsküllü söyüdün¹ altında buldu.
Yüz-yüzə gəlincə, dəyişdi halı,
Başından bəlli idi xəyalı.
Ehtiras alevi gözünü sardı,
Pəmbə yüzü bir gül kibi qızardı.
“Nə söyləyim!?” deyər bən düşünürkən,
İncə qəhqəhələr qopardı birdən.
Coşdu erkəkləyim, yaqlaşdım ona,
Sarıldım sarmaşiq kibi boynuna.
Sanki bir gövərçin döndü qartala,
Ürküb çəkilərək dedi: “Eşq ola!
Şaşırdınmı, nədir, eşmiyim sana!?”
Bu sözdən içimdə qopdu fırtına.
Ümidimi kəsib dönmək istədim,
Çünki yoqsul idim, “haqlısın” dedim,
Uzaqlaşdım... Yenə nədənsə güldü,
Güldü, şəhla gözü yenə süzüldü.
Qollarını açdı “Getmə, gal!” dedi.
Yaqlaşib sevindim, qaçmaq istədi.
Yaqlayım derkən qaçıb yox oldu,
Baqdim bu nazlanış bir az çox oldu.
Çinarlıqda yalnız başıma gəzdim,
Bu halda incə bir inilti sezdim.
Həmən qoşdum, sağa-sola saparkən,

¹ Məcnun sögüt

Baqdım ki, səs gəlir mənəkşəlikdən.
Varıb gördüm ki, ah, o şe'ri-mənsur
Çiçəklər qoynunda çırpınıb durur.
Köksünü göstərüb, dedi: "Dəmincik,
Zəhərlədi bəni səmli bir böcək."
İpəkli, tül kömləyini yırtaraq
İncə bir iz buldum qırmızımtraq.
Tələş etdim, həməən qızarmış yeri
Əmib sordum, bəlkə füsunkar pəri
Acıdan qurtulur, derkən... Bayıldı,
Təkrar əmib sordum, bir az ayıldı.
Sorduqca köksündə güllər açıldı,
Gözlərindən həyat nuru saçıldı.
Duydum ki, qız bəni çoxdan sevmiş,
Yalnız babasından həzər edərmiş.
Əllərim əlində gəlirkən dizə,
Jalədən mey sundu çiçəklər bizə.
O gül qönçəsini qopardığım gün
Bülbüllər şakaraq yapıdılar dügün.

Aqşam oldu, boz bulutlar
Döndü vulkanlı dağlara...
Qara geydi yeşil otlar,
Sanki yas çökdü bağlara.
Göy kişnədi, çaqan şimşək
Hər kəsi qorquya saldı.
Avcılar avdan dönərək
Bəbir xanla keyfə daldı.
Məğərsə bir bayquş bizi
Görüb xəbər vermiş ona.
Artıq söntüb sevinc izi,
Qopdu acı bir fırtına.
Məclis dağıldığı anda
Sərxoş Bəbir ayılmışdı,
Bunu duyan qız bir yanda
Qorqusundan bayılmışdı.
"Ah, bu rəzillik nə demək,

O qız sana eşmi!?" dedi;
Həməən bəni həbs edərək
İntiqam almaq istədi.
Gecə keçdi... Xidmətçilər
Qollarını bağladılar,
Gözlərimə mil çəktilər,
Ürəgimi dağladılar.
O gündən bəridir cihan
Gözümdə bir məhbəs oldu.
Bais ancaq quduz qaplan,
O vicdansız nakəs oldu.
Ah, nolurdu zülm aşiqi
Cəllad hakimlər olmasa,
Kor insanlar hər fasiqi
Kəndinə rəhbər bulmasa..."

Bədbəxt adam hönkür-hönkür
Çocuq kibi ağlıyordu;
Azər dedi: "Pək gülüncdür,
Şu ağlamaq Şərqı yordu."

YAŞAMAQ VƏ YAŞATMAQ

Yorğun Azər hənuz yeni qulbəsınə varmışdı,
Arqadaşlar, vətəndaşlar çevrəsini sarmışdı.
İxtiyarlar birər donuq heykəl kibi baqardı,
Gəncliyin elmas gözləri şımşək kibi çaqardı.
Hər yüzdə pək mərəqlı bir hal vardı,
Hər kəs Avropadan xəbər sorardı.
Azər gülümsəyib dedi: Bən gördüyüm insanlar
Bir-birindən ayrı deyil, həpsi bir şey sayıqlar.
Həpsi bir yuvanın quşu, həpsi bir bağ meyvəsi,
Bir saz çalar hər ölkənin, hər dilbərin şivəsi.
Hər kəs bir avcıdır ki, av düşkünü,
Qayə ancaq xoş keçirmək üç günü.

Şərq elləri irişilməz “xəyal” için yaşarkən,
Qərb aləmi az da olsa “həqiqət”dən xoşlanır.
Şərqlin sönük duyğusunu afyon ruhu oqşarkən
Onlar yeni bir silah kəşfini səadət sanır.
Şərq uğraşır yalnız “ölməyim” deyə,
Qərb elləri maildir öldürməyə.
Ya o, ya bu qoşar durur hər bir dilək peşincə,
Məqsəd ancaq yarıyı yox, bir həyatı xoş bulmaq.
Şərqə görə o diyarda azad ikən düşüncə,
Yazıq!.. Yenə mümkün deyil didişmədən qurtulmaq.
Artdıqca bilgilər artar ehtiras,
Hiç fərqi yox, əski hamam, əski tas...

B i r i x t i y a r

Of!.. “Yaşamaq, yaşatmamaq” duyğusu
Günü-gündən vicdanları gürlətir.
İnsanların bəncə ön uğurlusu
“Yaşatmaq” zevqini duyan kimsədir.
Hiç bir şərəf verməz xudkamlıq sana,
Yüksəlmək istərsən, acı düşməyə.

B i r g ə n c

Bu yüksəliş, xayır!.. Səfil topraqda
Hənuz bir kimsəyə nəşib olmadı.
Bu yolun yolçusu qalib tuzaqda,
Sızlayan qəlbinə ilac bulmadı.
Əzmək istəməyən bir gün əzildi,
“Sevgi” izləyənlər dara çəkildi.

Cihan bir bataqlıq... insan adında
Bir yığın möhtəris bəcəklə dolmuş.
Bir-birini yeyib yaşarlar onda,
Hər kim gücsüz olmuş, həməən boğulmuş.
Hər şey yalan, güclü olmağa çalış!
Əzilməyə deyil, əzməyə alış!

Hey, qoca dünya, hey! Səndə nələr var!?
Hər gələn səni bir başqa şey sanır.
Kimi bir bataqlıq deyə xor baqar,
Kimi, ifritədir deyə aldanır.
Kimi zindan deyə qızarkən sana,
Üstün dar gəlincə keçər altına.

(İxtiyarla gəncə)

Xayıf, dünya şən bir gülzara bənzər,
Onda cift ayaqlı “marallar” gəzər.
O nəş’ələr dolu geniş gülşəndə
İstədiyini çiçək də var, dikən də.
Uslu əllər çiçək dədir, gül toplar,
Təbəlləri çalı, dikən tırmalar.
Diyorlar, insan yonulmuş maymundur,
Bu söz həqiqətə pək az uyğundur.
Şimdi də “maymunlar” gərçi az deyil,
Hər halda bir hacıleylək qaz deyil.
İnsan yonulmuş bir heyvan olsa da,
Endirilməz hiçə ondakı zəka.
O yalnız düşünməz, düşündürür də,
Kəşf edər gündə bir qaranlıq pərdə.
Hər gün beynində bir yıldıırım çaqar,
Dilərsə bir anda bir cihan yıqar.
İnsan pək tuhafdır, o hər şey yapar,
Onda yaşamaq da, yaşatmaq da var.
“Yaşatmam, yaşarım” deyən səfillər
Qan içən vəhşilər yolunu izlər.
Sən nə mələksin, nə də bir qaplınsın:
Nə gülsün, nə dikən... yalnız insansın.
Çalış, parla, yüksəl! Unutma ancaq,
Yaşamaq bir haqsa, yaşatmaq da haq!..

YURDSUZ ÇOCUQLAR

“Ə”

Qışın aqşamıdı... Bütün daş, topraq
Savrulan qarla donanmışdı yenə.
Hər tərəfdən qadın-erkək qoşaraq,
Varmaq istərdi sicaq evlərinə.

Yol kənarında böyük, zift əritən
Qazan altında kiçik yurtsuzlar
Yaqmış atəş... ısınırkən birdən
İncə bir ruzgar inildər, sızlar.

Fəqət onlar bu soğuşdan, qardan
Bixəbərmiş kibi əyləncə yapar.
Söylənən sözləri həp saçma-sapan,
Saya gəlməz yaramazlıqları var.

Birinin islataraq boynunu qar,
Pək sinirləndi həməən küft edərək:
“Nə tuhaf, sanki qarın nəştəri var,
Ağ bir əqrəbmi bu, ya buzlu sinək!”

Biri “Sus!” dərdi: “Əzizim, bunu sən
Get də, zənginlərə sor! Gör nə diyor?
İştə baq, qarşıda bir pəncərədən
Bizi bir incə qadın seyr ediyor.

Onca bunlar, bu amansız qarlar
Rəqs edən bir kələbəkdən də gözəl...
Səni kəskin boralar qırbaclar,
Ninni söylər ona pürşə’ri-əməl.”

Biri islaq, qara ətmək yeyərək
Qomşudan çaldığı bir alma ilə,
Sonra azcıq sırtıb əsnəyərək,
Dedi: “Yoldaş, bana baq, bir söylə,

Əcəba varlı çöcülər nə yiyor?"
Biri oynatdı həməən qaş-gözünü,
Dedi: "Hər şey... Onu yalnız bana sor!
Onların bən bilirim iç yüzünü..."

*(Kəndinə məxsus məsxərə bir əda ilə,
komikcə bir ahəng ilə təqlid edər)*

Çöcük

Annə! Bir şey yemək istər gönlüm.

Anası

Nə dilərsən bulunur, al ye, gülüm!
Bəy baban şimdiciə almış xavyar,
Tazə yağ var, yeni gəlmiş bal var.

Çöcük

Başqa şey yoxmu?

Anası

Tavuq var, gerçək,
Şimdi xidmətçi qızartıb verəcək.

Çöcük

Bıqdım artıq, yenə hər günkü yemək,
Şübhəsiz, mə'dəmi bərbad edəcək.

Anası

Şokolat vardır.

Çöcük

O qalsın da sana,
Marmelat yoxmu?

Anası

Xayıf...

Çocuq

İştə fəna,
Portağal olsa batırsam şəkərə,
Var ümidim bir az iştah götürə.

Anası

Söylərim şimdİ alırlar, lakin
Yaramaz bəlkə o, boş mə'də için...

Arqadaşlar soqulub bir-birinə,
Güldülər məsxərənin sözlərinə.

Bunu Azər də yaqından gülərək
Dinləyib derdi: “Əvət, pək gerçək,
Nazü nemətdə yaşarkən onlar,
Qara ətmək belə bulmaz bunlar.
Gecələr... böylə qar altında yatar,
Yenə sağlam və dəmir canları var.”¹

Kim bilir, bəlkə bütün insanlar
Örnək alsaydı da heyvanlardan,
Daha sağlam, daha gürbüzcə yaşar,
Bəlkə ummazdı həkimdən dərman.”

Uzun bıyıqları sarıq, qalınca bir gevda
İçib-içib də sapıtılmışdı bir yaqın evdə.
Səndələr, söylənirdi əsnəyərkək,
Köhnə candarmalardan olsa gərək.

Bir çocuq yaqlaşib beş-altı adım
Dedi: “Yoldaş! Acız, bir az yarıdım!..”

¹ Canları – yaxud – tənəri

Sərxoş

(Qızğın və çılgın)

Nasıl, nasıl? Sana yoldaşımıym bən, ah, azğın!
Köpək yumurcağa baq!.. Öl, gəbər də, gəlmə yaqın.
Çəkil də görməyim artıq, çəkil, rəzil, alçaq!
Bənımlə yoldaş imiş hər domuz, cəsarətə baq!?

Bu halı seyrə dalıb bilmədən gülümsəyərək,
Yürürdü qarşıda şıq bir madam, yanında köpək.
Şən, ufaq bir köpəkdə pək oynaq,
Bir ağızlıq da vardı ağzında.

Dedi qurnaz çocuq: “Xanım! Bana baq,
Vəhşilikdən bir iz ki, yoq onda,
O ki, qapmaz, verin, ağızlığı bən

(sərxoşu göstərir)

Taqayım bir şu zəvzəyən hərifə,
Xalqı ta qapmasın səbəb yoq ikən,
Buna pək uyğun öylə bir töhfə...”

Gülüşdülər də küçük sərəsənilər əylənərək,
“Əvət, əvət dedilər pək dikənlidir şu köpək”.
Buna Azər də güldü qəlbində,
Dedi: Pək haqlısın, əvət bən də
Tanırım öylə azğın insanlar
Ki, ağızlıq vurulmadıqca qapar.
Bə’zi dostlar da var ki, yüzləri şən,
İçə lakin daşır zəhərli dikən.
Qəlbə kin püskürüb də yüzdə gülən
Daha qorqunc olur köpəklərdən.

BAYRAMDI

Bayramdı... Günəş incə bulutlar arasından
Ətrafa saçıb işvə, gülümsərdi təbiət.
Pürnəş'ə baharın əriyən busəsi hər an
Səhralara, ormanlara sərpərdi tərəvət.

Hər göz yeni bir sevgi aradı,
Hər yüzdə sevinc izləri vardı.

Çoq yerdə qurulmuşdu səfa məclisi, yalnız
Yoqsulları bir yas kibi xoş gün də sıqardı.
Qış xırpalamış, onları əzmişdi amansız...

Hər qəsvəti yalnız bir ümid eşqi yaqardı:
Bir gün gələcək yaz olacaqdır,

Hər kəs bir az ətmək bulacaqdır.
Bayramdı... böyük bir evi sarmışdı şətarət,
Həp dalğalanır qəhqəhələr, zümzüməciklər.
Sevdaı baqışlarda gülümsərdi zərafət,

Oqşardı gözəllikləri süslər və ipəklər.
Əllərdə qədəhlər öpüşürkən,

Bir incə kaman sızladı birdən...
... Bu dəmdə Azərə yaqlaşdı nazlı bir xilqət,
Çiçəkli dağda yetişmiş o pəmbə güldə fəqət.

İz bıraqmış gülər on altı bahar.

Keçən mayıs onu Azər tanırdı bir köydən,
O bikri-ismətə adət bəlası pək erkən

Məhrəm olmuşdu pudralar, boyalar.

Şu yapma süsləri Azər görtüncə süzdü bir az,
Gülümsüyor kibi heyrətlə baqdı... pək qurnaz,

İncə bir şeydi qız, həməən duydu.

Sevimli çöhrəsi azcıq qızardı, söylədi: “Baq,
Gəlincə şəhrə dəyişdim, deyilmi? İştə mərəq!

Gönül az-çox nə görsə həp uydu”.

“Xayır, xayır... – dedi Azər: şu pudralar, boyalar
Deyil gözəllər için... kim sürərsə illəti var,

Sarı yüzlərdə pəmbəklik yaratır.

Əvət, o, çirkin için bəlkə bir təsəlli olur,
Sürüncə yaşlı qadın bəlkə azca nəş'ə bulur,

Buna aldanma sən, inanma, xayır!

Hiç unutmam, səhərdi, pək erkən
Köydə çıxdım da bağça seyrinə bən.
Qopdu tufan, uçuşdu toz-topraq,
Soldu bir anda hər yeşil yapraq.
Tozda gördükcə qönçə gülləri bən
Nə təəssüflər eylədim, bilsən!
Şimdi birdən görüncə böylə səni,
Anaraq dünkü gül hekayəsini,
Acılar duymaq üzrəyim yenidən,
Əcəba, anladınmı Azəri sən!?”
Hər tərəfdən süzülən gözləri sarmışdı mərəq.
Öyünən süslü xanımlar gülüşüb oynasaaraq,
Sardılar Azəri soldan-sağdan.
Öncə üzr istədilər, “Sən həkəm olsan dedilər
Burda var dürlü çiçək hər bağdan,
Həpsi dündən bəri artıq bunu dərd eylədilər.

Ən gözəl kim, əcəba hanki qadın?
Bir cəvab istəriz, ancaq aydın.”

Güldü Azər, dedi: “Söz yox, həpiniz şimdİ gözəl...
Seçəməm bir-birinizdən sizi bən, ən əvvəl

Sıyrılin həp boyalardan, tozdan.
O zaman ayrılır əlbəttə gözlədən çirkin,
O zaman ballı olur doğru, yalan.
Aktrisdır deyə sandım sizi əvvəl, lakin
 Sonra duyduğum ki, bu ev səhnə deyil,
 Bu oyun son modadır, köhnə deyil...”

Azərin sözləri bir iynə kibi
Qanatıb durdu gülən hər qəlbi.
Kimi nifrət, kimi heyrətlə baqar,
Kiminin gözləri bir şölə çaqar.
Kiminin yer süpürür qaşqabağı,
Bozular rəngi silinmiş dodağı.
Kimi küskün, kimi əzgin-bezgin...
Birinə parladı qəlbindəki kin.
Dedi: “Bilməmə bu dikənlər nə üçün?
Bir düşün, sən bizi təhqir etdin.”
Azərin gözləri getdikcə gülümsər kibi şən...
Dedi: “Aldanma xayır, bəndə nə kin var, nə dikən.
Bil’əkis, sizdəki mənfi süslər
İncə bir duyğuyu təhqir eylər.
Xayır, Azərdə bulunmaz qabalıq,
Sizə düşməndir o sərsəm və alıq
Ki, “gözəlsin” deyər təqdis eylər,
Sonra təhqir ilə arqanca gülər.
Biri der: “Bağ, nə gözəl pudra, boya!
Şu gözəllik kir olur girsə suya.”
Biri der: “Pəmbə hiç uymaz sarıya,
Bənziyor bağ, şu qadın soyтарыya.”
Fəqət Azər düşünür pək başqa,
Xoşlamaz çünki yalan söz və riya.
Oncə bir gül ləkəsiz, tazə görək,
Oqşamaz ruhunu hər yapma çiçək.
“Əskilik” zevqi yorar, hər “yenilik”
Pək təbi... olurum bən də şərik.
Yenilik xoş, moda xoşdur, lakin
Böylə sərsəm yenilik pək çirkin.
Hər dəgirmən tozu, hər kirli boya

Bir gözəllikmi verir? Yoq, haşa!
Həpiniz xasta, üzülmüş, qansız,
Başqa, pək başqa sizin dərmanınız.
O da yalnız: su, Günəş, bir də hava!..
“Su, Günəş, bir də hava” ən rə'na,
Ən gözəl bir tualetdir... bana baq,
Şu qaranlıq odalardan qaçaraq,
Hürr olun, ta sizi öpdükcə Günəş,
Qızarıb hər yanaq olsun gülə eş.
Hərəkətsiz bir avuc ət kimisiz,
Qapanıb məhbəsə gün görməsəniz,
Nə gözəllik, nə də səhhət qalacaq,
Gündə bir çöhrə vərəmdən solacaq.
Sordunuz: “kim daha dilbər və gözəldir” deyərək
Sevdiyimdən sizi bən xırpaladım bilmiyərək,
Yüzü dilbər, sözü dilbər pək çox...
Özü dilbər gözəl az, bəlkə də yoq.
Eşsiz olsun da camalın, nə çıxar,
Mə'nəvi hüsnünü bir yoqla nə var?
Bir çox afət bilirim yüzləri xoş,
Ruhu düşkün və sönük, içləri boş...
Şübhəsiz, nazü qürur, işvə, əda
Tatlıdır şən və gözəl bir qızda.
Gözəlin, bəncə, ən ülvi sifəti:
İncə ruh, əqlü zəka səltənəti...
İnqilab iştə! Atıb çarşafı siz,
O siyah pərdəyi rədd eylədiniz.
Qeyd edərkən bunu tarix, ancaq
Bir fəzilət deyə alqışlayacaq.
Sizi aldatmasın amma bu qürur,
Çarşaf atmaqla bitər sanma qüsür.
Çoq beyinlər yenə həp pərdəlidir,
Mə'nəvi pərdəyi dəf' etməlidir.”
Azərin sözləri çimdiklədi çoq duyğuları,
Süzdü qumral, ala gözlər onu altıdan-yuqarı.
“Yetişir, anladıq artıq!” dedilər,
Söylənən “saçmayı” həzm etmədilər.

Öpüşürlərdi gedərkən həpsi,
Pək tuhafdır bu öpüşmək həvəsi.
Xasta, sağlam nədir? Aldırmazlar,
Vərəm olsan da gönül qırmazlar,
Bu çürük adətə Azər darılıb qızdı həməən,
Dedi: “Üzr istiyorum,
Bu, cinayət kibi bir şey... qabalıq olsa da, bən
Sizə qatil diyorum.
Sizə qatil diyorum! Çünki bu qorqunc adət
Mədəni bir vəhşət!..
Bu öpüşlər saya gəlməz acı, xain və ağır
İztirablar yaradır.
Bir çox insan bu öpüşlərdə səadət də bulur,
Onu şairlərə sor!
Bən səadət deyil, ancaq duyuram təhlükələr,
Kirlə, müsri ləkələr.
Qorqun, azğın ləkələrdən qorqun,
Ev yıqan təhlükələrdən qorqun!

LALƏ

“H”

Şəhər qadınları “pəmbəgül” deyər
Həpsi vurulmuşdu gözəl Laləyə.
Sisli dağların o eşsiz pərisi
Oqşar dururdu hər xəyalı, hissi.
Tatlı bir musiqi gül səsində,
İlham izləri var hər cilvəsində.
Gözlərindən uçan bayğın kölgələr
Hər incə duyğudan pərəstiş dilər.
Yürürkən gövərcin rəqs edər kibi
Çırpındırır o hər yaralı qəlbi.

... Qədəhlər dolmuşdu, çalğı inlərdi,
Gözəl qız inləyən səsi dinlərdi.
Bütün gənclər ətrafına qondular,

Şu köy dilbərinə bədə sundular.
İçmək istəmədi, israr etdilər,
Bir az içdi, həmən təkrar etdilər.
Ürperdi tükləri şu ilk adımda,
Duydu vicdanında acı bir səda.
Çoq sürmədi dalğalandı nəş'əsi,
Cəzb etdi hər kəsi nazı, işvəsi.

İçdilər... içdilər... Gözlər bayıldı,
Sinirlər gevşədi, qollar yayıldı.
Gecə keçmiş... "Artıq vaxıtdır" deyə
Hər qadın sokuldu şən bir erkəyə.
Səfa məclisinə vida etdilər,
Billur qəhqəhələr saçıb getdilər.

Lalə də bir gənclə qol-qola çıqdı,
Əsrarlı gecəydi, hava açıqdı.
Bahar mehtabının səfəsi vardı,
Sevda busələr şən qızı sardı.
Ehtiras atəşi olunca kəskin,
Yaqdı ismətini dağ pərisinin.
Səfil bir odanın vəhşi qoynunda
Silinməz bir ləkə qaldı boynunda.
Səhər dan yıldızı gülərkən ona,
Ruhunda qopdu bir acı fırtına,
Yataqda çırpındı, həmən bayıldı...
Yarın son imtahan idi, son yıld.
O gəlmişdi irfan həyatı görsün,
Köylərinə nurlu izlər götürsün.
O istərdi yoqsul, aciz və miskin
Qız-gəlinə doğru yollar göstərsin.
Fəqət şimdi!?!.. Həpsi, həpsi nafilə!..
İnsanlardan qaçıb endi sahilə.
Köpüklü dalğalar coşub çağlarkən
Alevlər, zəhərlər aqdı içində.
Babası, annəsi, qarlı dağları,
Yavuz nişanlısı, yeşil bağları,

Parladı bir r 'ya kibi g z nd ,
D h  t r oynadı pəmbə yüzündə.
Günəş gülümsərkən Lalə də g ld ,
Birdən-birə dalğalara g m ld .
G r n baliq ılar imdada qoşdu,
Əfsus!.. O bitmişdi, xəyal olmuşdu.

... C naz yi sardı arqada ları,
Sa ıldı gözlərdən inci ya ları.
Qız-gəlin soru ub məraq edərdi:
"Lalə nədən soldu, n  imiş dərdi?"
Azər dedi: "Lalə n  ' d n soldu,
Tatlı şərab dalğasında boğuldu."

Bu halda kinli bir səs
 sy n etdi apansız,
 evrilib baqdı hər kəs,
Şahin baqışlı bir qız.

"Xayır!.." dedi, "xayır!.. b n
G z yaşı d km m ona,
Onun bu zill tind n
Heyrət gəlir insana.

Bu hal əskidən bizə
 n acı bir yadigar...
Qadınlıq çöküb dizə
Bir  oq əsir oldular.

  n saraylar keçmişdə
Bizi alıb-satardı.
Solub g z d n düşüncə
Hi likl r  atardı.

Bütün dinlər, qanunlar
Qadınlara xor baqdı,
 sy n edincə onlar
Su yerinə qan aqdı.

Bir çoqları nadanlıq
Pəncəsində sıqıldı.
Kimi olub qurbanlıq,
Atəşlərdə yaqıldı.

Lakin qadınlıq bu gün
Hər zənciri qırarkən,
Bu hal niçin?.. Bir düşün!
Hiç də əfv etmədim bən.

Lalə şən bir çiçəkkən
Niçin solsun hiç yerə?
Bunun zəifliyindən
Zillət gəlir bizlərə.

O sayğısız vəhşidən
Lalə öc almalydı,
Əvət, onu qəhr edən
Əllər qırılmalydı.

O kirli dırmaqlarda
Çoq didildik, əlverir.
Yetər, bu gündən sonra
Qadınlıq deyil əsir.”

... Qız köpürdükcə ondan
Eşləri örnək aldı.
O, Azərin ruhundan
Qopan bir teli çaldı.

MƏZARLIQDAN KEÇƏRKƏN...

“H”

Günəş gülümsərdi, nisan ağları...
Azər çıqmış idi səhra seyrinə.
Qarşıda bir yeşil məzarlıq vardı,
Hər daşı bənzərdi hicran şe'rinə.

Yaqında çırpınan soluq bir kölgə
Bir məzar önündə durub inlərdi:
O, gənc bir aşiqdi, küsmüş dirligə,
Azər məraq edib onu dinlərdi:

İştə bən sana gəldim,
Bu gün pək şəndim.
Göz yaşlarımı sildim,
Dərdim yoq bənim.

Artıq yetər, qalq, oyan!
Bütün çiçəklər,
Baş qaldırıb yataqdan,
Həp səni bəklər.

Bir eşq ilə yaşarkən
Sən atdın bəni.
Vəfasız olsan da, bən
Unutmam səni.

Hər gün ıssız türbəndə
Bir az öldüm bən.
Olmazmı şimdi sən də
Bəni düşünsən...

Həyat gözəlmiş!.. Onda
Artıq yoq gözüm.
Yer ver ancaq qoynunda,
İştə son sözüm...

Hənuz sıtmalı gəncin bitməmişdi fəryadı,
Birdən-birə əlində bir tabanca parladı.
İntihar niyyətilə nişan etdi alınını,
Azər “hey, abdal!” deyər xırpaladı şaşqını.

Diksinərək bu səsdən düşdü əldən silahı,
Ölüdən fərqi yoqdu, duyulmasaydı ahı.
Yavrum! dedi aç bana, qəlbini kim qanatdı?
Zavallı dərdə gəldi, ah çəkərək anlatdı:

Şən bir sabah idi, vuruldum ona,
Gözlərində mayıs rə'yası vardı.
Eşqimi inlərkən incə ruhuna
Başımda bir dəli sevdası vardı.

İpək saçlarını güllər öpərkən
Hər sirrimi ona açıb dökdüm bən.
Bir mənəksə verdi bana köksündən,
Ah, o qızda mələk adası vardı.

Həmən bir baqışda aldı gönlümü,
Üç bahar olur ki, çaldı gönlümü,
Ən sonunda dərdə saldı gönlümü,
Bir gönül ki, bin bir bəlası vardı.

Azər dedi:
O, şimdi bitmiş artıq,
Pək yazıq!..
Bir yapraq kibi solmuş,
Çürümüş, topraq olmuş.
Bərabər olsən belə,
Ümid yox yüzün gülə.
Hindin əski adəti
Yapsa da bu vəhşəti,
Haq düşünən bir insan
Xoşlanmaz bu oyundan.
Nəfsə qıyanlar aydın...
Ya xastadır, ya çılgın.
Bu sərəməlik çox zaman
Edər gənclikdə tüğyan.
İxtiyarlar ölümdən
Quşqulanıb titrərkən,
Sayğısız bir yığın gənc
Bulur həyatı iyrənc,
İşlər durur nihayət,
Umulmaz bir cinayət.
Saqın, bana darılma,
Gözəl düşün, yanılma!

Ölüm var ki, həyat qadar dəyərlı,
Həyat var ki, ölümdən də zəhərli...
Yaşamaq da xoşdur, ölmək də xoşdur,
Qayəsiz həyatda ölüm də boşdur.
Hər sönük eşq için üzülmək fəna,
Dar gəlməsin dünya genişkən sana.
Er-gec məzar alır bizi qoynuna,
Uyuma, saqın, vaxtı gəlmədən ona.
Matəmlərə boğma sisli ömrünü,
Çalış da xoş keçir şu üç-beş günü.
“Ölüm də xoş...” dedim, qapılma hissə,
Böyük bir eşq için lazım gəlirsə,
Nəfsinə xor baqan bir qəhrəman ol,
Haqq için başından keçən insan ol!
“El için ağlayan göz kor” olsa da,
İnanma, arqadaş! O, boş bir səda!
Xayır, xudkam olub sapma dar yola,
Həp el için ağla, el için sızla!
Ağla demək – çarpış, vuruş deməkdir,
Ağlamaq insana miskinlik verir.
Bir eyilik yapsan ıssız yurduna,
Səadət pərisi gülümsər sana.
Haq da, həqiqət də göz önündədir,
Yer altında deyil, yer üstündədir.
Bəxtiyarsın, əgər çəkdiyin əmək
Cihan sərgisinə versə bir çiçək.

DƏNİZ KƏNARINDA

“H”

Şətarətli bir mayısdı... Azər enmiş sahilə,
Zümrüd dalğaları seyrə dalmışdı.
Pək yaqında çoluq-çocuq vermiş də həp əl-ələ,
Şən kələbəklərdən örnək almışdı.

Sədəfli qumlar üstündə top oynardı oğlanlar,
Qızlar da bir yanda şarqi söylərdi.
Bir tərəfdə mürgüləyən beş-on sönük ixtiyar
Bu çıxılığa qarşı nifrət eylərdi.

Qızların şərqi si

Səhər çağı gəzə-gəzə
Çıqmışdım erkən dənizə,
Günəş gülümsərkən bizə,
Dalğalar döndü elmasa,
Sırma işləndi atlasa.

Ağ yelkənlər qanat açar,
Süzülüb naz ilə uçar,
Ənginlərə fərəh saçar.
Dalğaların çağılıtsı
Salamlar əssiz mayısı.

Fırtına yoq, açıq hava...
Balıqçılar çıqmış avı.
Dalğaları qava-qava
Qatlanır hər üzüntüyə;
Yalnız "ac qalmayım" deyə...

İxtiyarlar

Artıq yetər.
Çoq oldunuz...
Ah, yaramaz çapqınlar!
Ey, bana baq!
Bıraq canım, söz anlamaz sapqınlar.
Həya, ədəb, tərbiyə yoq...
Baq şu keçən qurnaza!/?
Qarıxmış oğlan qıza.

İki-üç qadın

Zəmanəniz zınqıldasın,
Oğlan da, qız da azğım...

Vaqt ilə biz də gənc idik.
Böylə yapmadıq, saqın!
Xayır, Allah əsirgəsin!
Biz sayğısız deyildik,
Böyüklərin qarşısında həməən susduq, əyildik.
Baq o çimən yumurcağa!
Bıraq, batsın, gəbərsin!
Sizin qomşunun çocuğu...
Ona çocuqmu dersin!?Bizimkilər evdən çıqmaz.
Bənimkilər də öylə...
Yüzmək də bir əyləncəmi yürək üzüntüsüylə?
Bir ixtiyar çılğın kibi həməən bağırıldı, durdu,
Ah! Həp gənclik azdı, çoluq-çocuq qudurdu.
Qızlar bu sözlərə qarşı sarsılaraq üzüldü,
Azar bunu seyr edərək qəhqəhələrlə güldü;
Günü keçmiş nasehlərə yaqlaşaraq “dur!” dedi;
Sizin tərbiyəiniz artıq bu gün için əskidi.
Siz nəsiniz? Qorqu, zillət bayquşları... cümləniz
Kəklik kibi başı qarda, quyruğundan xəbərsiz.
Bir-birinə qarışdırdı oğlanları, qızları,
Saqın! dedi dinləməyin teli qırıq sazları.
Hər sözə bel bağlayıb da mə'yus olmayın, xayır;
Duyduğunuz laqırdılar başdan-başa saçmadır.
Hər saçmaya aldanmayın “haq və həqiqət” deyə,
Onlar sizi sürükləyir sönlüklüyə, hiçliyə,
Əsrin yavruları olun... əvət, ancaq cəsarət,
Ancaq çəlik qollar verir insanlara səadət.
Çırpınış sükutdan gözəl, gülüş iniltidən xoş,
Günəş kölgədən uğurlu... çalış nura doğru qoş!
Çocuq düşə-düşə böyür, əzilməyən düzəlməz,
Miskinlərə, acizlərə cənnət pəyamı gəlməz.
Baq, yüzüyor ənginlərdə bir balıqçı yavrusu,
Balıq kibi oynar durur, bilməz dəniz qorqusu.
Yediyiniz balıq qadar sizdə yoxmudur hünər?
Tavuş kibi küməslərdə sönlüb bitdiniz, yetər!
Artıq yetər, evinizin çəpərimni aşmalı,
Qartal kibi geniş üfüqlərə doğru qoşmalı...

Bu halda bir şey gurladı, maraqlandı çocuqlar:

Nədir bu səs?

Yıldırımımı?

Hər nə varsa göydə var,

Əvət, doğru...

Baqın, iştə!

Qos qoca bir təyyarə...

Kim bilir nerdən gəliyor, yolu hanki diyarə?

Azər dedi: – Bən bilirim, şu qəhrəman yolçular,
Şərqə uçan bir karvan ki, bulutları qamçılar.
İçlərində bəlkə sizlər kibi çocuqlar da var,
İştə, Qərbi atıb gəlmiş, yeni mühitlər arar.
Buzlu qütübləri aşar, əgər fürsət bulursa,
Bu gün-yarın yükşələcək hiç şübhə yoq ki, Marsa.
Hər qüvvətə üstün gəlir ancaq qorqusuz bəşər,
Cihan yigit ərlərindir, qorxaq gözə çöp düşər.
Qorqu-sinsi bir mərzə ki, azar-azar öldürür,
Nəş'əsiz bir ömrü ancaq mübarizə güldürür.

VƏHŞİ QADIN

Yazın atəş savuran sıtması, qızğın günəşi
Bir-birindən ayırırkən hər eşi,
Azər etmişdi yanıb örsələnən şəhrə vida,
Nəfəs alsın da bir az dağlarda.
Tarlalardan, dərələrdən, təpələrdən keçərək,
Qaynaşan buzlu suların içərək,
Seyrə daldıqca yeşillikləri eylərdi mərəq,
“İştə cənnət” deyə heyran olaraq,
Duydu ormanlar içindən süzülürkən dilbər,
İncə, şaqraq və gözəl zümzümələr.
Ruzgar inlər də, edər səcdə yeşil yapraqlar,
Səs verir onlara şən ırmaqlar.
Gülrək bir təpəcikdən sarı, vəhşi güllər,
Sallamır dalğalı, mor sünbüllər.

Bir yığın çingənə qonmuş da pınar başlarına,
Bu günün zevqini satmaz yarına.
Əylənir, nəş 'ələnir tozlu şəhərlərdən uzaq,
Dinləməzlər nə imiş qayğı, mərağ.
Bir çox insanları sarsan acılar, fırtınalar
Onların şən çadırından qorqar.
Seyr edərkən şu gözəl levhəyi dalğın Azər
Yeni bir səhnə saçıb durdu kədər.

Qarşıdan bir acı səs yüksəldi,
Şaşıran gözlərə dəhşət gəldi.
Bir qadın çıxdı yeşil çamlıqdan,
Yüz-gözümdən yağaraq kin, isyan,
Onu bulmuşdu çobanlar ürəyan,
Bənziyor bayquşa, lakin insan...
Örtən ancaq o bürülmüş cəsədi
Bir qarış kirli və yırtıq bezdi.
Hələ yırtıq səsi, vəhşi baqışı,
O baqışlardakı şimşək çaqışı
Pək düşündürdü tamaşaçıları,
Süzdü hər kəs onu altdan-yuqarı.
Soruyorkən ona "Kimsin? Nəçisin?"
Daş kəsilməmişdi, bilinməz ki niçin?

B i r k ö y l ü

Şu qadın, bəlli, sağır ya dilsiz...

Qadın

(Şaşqın və həyəcanlı)

Bir suçum yox, bəni öldürməyiniz!

Köylü

Hiç təlaş etmə, saqın, ağlama, biz
İnsanız, yırtıcı qaplan deyiliz.

Qadın

Nə bəla gəlsə də qaplanlardan,
Yenə bən qorqarım insanlardan.

İ k i n c i k ö y l ü

Söylə, kimlər sana qıymış böylə?

Qadın

Sorma, azğın bəşərin zülmüylə
Şu keçən qavğada bəxtim döndü,
Var-yoqum yandı, çırağım söndü.
Çarpışırkən quduran millətlər,
Bizi məhv etdi ağır dəhşətlər.
Atdılar atəşə dilsiz qızımı,
Sütəmər yavrumu, şən yıldızımı.
Təkcə bir körpəcə oğlum qaldı,
Yolda canilər əlimdən aldı.
Parçalarkən onu... uf, yandı dilim!
Bən o gündən bəri insan deyilim.

... Susdu birdən-birə biçərə qadın,
Süzdü ətrafını şaşqın-şaşqın,
Yenə ormanlara qaçmaq dilədi.
Ona bir köylü həməən diş bilədi,
Yaqalarkən dedi: "Bir sərəməə baq!
Kəndi həmcinsinə nifrət qılaraq
Yenə vəhşilərə mail görünür,
Onca insan daha qatil görünür."
Gülərək söylədi Azər: "Əcəba,
Haqlı kim? Bizmi, o biçərəmi ya!?
Ona tə'n etməyəlim xor baqaraq,
Bir həqiqətdir o, aydın-çıplaq...
Onu yaqmış bəşərin "mərhəməti!"
İştə hərbin acı bir aqibəti.
İştə on yıldır o, insandan uzaq,
Çöldə vəhşilərə mə'nus olaraq

Yaşamış... yadığı həp daş, topraq,
Yaşamış tö'məsi həp ot, yapraq.
Yenə xoş onca bu gün ormanlar,
Canavarlar, ayılar, qaplanlar.
Ona həmcinsidir ancaq düşman,
Oqutur vəhşiyə rəhmət insan."
... Hər ağızdan coşaraq laf aqını,
Köylülər sardılar ürəkə qadını.
"Edəriz biz sana yardım" dedilər,
Ən yaqın bir köyə əzm eylədilər.

Beş-altı gün aradan keçdi... bir səhər Azər
Keçincə köydəki meydançadan, dokundu ona
Acı bir levhə, bir dikanli xəbər.
"Vurun, vurun!" deyə kin püskürən beş-altı nəfər
Hücum edərdi o yurdsuz və kimsəsiz qadına,
Hər tərəfdən yağırdı nifrətlər.

Tamaşaçılar

– Bıraq, yetər!
– Gəbər, alçaq!
– Yetər, bıraq!
– Suçu nə?

Bıraq zavallıyı...
Xırsızlıq eyləmişmi yenə?

B i r d ü k a n ç ı

Onu hiç sorma, getdi var-yoqumuz,
Obur qadın, bir az ac qalsa hər nə var çalıyor,
Əlində bir qocaman ətmək, işlə parçalıyor.
O bir insan qılıqlı kirli domuz.

Azərin gözləri şimşək kibi birdən çaqaraq,
Dedi: "Əl saqlayın, artıq yetişir sille, dayaq.
Sizcə xırsızlara lazımsa cəza,
Doludur həp dünya.

Öylə xırsız bilirim: çaldığı milyonlarla
Möhtəşəm, süslü salonlarda edərəkən tuğyan,
Onu təhqir edən olmaz əsla!
Əzilir qarşı qoyan.
Varlı xırsızları alqışlayaraq hər kəs öyər,
Bəlkə heykəl də yaparlar adına,
“Çaldı bir parçacıq ətmək” deyər hər kölgə söyər,
Bəslənir kin şu səfil, ac qadına.
Ona xırsız deyən abdallara heyvət!.. Yalnız
Ac və yoqsuldur o dilsiz məxluq,
Əvət, ancaq suçu yoqsulluq... Onunçün haqsız...
Ən silinməz ləkədir yoqsulluq!”

KÖYDƏ

“H”

Köydə ikən Azər bir aqşam çağı
Qəhvəxana qarşısında əyləndi.
İranlı bir dərviş əldə nacağı
“Hu, mədəd, ya Əli!” deyər söyləndi.
Bəhs edərək qədim əfsanələrdən,
Keçmiş ərəbləri öyüb dururdu.
Sonra “hiçdir insan, hiçdir nə görsən,
Hiçdir cihan...”, deyər saçib savurdu.
Azər gülümsədi: “Tuhaf şey! dedi,
Hərifin satdığı mətə: hiç, yalan...
Aldığı bir avuc gümü... hey, gidi!
Nə boldur bu köydə mevhumat alan!?
Şu sərsəridənsə, gözəl deyilmi
Əyləndirsə bizi saz aşığıları.
Var, dedilər, amma dayazdır elmi,
Söylədiyi sözlər hər çobanvarı.
Bu halda şən bir aşiq
Salamladı məclisi,
Sızlayınca saz artıq
Coşub durdu gur səsi.

Bən bir qartalım ki, zümrüd dağların
 Çiçəkli qoynunda yeşil yuvam var;
 Gül bənizli, şahin baqışlı yarın
 Gönlümə saçdığı yeni ilham var.
 Keçən qış bir maral izilə qoşdum,
 Qaçırdım avımı, ona qavuşdum.
 Qafam döndü, sanki dəli, sərxoşdum,
 Dedim: bir avıcıdan sana salam var.
 Gülümsərkən yüzü, dodağı, soldu,
 Fırtınadan ürküb bana soquldu.
 Sevişdik... ayrıldıq... artıq yox oldu,
 O gündən sevdalı başda bəlam var.

Bu halda köy meydanında
 Davul, zurna səsi coşdu,
 Məclis dağıldı bir anda,
 Hər kəs gurultuya qoşdu.
 Köydə düğün varmış deyə
 Azər də pək mərağ etdi,
 Uydu qayğısız dəstəyə,
 Düğün şənliyinə getdi.
 Bir tərəfdə qadın, erkək
 Yallı¹ gedər, oynaşdı,
 Çoluq-çocuq gülüşərək
 Arı kibi qaynaşdı.
 Şərqi söylər bir tərəfdə
 Yosma qızlar, şən gəlinlər.
 Yigit ərler bir tərəfdə
 Sevdalı sözləri dinlər.

Bu sırada çalğı birdən
 Ahəngini dəyişdirdi.
 Bir pəhlivan qoşub həməən

¹Qadın və kişilərin əl-ələ rəqs etməsi

Güləş meydanına girdi.
Hoplarkən önə, geriyə,
Balıq ətlər şişib durdu.
Bana bir eş yoqmu? – deyə
Hər kəsə meydan oqurdu.
Bu halda qalın gevdəli,
Soyunmuş bir köylü gəldi,
Əlinə dəymədən əli
Yenildi, həddini bildi.
Sonra gürbüz, çevik, əsmər
Bir gənc atıldı meydana,
Şaşa qaldı seyircilər,
Eş deyildi çünki ona.
Beş-on məktəblidən başqa
Hər kəs bir az şübhələndi.
Köylülər bunu bir şaka
Sanır kibi həp əyləndi.
Çünki o bir müəllimdi,
Tanımayan yoqdu onu.
Bəkləməzdi kimsə şimdi
Ondan bu qorqunc oyunu.
Gönüllü gənc çox sürmədən
Döndü çevik bir qaplana.
Üstün gəldi şöhrət güdən
Ayı kibi pəhlivana.
Hərif sarsıldı, ansızın
Umulmaz bir zərbə yedi.
Əl çalaraq erkək, qadın
Çəlik qola “Var ol!” dedi.
Gənc müəllim geyinərək
Gəldi Azərin yanına,
Üzr istəyib dedi: “Gerçək,
Bu hal uyğun deyil bana.
Nə etməli? El adəti...
Köyün başqa aləmi var,
Buna şəhər cəməəti
Bəlli bir şey ki, yan baqar.”

Azər dedi: "Hiç yanılma, dinlə bəni,
El adəti ürktüməsin böylə səni.
Şəhərləri sıtma, vərəm sarılmış bütün,
Hərəkət yoq, qan yoq, həpsi xasta, ölgün...
Gecə-gündüz bülbül kibi həp qəfəsdə,
Günəş görməz, hava yutmaz bir nəfəsdə.
Şəhər dursun, yaqındakı çəq köyləri
Görənlərin ürəriyor həp tüyləri.
Sıtmadan, pis xastalıqdan çürümüşlər,
Onlarda yoq sizlərdəki şən gülüşlər.
Onlarda yoq sizlərdəki çəvik bədən,
Onlarda yoq əsər sizdəki şənlikdən.
Dəmin güləsməyə "əski adət" dedin,
Bən şaşırđım, bəlkə onu fərq etmədin.
Əski olsun, bu xoş adət ən mədəni,
Ən yaldızlı adətlərdən daha yeni...
Bənim ən çəq dilədiyim sizlər için:
Sağlam bədən, sağlam sinir, sağlam beyin.
Dünya geniş bir meydan ki, heyvan, insan
Aman bulmaz çarpışmadan, vuruşmadan.
Hər kəs birər pəhlivandır o meydanda,
Birincilik qalır ancaq üst olanda.
Cəhil-alim həp çarpışır, həp güləşir,
Meydanda tək qalmaq için pəncələşir.
İnsan var ki, gülüb dururən qüvvətə,
Qarşı gəlsə məcbur olur itaətə.

Tutduğun yol böyük... Sən el rəhbərisin,
Bütün səslərdən üstündür sənin səsin.
Bağır, hayqır, can ver ıssız bucaqlara,
Bilgi nuru yağdır sönmüş ocaqlara.
Zəif biləklərdən çəlik qollar yarat!
Hər uyuşmuş beyinə bir qıvılcım at!
Çalış bütün boşluqlar əzminlə dolsun,
Hər bataqlıq çiçəkli bir cənnət olsun.
Bilgi saçar hər qaranlıq yurda işıq,
Yalnız əmək verir bizə bəxtiyarlıq.

GƏLİN KÖÇƏRKƏN

Qışın, ılıq – sevdalı bir gecənin qoynunda
Sevinc dolu bir oda xülyaları oqşardı.
Yığın-yığın qız-gəlin çalar oynardı onda,
Gürbüz dəliqanlılar ırmaq kibi coşardı.
Yalnız gözəl Sərvinaz, o içli-dilbər gəlin
Üzüntüdən bunalmış, matəmlərə batmışdı.
Çünki xudkam annəsi onu sərvətə zəngin,
Mə'rifətə pək yoqsul bir abdala satmışdı.
Sərvinaz incə ruhlu, düşüncəli bir qızkən
Böylə uğursuz işə “xeyir” deyər susmuşdu,
Onun sərgüzəştini bir köşədə bəkləyən
Gənc müəllim Azərlə kəsik-kəsik qonuşdu.

“Bu qız!” dedi: “Yoqsul bir dəmirçinin yavrusu...
İki yıldır əlindən çəkicini biraqdı¹
Arqasız, ac qaldılar Sərvinazla qarısı,
Ana qalın bir kötük, qız incə bir yapraqdı.
Gündən-günə şu yapraq solub-solub bunaldı,
Gözəl ala gözlərə qondu öksüzlük sisi.
Qadın bir ay keçməmiş onu məktəbdən aldı,
Fabriqaya yazdırıb yarım biraqdı dərsi.
Fabriqada tütündən uçan zəhərli tozlar
Qızın tərəvətindən hər gün bir az çalırdı.
Pəmbə, lətif yanaqlar hər gün solur bir qadar,
Aclıq ucundan qadın buna məmnun qalırdı.
Biz qapıbir qomşuyuz... aqşam evə gəlinə
Qız sığılmasın – deyər dərslərinə baqardım.
Hər ay bizə xoş gəldi bu məraqlı əyləncə,
Hətta anam-babam da az-çox edərdi yardım.
İkinci yıl bən artıq təhsilimi bitirdim,
Uzaqlarda hücrə bir köyə müəllim oldum.
Uğurlu bir yol deyər məsləkimə can verdim,
Çalışdıqca gönüldə bin dürlü nəş'ə buldum.

¹“Öldü” mənasına alınmalı

Hər ay məktub yazardı, unutmazdı Sərvinaz,
Hər cümləsi yorulmuş duyğuma gül sərperdi.
Bir gün nədənsə birdən susdu bizim incə saz,
Məktub kəsildi şaşdım, həp tüklərim ürperdi.
Xəbərləşib duydum ki, annəsi qorqunc, ağır
Yatalağa tutulmuş, can çəkişmək üzradir.
Həmən şu zəngin, qızı şikar için yaklaşır,
Altın saçıb uğursuz cənazəyi diriltir.
Qadın nankor çıqmamış, qarşılıq olsun deyə
Qızı nifrət etdiyi şu bəxtiyara vermiş;
Aman verməmiş belə göz yaşını silməyə,
Evlad ana əlilə altın məzara girmiş.
Şu inqilab əsrində azad ikən qadınlar
Bu zə'fə qarşı bilməm can dayanırmı?... Asla!
Sərvinazın qəlbində bir az da xastalıq var,
İştə bu ən qorqulu, ən çəkilməz bir bəla...”

Tar çalındı bu halda, hər kəs sözü bitməyən
Dərdli gəncə yalvardı, bir az türkü söyləsin.
Zavallımın içində həmən qopub bir şivən,
Həzin-həzin inlədi gömdüyü bir eşq için:
Hiç sorma halımı yaralıyam bən,
Şən olmaz bir daha vıranə gönlüm.
Beynimi yaqan bir yığın hiçlikdən
Sanki bir şey sorar divanə gönlüm.
İssız bir yuvanın qoynunda dəim,
Qərrib bir quş kibi sənər bənləyim.
Bilməm ki, dərdimi kimə söyləyim!?
Qaldı hər sevgiyə biganə gönlüm.
Səndən nələr umdum yazıq, pək yazıq!..
Yanğın oldu şafəq sandığım işıq.
Of, yetər bir daha vurulmaz artıq
Hər süzgün baqışa pərvanə gönlüm.
Hər kəs alqışlıyorkən şu titrək, yanıq səsi,
Sərvinazın qəlbində sanki bir şey qırıldı,
Həmən üzgün baqışla tərək etdi şən məclisi,
Gənc müəllim bir daha ilhamına sarıldı:

Of nə yamandır o küskün baqışlar,
Ey ipək telləri zərəfşan gəlin.
Hər kəs sevincindən səni alqışlar,
Yalnız bənim halım pərişan, gəlin!
Getmə dur, gönüldə bin həsrətim var,
Söylənəcək dərdim, fəlakətim var,
Səndən sana gizli şikayətim var,
Ey mələk ədalı xuraman gəlin!
Nə söyləyim, halım əyandır sana,
Sənsiz gülüstanlar zındandır bana,
Sən bir yana, bütün dünya bir yana,
Ey sevda bağından ərməğan gəlin!
Hər kəs inləyən gənci həsrətlə dinliyərkən,
Birdən-birə dışarda bir gurultu duyuldu.
Bağça, oda bir anda bəy tərəfindən gələn,
Gülən, şarqı söyləyən qadın-erkekklə doldu.
Zavallı gənc bu halı bəkləmiyormuş sanki,
Solğun bir duman kibi şən odadan çəkildi.
Məraqlı Azər şimdi, qızın mə'suqu hanki
Bir gönülmüş anladı, kölgəli sirri bildi.
Çal oynasın, vur gəlsin! Hər kəsə mey sunuldu.
“Var olsun gəlin!” deyə alqış tufan edərəkən
Birdən qızın annəsi çıldırıb da saç yoldu,
“Aman yardım!” diyordu “Getdi yavrum əlimdən”.
Büt kəsilib qız-gəlin məclisə kül savruldu,
Həməm bir çığlıq qopub ətrafı dəhşət aldı.
Böyük-küçük bu sıra yanıb-yanıb qavruldu,
Yalnız dalğın Azəri dərin bir heyrət aldı.

... Bir gün sonra öyləyin Günəş tüllər örtülmüş
Solğun bir gəlin kimi kainatı süzərdi.
Göz bəbəyi Sərvinaz tabut içində sönmüş,
Həsrətindən çıldıran annəsini üzərdi.
Suçlu qadın çiçəklər, ipəklərlə süslənən
Cənazə qarşısında yarpaq kibi titrədi.
Ayrımaq istəməzdi sovurduğu çiçəkdən,
“Xayır, ıssız məzara onu biraqmam!” dedi.

O sayğısız annəyi Azər dəxi dinlədi,
Sapqın mühitə qarşı bu fəryadı inlədi:

Bir çiçək ki, duyğuları oqşayaraq gülümsər,
Xülyalara nəş'ə sərpər, gönüllərə nur saçar.
Yazıq! Onu öncə kəndi əllərimiz qəhr edər,
Sonra şaşqın vicdanımız bir heçliyi salamlar.
Bir quşcuğaz şimdiki ötər güldən-gülə uyarkən
Xain avcı bir anda susdurur o şaqraq səsi.
Sonra acır al damlalar əllərini boyarkən,
Əfsus o bitmiş, duyulmaz gönül açan nəğməsi.
Gönül var ki, vulkan kibi alev saçır hər yana,
Haq söyləyən ilhamları ölmüşlərə can verir.
Düşünmədən söndürüb də matəm tutarlar ona,
Yalnız savrulmuş külləri məzarlara şan verir.

Yazıq! Gedən gəlməz artıq, anma qəhr olmuşları,
Bıraq ıssız məzarları, bir az insan ol barı!
Yaşamaq gərçi xoş əməl,
Yaşatmaq daha gözəl!..

SƏLMANIN SƏSİ

Oktyabr için

“H”

Hər günəşə vardım, ləkəli gördüm,
Hər vicdana girdim, kölgəli gördüm.
Parlaq imanları şübhəli gördüm,
Məğərsə hər cülvə bir xülya imiş.

Altın əsiridir həp irzü namus,
Yoqsullara gün yoq, ya məhv ol, ya sus!
Hər kəs insanlıqdan dəm vurur, əfsus!
Həp yalan, təməlsiz bir sevdə imiş.

Yaralı gönlümü dikənlər deşdi,
Kimdən vəfa umdum, qanımlı içdi.
Cavan ömrüm fəryad içində keçdi,
Səadət əməli bir rə'ya imiş.

“Ə”

Bunu Azər keçiyorkən duydu,
“Nə gözəl səs!” deyə dərhal uydu.
Pək mərağ etdi, dərin zevq aldı,
Xilqətin şe'rinə heyran qaldı.
Sordu: “Kimdir əcəba?” bildiklər:
“Bir yetim qız, adı Səlma” dedilər.
Öncə yoqsuldu, alıb bir makinə,
Çalışır, yardım edər annəsinə.
Dikiyor incə-ipək kömləklər,
Həm gözəl şərq təğənni eylər.
Sandı Azər görtüyor bir rə'ya,
Girdi pək sadə küçük bir odaya.
Gəldi Səlma, gülərək əl verdi,
“Nə səadət!” deyə yer göstərdi.

(Xastalıqdan yeni qalqmış annəsinə işarətlə)

İştə annəm yeni qalqmış, baqınız,
Sağalıb həp sizi özlər yalınız.

Qonuşub içdilər azıq qəhvə,
Yad deyildir əvət, Azər bu evə.
Bir zamanlar yağaraq dəhşətlər
İki biçərəyi etdikdə hədə.
Qurtuluş yolları bulmuş Azər,
Qoşaraq yardıma olmuş rəhbər.

Həsbihal eylədilər, söylədilər,
Gəldi həp xatirə keçmiş günlər.
Dedi Azər: “Nə çıxar keçmişdən,

Fəzlə bəhs etmiyəlim bir hiçdən.
Varsa ən doğru həqiqət, o – “bu gün!”
“Bu gün”ün hökmünü öyrən də düşün!
Keçiyorkən bəni cəlb etdi səsin,
Sözlərindən səni gördüm bədbin.”

Annəsi

Neyləsin, həp çalışır, zəhməti çoq,
Yenə bir güldürəcək taleyi yoq...
Güldü Azər, dedi: “Tale nə demək!?
Yetişir olsa təşəbbüslə əmək.
Öncə kəşf etmələsin bənləyini,
Etsə mas’ud edər ancaq o səni.
Var hər insanda böyük iste’dad,
Onu bul, yoqsa nə yapsan – bərbad...
Gedəlim, gəl! dedi gəl, izlə bəni,
Sana Azər tanıtır taleyini.”
Uydu Səlmə ona, qalqıb getdi,
Şu tuhaf rəhbəri tə’qib etdi,
Keçdilər dar və geniş yollardan,
Vardılar bir evə... Azər o zaman
Göstərib baq dedi: “Yavrum! Burası
Möhətşəm bir yapı, sən’ət yuvası.
Səndə var bülbülə bənzər bir hal,
Gəl şu əlhən ocağından feyz al!
Musiqi rəməzini öyrən, lakin
Gecələr evdə çalış ətmək için.”
Durdy Səlmə...
Dedi: Çoq qız ləkələnmiş burada,
Şu mühit işlə pək azğın, həttə
Mələk olsam da görən tə’n edəcək,
Bəni əxlaqi sönük zənn edəcək.
Dedi Azər:
Sağır ol, dınləmə hər kölgəyi sən,
İncəlik hər qabalıq sən’ətdən.
Bəşərin uydugu əxlaq, adət
Bir yığın yıpramış ölgün hikmət.

Güldü Səlma, düşünüb haq verdi,
Aqibət ismini qeyd etdirdi.
Keçdi yıllar, dəyişib mevsimlər,
Yazın aqşamı... Yürükən Azər
Daldı birdən-birə... munis, şaqraq,
İncə bir səs duyaraq etdi mərəq.
Saparaq girdi şəhər bağçasına,
Buldu pək süslü, böyük bir səhnə.
Baqdı, səs yaz kulubundan gəlir,
Dalğalar nəş'ələnib yüksəlir.

Səlmanın səsi

“H”

Hər gülşənə vardım, çiçəklər güldü,
Sevdaı bülbüllər səlama gəldi.
Hər bəzmə uğradım, meylər töküldü,
Qədəhlər öpüşüb xurama gəldi...

Elmaslar, incilər qarşımda söndü,
Gözəllər yanımda xəyala döndü.
Billur qəhqəhələr susmuş göründü,
Susmuş kamaçalar ilhama gəldi.

Pərişan zülfümü dağıtdım yüzə,
Sehr etdi hər teli sanki bir gözə,
Gördülər qarışmış gecə gündüzə,
Ölülər nəş'ədən qiyama gəldi.

“Ə”

Baqdı Azər, coşaraq alqışlar,
Qadın, erkək qızı həp sarmışlar.
“Yaşa, var ol!” deyər səs yüksəldi,
Təhfələr, süslü dəmətlər gəldi.
Qızda parlardı qürur, istiqna,

Qoşdu hər kəs kimi Azər də ona,
Dedi: “Təbrik edəyim gəl səni bən,
Sana nerdən bu səadət bilsən?
Düşün əvvəlki səfalət dəmini!
İnqilab atəşi parlatdı səni.
İnqilab açdı sənin şəhpərini...”

Qız gülümsər kibi, şən rəhbərini
Öpdü ruhundakı şe’riyyətlə,
Gözlərindən süzülən hörmətlə...

“İNQILAB XIRSIZI”

Azər qonaq¹ getmişdi bir gün qonşu bir köyə
O köy şöhrət almışdı “küçük bir şəhər” deyə,
Dəgirmənlər yanından yavaş-yavaş yüksəldi.,
Ətraf vəhşi ormanlıq... mənzərə pək gözəldi.
Yeşil çinar dibində bir yığm köylü gördü.
Çılğın bir dəniz kibi həpsi kin püskürürdü,
Hər kəs hücumə hazır ağ sıvalı bir evə,
Orda bir qız yaşarmış, adı: zəhərli civə.

B i r i n c i k ö y l ü

“Ah bu alçaq fahişə gəbərməli, ölməli”.

İ k i n c i k ö y l ü

Gəbərməli, ölməli, köyün yüzü gülməli...

Ü ç ü n c ü k ö y l ü

Onun əlində gənclik qıvrılır için-için.

D ö r d ü n c ü k ö y l ü

Xayıf, biz sağ olduqca qurtuluş yox onunçin.

¹ Əsli – qonucdur

Birinci köylü

İştə xain qarşığı pencərədən göründü.

İkinci köylü

Bəlli, qaçmaq istiyor, baq bir şala büründü.

Azər dedi:

Bən şaşarım insanların ağılına
Niçin hər kəs düşman kəsilmiş ona!?

Bir ixtiyar

Çünki köyü həp o sapqın azdırdı.

Azər sordu:

Pəki onu hanki sapqın azdırdı?

Bir köylü

Söz yoq ki, irzə kəm baqan bir erkək.

Azər

O halda xaindən öc almaq gərək...
Dün o qız ləkəsiz bir mə'sum ikən,
Niçin bu gün "qəhbə" desin hər gələn?
Niçin acizlərə ləkə sürülsün,
Erkək fahişələr haqlı görülsün.
Bəncə əsil qəhbə: şəhvət vurğunu
O alçaq ki, öncə sapdırmış onu.
Ona... yalnız ona cəza verməli.
Kimsə, qırılmalı sayğısız əli.
Birdən – xayır! ... deyə bir səs gürlədi:
"Söylədiyin sözlər əbəsdir" dedi.

O bir ixtiyardı, yanıq çöhrəsi,
Kinli qəhqəhəsi, acı nə'rəsi.

Yıldırım tə'siri yapdı Azərə.
- Xayır, xayır!... dedi: Saqın boş yerə
Hiç yorma kəndini, güclü səfillər
Bizdən cəza deyil, pərəstiş dilər.
Hər şey qüvvətdədir, qalan həp yalan...
Gücsüzlük ən böyük qüsurdur, inan!
Bütün cihan qüvvət tərəfdarıdır,
Qəvi İblis olsa belə Tanrıdır.
Acizlərin haqqı ölümdür ancaq,
Bu qız da işlə öylə bir oyuncaq...

*(Bu sırada köşə başında görünən və onlara doğru gələn şişman
və mağrur bir şəxsi göstərir)*

Bunu əgri yola sapdıran cəsur
Qurt dedik qulağı çıxdı – baq odur.
İlk öncə keyfini sürdü bir zaman,
Doyunca dəf etdi həməni başından.
İştə əsil xain!.. vurun, öldürün,
Səlmuş bənizləri bir az güldürün.
Xayır, bu hiç mümkün deyil, çünki siz
Kölgəsindən qorqan tilkilərsiniz.
Həm də ona qarşı çıqmaq qolaymı?
“Şura sədri!” O hər səfilə taymı?
Yaqıb yuqar, basıb kəsər, məhvi edər,
Amiri-mütləqdir, nə yapsan hədəf...

Şura sədri yaqlaşdı,
Hər kəs yerində şaşdı.
Kimi sırtı bürdü,
Kimi boynunu burdu.
Hərif altdan yuqarı
Süzüncə ixtiyarı,
Nə var? – dedi – nə olmuş,
Nə söylənir şu bayquş?
Ona uyan sərsəmlər
Bilməli ki, az gülər.

O bir köhnə yadigar,
Hər sözündə zəhər var.
Hər gün uydurur fitnə
Hökumət əleyhinə.

İxtiyar bu sözlərdən
Sarsılıb coşdu birdən.
Sus! – dedi, sus!.. bu böhtan
Yalan, yalan, həp yalan...

Onun fəryadı sədrə,
Kər etmədi bir zərrə.
Yalnız kənardan gələn
Soluq bir qadın həməən

İxtiyara soquldu,
Aman – dedi – çox oldu.
Gəl gedəlim, gəl yetər,
Varsa ədalət əgər
Xain er-gec məhv olur,
Əzilənlər qurtulur.

“Haqq, ədalət” sözləri ixtiyarı güldürdü,
İsyanlı bir baqışla bir heçliyə tükürdü.
Qadınıcağaz yalvardı: “Babacığım, gəl!” deyər...
Çəkildilər, getdilər... pək həzindi o levhə.
Azər məraq etdi də, gözləri şimşək çaqan
Bir gəncə sordu: Yavrum! Sədrə qarşı bu isyan
Niçin?.. Nə yapmış hərif ixtiyarla qadına?
Gənc, Azəri qolundan tutub çəkdi bir yana,
Dedi: “Şu ixtiyarın məşhur “Mirzə”dir adı.
Soluq qadınıcağaz da onun təkə evladı...
Ah zavallı Mirzənin gözəl keçmişi vardı,
Bütün köylülər onu sevgilərlə anardı”.

“Mirzə” yarım əsrlik bir bilgi heykəliydi,
Düşkünləri qaldıran yalnız onun əlydi.
O sarsılmaz ömrünü irfan eşqinə verdi,

Hər obayı, hər evi aydınlatmaq istərdi.
O istərdi can versin ölgün, ıssız ellərə,
Mevhumat islərilə paslanmış gönüllərə.
Hər dürlü zülmə qarşı göküs gərdi ər kibi,
Zülmətə üstün gəldi parlaq bir səhər kibi.
O, donmuş beyinlərə isyan atəşi verdi,
Yüz-gözünü unladı¹ doğru yolu göstərdi.
Ah, o yoqsul müəllim çox zamanlar ac qaldı,
Açdı da kor gözləri, cəhalətdən öc aldı.

Bizim şura sədri də o korlardan biri idi,
Qotur tutmuş əndamı bir kəmik, bir dəriydi.
“Mirzə” çocuqkən onu sağaltdı “öksüz” deyə,
Bəsləyərək evində beş yıl etdi tərbiyə.
Çox sürmədi Mirzənin qızı Sonayı aldı,
Yoqsulluğa daş atdı, açlığa həsrət qaldı.

... Yazın, yaylağa gələn bəylər ilə saz oldu,
Bir vəzifə alınca bizləri saymaz oldu.
Bütün ərzaq işləri keçdi onun əlinə,
Hər kəs əgildi artıq şu bəylər vəkilinə.
O yıl quraqlıq oldu, yeni vəkil çıldırdı,
Aclıqdan solanlara yılan kimi saldırdı.
Dünkü yetim ən qaba cəndarmaları keçdi,
Yoqsulların qanını bir cəllad kimi içdi.
Hətta Mirzə yüz kərə çocuq kibi yalvardı,
Hərif qulaq vermədi, gündən-günə şımarıdı.
Bir gün sərxoş olmuşdu, ağı başda degildi,
Bir qadını əzərkən altı ay həbs edildi.

Günlər, aylar keçdi... mevsim bahardı,
İnqilab alavı ətrafı sardı.
Yürəklər çarparaq çatıldı qaşlar,
Diksindi qayğısız dumanlı başlar.
Şaşqın diplomatlar tavuğa döndü,
Parlaq düşüncələr bir anda söndü.

¹ Aktörlüğe işarət

Kimi inqilabçı kürkünə girdi,
Kimi yelkənini suya endirdi.
Sərvətlə öyünən yoqsul beyinlər
Şöhrət güdüb “bənim-bənim” deyənlər
Bir şimşək çaqınca boyun bükdülər,
Qüvvət qarşısında hər diz çökdülər.

Bizim köylərdə də işlər dəyişdi,
Bəyzadələr qaçdı, köylülər şişdi.
Varlılar yoqsula əməkdaş oldu,
Başlar quyruc oldu, quyruc baş oldu.
Yoqsullar sevindi cənnət var deyə,
Solğun çöhrələr başladı gülməyə.
Əfsus!... çox az sürdü sevinc izləri,
Dəhşətli bir kabus əzdi bizləri.

Ah, o kabus işlə dəmin gördüyün
Şura sədri idi... Ayıldıq bir gün
Onu başımızın üstündə gördük,
Göruncə mat qaldı hər böyük, küçük.
Məğərsə məhbəsdə şu canlı fitnə
İnqilabçı soyu vermiş kəndinə.
Yeni rəngə girmiş dünkü bir xəbis,
Səhər mələk olmuş gecəki İblis.

Hərif öncə pək də qaba degildi,
Yoqsullara qarşı bir az əgildi.
Unutdular köhnə küçük Neronu,
Şura sədri seçdi köylülər onu.
Bir ay keçmədi ki, o donmuş yılan
Canlanıb başladı yeni bir tuğyan.
Yenə hər gələndə bir tuzaq qurdu,
Yenə söyüb döydü, yenə qudurdu.
Mirzə hər tərəfdə çıqardı qavğa,
Qarşı çıxdı bütün bu haqsızlığa!
Hərif həmənin onun evini aldı,
Məktəblərdən qovub çörəkdən saldı.

Hökumətə yalan xəbərlər verdi,
“İnqilab düşmanı” deyə göstərdi.
Sonra qızını da bəyənəmzə oldu,
Üç gün keçmədi ki, evdən qovuldu.
İlki yavrusunu əlindən aldı,
Qadına ancaq bir göz yaş qaldı.

(Qarşıdakı evə işarətlə)

Sonra şu evdəki qıza vuruldu,
Bir zaman keyfini sürüb yoruldu.
Bu da gözdən düşdü... ondan çıxalı,
Mə'sum bir qız ikən oldu “el mali”.

Ən sonunda əvət, bu son aylarda,
Başqa bir qız buldu bizim civarda.
O bir afət, o bir sevdə yıldızı,
Ədalət, işvəli bir knyaz qızı...
Gecə-gündüz dinlər onun sazını,
Dünya batsa çəkər onun nazını.
Bizim sədrin içi-tışı başqadır,
Maymun kibi bizi əldə oynadır.
Nasırlı əllərə qarşı daıma
Qəsidələr söylər, alqışlar, ama
Aclıqdan yanaraq dönsələr külə,
Yüzlərinə baqmaq istəmzə belə.
Əfsunlamış onu yosma qadını,
İncə əllər başdan alır ağılı.
Çünki zevq əhlidir, incə ruhu var,
İkiyüzlü şeytan hər işdən çıxar.

Azər

Fənalığı, zülmü tərviç edənler,
O pis bataqlıqda kəndisi inlər.
Bir alçağa qarşı quyruq sallayan,
O alçaqdan daha səfildir, inan!

Gənc

Köylü nə yapsın ki, nəyəyə getsə,
Rast gələcəkdir şu xain İblisə,
Postaxanə, divan onun ölündə...
Kim e'tiraz etsə... Həmən bir gündə
"İnqilab düşmanı" deyə həbs edər,
Yurdundan, evindən olur dərbədər.

Azər

O halda bir molla çağır... Bir kərə
Fatihə söyləsin sizin köylərə.
Bir ölkə ki, səsi-ünü çıqmaya,
Haqsızlığa qarşı yumruq sıqmaya,
O bir məzarlıq ki, görənlər şaşar,
İçində həp canlı ölümlər yaşar.
Bu halda bir tathı səs uzaqdan "Azər!" dedi,
Köyləri təftiş için gəlmiş o bir gənc idi.
Anlatdı ki, üç gündür işdən başı yorulmuş,
Vəzifələr bitmiş də şimdicə rahat olmuş...
Azər dedi: Təftişdən nələr buldun, nə varmış?
Gənc müfəttiş söylədi: Balıq başdan qoqarmış!?

Azər

Nerdə misafirsiniz?

M ü f ə t t i ş

İştə cicim pək yaqın...

Azər

(istehzal təbəssümlə)

Diyorlar sədrin evi gözəlmiş!..

Saqın! Saqın!..
 Dəmin sana dedim ya balıq başdan qoqarmış,
 Sədrin sayğısızlığı çıqılmaz yola varmış...
 O, inqilab xırsızı, bir rəzil ki, yoq eşi,
 Bu gündən sökülmalı quduz qaplanın dişi...
 Azərin yanındakı köylü gəncin gözləri
 Nəş'ədən gülümsədi duyarkən bu sözləri.
 Bu halda köy qarışdı davul-zurna səmindən,
 Çoluq-çocuq qoşardı, hoplardı nə'rəsindən.
 Hər kəs toplandı məscid yanındakı meydana,
 Qoşqoca bir makinə səs salmışdı hər yana.
 Qomşudakı tarlada işlədikə traktor,
 Yarıb yerin bağrını bir dev kibi gurluyor.
 Diksinən çocuqların bərəlmışdi gözləri,
 Qadın-erkək süzərkən gülümsərdi yüzləri.
 Uzaq köylərdən gələn məraqlılar da vardı,
 Hər baqışda heyvətlə sevinc izi parlardı.
 Epey zaman keçdi də seyr edənlər bıqmadı,
 Şura sədri nədənsə, hənuz gəlib çıqmadı.
 Biri dedi avtoda¹ əldə süngü üç nəfər,
 Onu alıb götürdü, bəlli dutsaq² etmişlər.
 Bunu görən sevgili metrəsi kınağına
 Aldı bütün dəyərli şeylərini faytona,
 Köyə vida eylədi sallayaraq qolunu,
 Ömürlük bir sərvətlə tutdu şəhər yolunu.
 Hər kəs dedi: çoq şükür şu taundan qurtulduq...
 Getsin də hiç gəlməsin, yetər bunca qul olduq.
 Bu sırada bir çoban
 Qalın səslə uzaqdan
 Bağırdı: "Hey yoldaşlar!
 Aman gəlin, yanğın var!"
 Hər kəsi dəhşət aldı,
 Sevinc izi azaldı.

¹ Avtomobil

² Dutsaq

Erkək-qadın çoşdular,
Yanan yerə qoşdular.
Məraq edib Azər də
Müfəttişlə bir yerdə
Yardım için getdilər.
Yaqlaşırkən bir nəfər
Dedi: İştə bu müdhiş!?
Yanan sədrin eviymiş.
Görünür, son qadını
Məxsus yapmış yangını.

Başdan-başa evi alev sarmışdı,
Toz, duman ta bulutlara varmışdı,
Köylülərdən kimi edərdi yardım,
Varmadı yaqına kimi bir adım.
Çoqu sevinirdi içindən buna,
Yalnız qoca Mirzənin qızı Sona
Sədrin ilk hərəmi o solmuş qadın
“Yardım edin!” dedi: “Aman, durmayın!”
Alıcı bir şahin kibi soquldu,
Alevlər içinə həməən qayb oldu.
Çünki yanıyordu iki yavrusu,
Onu qorqutmadı ölüm qorqusu.
Üç dəliqanlı da verib əl-ələ
Yardıma qoşdular onun iziylə.
Çoq sürmədi qadın geriyyə döndü,
Qucağında bayğın bir qız göründü.
Qızı ısmarlayıb qomşu qadına,
Yenidən soquldu azan yangına.
... Bir az sonra çıxdı dəliqanlılar,
Dedilər: Mirzənin, qızı həp sizlər,
“Yavrum!.. Oğlum!” deyə çırpınıb durur,
Yazıq ki, oğlundan iz belə yoqdur.
Çıq deyə yalvardıq, baqarmı? Asla
Çilğın kibi qoşur həp sağa-sola,
Hıçqırır, bağırır, inildər, ağlar,
“Yavrum!..” deyə hər kölgəyi qucaqlar.

Bir gənc “Aman!” – dedi – həməən getməli,
Getməli də onu xilas etməli...

Bu halda bir “Yavrum!..” səsi duyuldu,
Tavanlar çöküb də qadın məhv oldu.
Ana qurban getdi evlad uğruna,
Hər gönlüdə qopdu acı fırtına.
Qız-gəlindən həzin bir ah yüksəlmiş,
Köyün qadınları fəryada gəlmiş.
Yüksələn fəryadı Azər dinlədi,
“İştə ana qəlbi... seyr edin – dedi.
Ana qəlbi, ana vicdanı başqa...
Yanğın, fırtına, yıldırım, qasırga
Titrədir bəlkə ən güclü erkəyi,
Fəqət incə ruhlu ana yürəyi
Yavrusunu xilas için hər dərdə,
Hər dəhşətə qarşı isyan edər də,
Qorqu bilməz o bir şafqət heykəli!..
Hər kəs o heykəli təqdis etməli...”

Atəşlər içində ana sönərkən
Oğlu bulunmuşdu bir evciyəzdən.
Yanğından ürkerək şu qumral çocuq
Qorqudan sararmış, bət-bəniz uçmuş...
Bağçadan savuşub yaqın qomşuda
Bulmuş saqlanacaq gizli bir oda,
Bir yük arqasına sığınıb qalmış,
Hər kəsdən xəbərsiz... uyquya dalmış...
Süzərkən çocuğu həp gənc, ixtiyar
Kül olmuş bir vücud için yandılar.
Bütün köyü sardı acı bir sızı,
Dillərdən düşmədi Mirzənin qızı.

Bir ay keçmədi ki, ağlar gözləri
Bir səhər bürüdü sevinc izləri.
Dərdli köyə şən bir xəbər yayıldı,
O gün hər kəs için bayram sayıldı;

Çünki haq almışdı o gün yerini,
Şəhər məhkəməsi “Şura sədri”ni
“İnqilab xırsızı” e’lan etmişdi,
Həmən həbsə alıb divan etmişdi.

İSYAN

Azər düşünür, dalğa keçərkən...
Birdən-birə həp dalğalı, həp şən
Bir vəlvələ qopdu,
Bir fırtına, bir zəlzələ qopdu.
Sarmışdı bütün ölkəyi heyrət,
Lakin...
Çoq yüzdə gülümsərdi şətarət,
Hər nəş’əli gəncin
Ruhunda açılmışdı çiçəklər,
Coşmuşdu diləklər.
Bir yanda şəfəq dalğalı, nazəndə aqınlar,
Qızlar və qadınlar
Oynar, sevinir, şənlik edərlər,
Həp pəmbə dodaqlarda zəfər şarqısı gürlər.

Qızlar və qadınlar!..
Həsərkən işıq aləmə onlar,
Zillətdə asırlarca bunalmış da əzilmiş,
Hürriyyəti ancaq yeni bilmiş...
Sıyrıldı Günəş sisli bulutdan,
Hər kəs süzüyörkən onu heyran...
Parlarkən üfüqlər,
Birdən-birə çarşaf lar atıldı,
Həp coşdu nütüqlər.
Erkəklərə meydan oqunurkən,
Onlar da qatıldı,
Çarşaf kibi, qalpaq da yoq olsun... deyə birdən
Erkək və qadın dalğalanıb gürlədi, coşdu,
Mə’bədlərə qoşdu.

Gənclik dedi: “Onlar da dəyişsin,
Məktəb və kütübxanəyə keçsin.”
İsyan!..

İsyan diyə hər gözdən, ağızdan
Bir nifrət uçardı.

İsyan!..

Keçmişlərə, keçmişdəki adətlərə isyan!
Hər yüzdə təhəkküm izi vardı.

İsyan!..

Mə'bədlərə, qalpaqlara, çarşaflara İsyan!..

Şaşqınlığa yoq zərrəcə imkan.

Hər fəlsəfə, qanun dəyişirkən,

Bir nöqtədə dursan da düşünsən,

Məqbər yapacaqlar kəmiyindən.

İsyan!..

Həp əski hürufata da İsyan!..

İsyan!..

Həp köhnə xurafata da İsyan!..

Ətrafi süzən yaşları keçkin

Erkək və qadınlar buna şaşmış...

Çarşafların altında duyulmaqda qəzəb, kin,

Həp hövsələ daşmış...

Bir baq nə rəzalət!..

Artıq nə həyə qaldı, nə ismət!..

Gənclik azaraq, həddini bilməz,

Yoq, yoq, bu çəkilməz,

Hər gün bir oyun, bir yeni fitnə,

Mə'bədlə işin nə?!

Bən Tanrıya tapdım, nə vəzifən,

Mən' etmədim əsla səni yoldan sapıyorkən...

Çarşaflar atılsın! diyən əlbət

Namusa təcavüz ediyor, bəlli həqiqət.

Onlar köpürürkən...

Azər gülərək söylədi: “Sizdən

Hiç bir yenilik ummadı bir kimsə, əzizim!

Bilməm bu köpürmək nəyə lazim?..
Yoq, sizlərə aid deyil əsla çalınan saz;
Bəsbəlli, kötüklər aşılınmaz.
Yalnız yəşərən tazə fidanlar
Az-çox yenilik zevqini anlar.
Əcdadımızın adəti bəlli,
Hər haləti bəlli...
Lakin biz o adətləri atdıq,
Atdıq, bu gün artıq
Onlardakı əfsanəli şeylər,
Bizlərcə sönlük uyquya bənzər.
Söz yoq ki, bu gün gəncliyə baqsan,
Bir sel kibi hər an
Sağlam, yeni məfkurələr izlər.
Bizlər!?
Bizlərdəki adət də təbii
Bunlarca sönlük, yıpranmış əski...
Bilməm ki, bu yorğun yürüyüşlə
Gənclik niçin uysun bizə, söylə!
Bizlər yeniləşsək bilə, daim
Bir əskilik az-çox bizə hakim...
Ən doğru yol iştə!
Heç olmayalım onlara əngəl bu gedişdə.
Onlar qoşacaq, çarpışacaqlar,
Bir çox uçurumlar aşacaqlar.
Lazimsə cəhalətlə güləşmək,
Bir çarə var: ancaq yeniləşmək!..
Onlardakı himmət və mətanət
Qırbaclayacaq Şərqi nihayət.
Onlardakı qüdrət və məharət
Er-gec verəcək xalqa səadət.
Onlar mədəniyyətlə günəşlər yaqacaqlar,
Keçmişlərə üstdən baqacaqlar.
Onlar güləcək, yüksələcəklər,
Həp yüksələcək, həp güləcəklər.
Onlar güləcək, güldürəcəklər,
Bizdən daha xoş gün görəcəklər!”

A

Afaq – Üfüqlər
Afəl – Keçici, sönmüş, yox olmuş
Afyon – Tiryək
Aqça – Pul
Alam – Ələmlər, kədərlər, qüssələr
Alay – Zarafat, istehza
Alayışı-cahan – dünyanın bulaşlıq işləri, boş, mənasız dəbdəbə və ziynətləri
Alıq – Axmaq, səfeh
Alihə – Yaradan
Alinihijat – Əsilzadə
Aşüftə – Aşiq, vurğun, məftun,
dilaşüftə – qəlbədən aşiq olmuş,
vurulmuş
Ati – Gələcək, növbəti

B

Bahəm – Birgə
Baqır – Mıs
Balıqət – Əzələ
Bar – Yük
Baziçə – Oyuncaq
Bədaye – Bədiilik, gözəllik
Bədəl – Əvəz
Bədiə – Nadir, gözəl şey
Bəid – Uzaq; xəyali-bəid – uzaq xəyal
Bəliğ – Gözəl danışan
Bəni-bəşər – İnsan oğlu
Bərfalud – Qar kimi, ağ
Bərg – Yarpaq, bərgi-ümmid – ümidin olması
Bərq – Şimşək
Bəstər – Yataq
Bəşərət – Xoş xəbər
Bəzl – Səxavətlə paylamaq, sərf etmək
Bəzm – Məclis
Biəsər – Təsirsiz
Biləkis – Əksinə
Bimar – Xəstə
Bipərva – Qorxmaz, cəsur

Bir qaç – Bir neçə
Bisəmə – Boş, nəticəsiz
Bıyıq – Biğ
Bora – Çovğun
Budala – Axmaq, səfeh
Bud' i-xilqət – Yaradılışın ibtidası,
başlanğıc
Bunalmaq – Əldən düşmək
Bü'd – Başlanğıc
Bürhan – Dəlil
Büti-tərsa – Xristian gözəli

C

Caməxab – Gecə paltarı
Camid – Donmuş; heykəli-camid –
heykəl kimi hərəkətsiz
Cangüza – Əzab verən, incidən
Cavid – Əbədi; baharistani-cavid –
həmişəbahar olan yer
Cəbhə – Alın
Cəbin – Alın; cəbini-lətif – gözəl alın
Cədəlgah – Vuruşma meydanı, qovğa
yeri
Cərihə – Yara
Cifə – Leş
Cilvənüma – Parlayıb görünən, cilvələnən
Cühələ – Cahillər, avamlar

Ç

Çah – Quyu
Çan – Zəng
Çamlıq – Şam meşəsi
Çarqın – Dəcəl, ərköyün, quldur
Çarpuq – Cəld
Çatıq – Çatma; düşünlənmiş (qaş)
Çeşmi-məxmur – Xumar göz
Çəlik – Polad
Çiğliq – Qışqırıq
Çıldırmaq – Ağılını itirmək
Çin – Qırış
Çingənə – Qaraçı

D

Dahiyə – Dahi adamlar, böyük ağıl
sahibləri; böyük işlər; bəla,
müsbət;
Dami-bəla – Bəla toru
Darülfünun – Universitet
Dayaq – Kötək, zopa
Dəmin – İndicə
Dəni – Alçaq
Dərağuş – Qucaqlamaq
Dərnək – Yeyib-içmək məclisi
Dil – Ürək, könül
Diləşub – Könül qıran, ürəyi həyəcanlandıran
Diləşüftə – Ürəyi sınıq
Dilfıkar – Qəlbi yaralı olan
Dilgüşa – Könüləçan, qəlbə fərəh
verən
Dilxun – Ürəyi qana dönmüş
Dügün – Toy
Dünbalə – Burada: son
Dünkü – Dünənki, keçmiş
Dürlü – Cürbəcür

E

Ehtiraz – Çəkinmə
Erkək – Kişi
Eş – Yoldaş
Eşsiz – Taysız
Etiyad – Adət, vərdis
Etizar – Üzr istəmək
Evdət – Qayıdış

Ə

Əbd – Qul, kölə; bəndə
Əcz – Acizlik
Əflak – Göylər
Əfal – İşlər, hərəkətlər
Əhbab – Dost, yaxın yoldaş
Əhrar – Hürr adamlar, azad yaşayanlar
Əxlaf – Xələflər, övlad
Əkşi – Turş
Əl'aman – Aman istəmək
Əl'an – İndicə

Əlhan – Nəğmələr, təranələr
Əlmö'münün üxüvvə – Möminlər
qardaşdır
Əlvah – Lövhlər
Ə'ma – Kor
Əmcə – Əmi
Əməl – Arzu
Əmniyyət – Əminlik
Ənbiya – Nəbilər, peyğəmbərlər
Əndəlib – Bülbül; əndəlibanə – bülbül
kimi
Ənin – Ah-nalə, sızıltı
Ənis – Dost
Ənud – İnadkar, tərs
Ərbabi-hal – Hal əhli olanlar
Ərşi-pürəxtər – Ulduzlu göy
Ərus – Gəlin
Ərvah – Ruhlar
Ərvəğan – Tünd qırmızı; gül alı
Ərz – Yer, yer kürəsi
Əsəfiştimal – Təəssüf doğuran
Əslaf – Sələflər, ata-babalar
Əşkbər – Ağlayan, göz yaşı tökən
Əşraf – Aristokratlar, varlı və nüfuzlu
adamlar
Ətmək – Çörək
Əza – Yas
Əzabi-əlim – Şiddətli əzab
Əzdad – Ziddiyyətlər
Əzhar – Çiçəklər, güllər
Əzvaq – Zövqlər

F

Fahiş – Hiddətini aşan
Fasiq – Pozğun
Fənn – Elm
Fərar – Qaçmaq
Fəriştə – Mələk, mələikə; çox gözəl
Fərrüxbal – Xoşbəxt, rahat qəlblı
Fərs – Yer; ərşü fərs – yer və göy
Fərt – Həddən artıq, ifrat
Fərzənə – Aqıl, alim, biliyi ilə fərqlənən
Fəzlə – Artıq
Firdövs-i-ə'la – Uca göylərdəki cənnət
Fitrət – Yaradılış, xilqət, təbiət

Fünun – Elmlər
Füruzan – Parlayan, parlaq
Füyuzat – Feyzlər

G

Gevşəmək – Zəifləmək, yumşalmaq
Gəm – Cilov
Gidi – Yaramaz, sırtıq
Giryan – Ağlar
Giryanımın – Ağlar, ağlar görünən
Guşeyi-üzlat – Təklük bucağı
Gürbüz – Sağlam, güclü, möhkəm

H

Hafizəpəra – Xatirə bəzəyən, yadda saxlayan
Hal – İndi
Hami – Himayə edən, saxlayan
Həbbə – Dən, toxum
Həfirə – Çuxur, quyu
Həqaiq – Həqiqətlər
Həmduş – Çiyin-çiyinə
Həmiyyə – Qeyrət, nəcabət
Həmşirə – Bacı
Hənuz – Hələ
Həpsi – Hamısı
Hərasan – Qorxan, ürəkən
Hərim – Özgəyə, naməhrəmə girmək qadağan olan yer
Həzyan – Boş söz, cəfəngiyyat
Hiçləgah – Gərdək
Hiçləgahi-ədəm – Yoxluq otağı, qəbir, məzar
Humma, atəşi-humma – Qızdırma
Hübut – Enmə, yuxarıdan aşağı düşmə
Hüdüd – Sərhəd
Hüma – Dövlət quşu, cənnət quşu, səadət gətirən
Hürriyyət – Azadlıq

X

Xabalud – Yatmış
Xak – Torpaq, yer
Xalt etmək – Qələt etmək
Xamuş – Sakit, dinc
Xavyar – Dənəvər kürü
Xəndənisar – Gülən, gülüş və sevinc
saçan
Xətvə – Addım
Xırpalamaq – Geyib köhnəltmək,
kobud davranmaq
Xırsız – Oğru
Xızlı – Sürətli
Xoşbin – Nikbin, optimist
Xudkam – Özünü sevmə, egoist
Xuşəçin – Başaq yığan
Xüsrən – Zıyan, zərər

I

İssiz – Sahibsiz, kimsəsiz, ucqar

İ

İbtilayi-qəram – Eşqə mübtəla olma,
sevdaya tutulma
İctihad – Din yolunda cidd-cəhd ilə
çalışma; müctəhidlik
İdbar – Bəxtsizlik
İffət – Bəkarət, namusluluq
İğbirar – Qəmə düşmə, qubara qapılma,
qüssə
İğfal – Azdırmaq, adlatmaq
İhzar – Hazır etmə
İxtilal – Qarmaqarışıqlıq, üsyan
İxtiyar – Qoca
İqbal – Xoşbəxtlik, uğur
İlqa – Təlqin etmə
İllət – Xəstəlik; səbəb
İltica – Pənah aparma, sığınma
İma – İsarə, işarə ilə anlatma, bildirmə
İmrənmək – Arzulamaq, qibtə etmək
İncizab – Cazibə, məftunluq, böyük
həvəs
İnfial – Qəmlənmə, kədər duymaq,
ruhi narahatlıq

İnşad – Deklamasiya, ifadəli oxu
İrşad – Doğru yola yönəltmə,
mürşidin müridlərinə həqiqət
yolu göstərməsi
İsar – Saçma, yayma; səxavət göstərmə,
bağışlama
İste'la – Ucaltma, yüksəltmə
İstiğna – Ehtiyacsız olmaq, özünü
varlı bilmək
İstikrah – İyrənmə, nifrət etmə
İstiqbal – Gələcək
İstimdad – Kəlmək istəmək, yardım
diləmək
İstirham – Rəhm istəmək, əfv istəmək
iştə – Bax, budur
İştika – Şikayət etmə
İttihad – Birlik
İz'an – Ağıl, zəka, fərasət

K

Kahin – Ruhani rəis, qeybdən xəbər
verə bilməyi iddia edən
Kədarza – Kədər gətirən
Kələbək – Kəpənək
Kəndi – Özü
Kəsrət – Çoxluq, bolluq
Kizb – Yalan
Kötü – Pis, yaramaz
Kövkəb, kövkəbi-dirəxşan – Ulduz,
pəriləyən ulduz
Köy – Kənd
Külxanbəyi – Xuliqan, fırıldaqçı
Küməs – Hin
Künh – Bir şeyin və ya bir məsələnin
kökü, ən dərin nöqtəsi, mahiyyəti
Kürreyi-ərz – Yer kürəsi

Q

Qafa – Baş, kəllə
Qandırmaq – Aldatmaq
Qeyd – Qayğı
Qə'vr – Çuxurun dərin yeri, dibi;
mәc.: bir işin kökü, həqiqəti
Qəhr – Qəzəb, acıq

Qəhrxənd – Acı-acı, əsəbi gülüş
Qəla – Bahalıq, qəhtü gəla – qıtlığa
görə şeylərin qəhət olması
Qəsvətümümə – Sıxıntılı, hüznü,
qüssə gətirən
Qəvi – Güclü
Qılavuz – Bələdçi
Qıvılcım – Qığılıcım
Qoşmaq – Qaçmaq
Qurnaz – Hiyləgər, oyanıq, zirək
Quşqulanmaq – Şübhələnmək,
ehtiyatlanmaq
Qüdsiyyət – Müqəddəslik, paklıq
Qülbə – Otaq
Qürb – Yaxınlıq, qürbi-həq – Allaha
yaxınlıq

L

Laf – Boş danışmaq
Lafü gəzaf – Lüzumsuz, mənasız
laqqırtı, boş söhbət, boş sözlər
Lahuti – Ruhani aləmə mənsub,
mənəvi aləm, üluhiyyət aləmi
Levs – Çirk, murdarlıq; levs-riya –
riyakarlığın çirkinliyi
Leyl – Gecə
Leylaq – Yasəmən
Leylü nahar – Gecə-gündüz
Ləbbərləb – Ağzına kimi
Ləbriz – Dolu, ağzına qədər dolu;
ləbrizi-səadət – səadətə dolu
Ləm'an – Parlama, parıldama
Ləm'anisar – Şölələnen, parıldayan,
ləməsaçan
Ləzən – Titrək, titrəyən
Lərzədar – Titrək, titrəyən; ruhilərzədari-
şəb – gecənin titrəyən ruhu
Ləziş – Titrətmə
Lisan – Dil
Lisançı – Dilçi

M

Madər – Ana
Mafat – İtirilmiş, zərər
Mazi – Keçmiş zaman
Məvi – Ölüm
Məbhut – Çəşmiş, özünü itirmiş
Mə'dələt – Ədalət
Mə'mur – Abad
Mə'nus – Dost, yoldaş
Mə'tuf – Tuş gəlmiş: gözləri bir aynaya mətuf oldu – baxdı
Mə'va – Yer, məskən
Məczub – Cəzb olunmuş; aşıq
Mədar olmaq – Xeyir işə vasitə olmaq, xalq xeyrinə sərf olunmaq
Mədfən – Qəbir
Mədid – Uzun, sürəkli
Məfsədət – Fitnə-fəsad, pozğunluq
Məhabət – Heybətli görünüş
Məhasin – Gözəlliklər
Məhtab – Ay işığı, ayılı gecə
Məhzun – Hüzünlü
Məhzur – Təhlükə, qorxu, təhlükəli
Məqabir – Məqbərələr, məzarlar; teyfi-məqabir – qəbristanlıq kabusu
Məlcə' – Sığınacaq yeri, pənah yeri
Mələkiyyət – Mələklik, pak, gözəllik
Mələkrüxsar – Mələk yanaqlı, gözəl
Məmsuc – Qarışmış, qarışdırılmış
Mən' etmək – Çəkəndirmək
Mənəzir – Mənzərələr
Mənəkşə – Bənövşə
Məraq etmək – Narahat olmaq
Mərarət – Acılıq, təlxkamlıq, dilxorluq
Mərdud – Rədd edilmiş, qovulmuş
Mərdümgiriz – İnsanlardan qaçan
Mərkəb – Minik heyvanı
Məsərrət – Şənlik, şadlıq
Məshur – Sehr edilmiş, sehr ilə əldadılmış; vurğun, vurulmuş
Məsiha – İsa peyğəmbərin ləqəbi
Məşhud – Şahid olunmuş
Məzalim – Zülmələr, ədalətsizliklər

Məzbəh və məzbəhə – Sallaqxana;
qırğın yeri. Caviddə: insan məzbəhi,
müharibə meydanı
Mini-mini – Balaca-balaca
Miralay – Polkovnik
Misafir – Qonaq
Möhnətfəza – Qəm artıran, əziyyət
çoxaldan, bəlaya salan
Möhtəmil – Ehtimal olunan
Möhtəriz – Çəkinən, qorxan
Möhtəsir – Ehtiraslı, yangılı
Mö'tad – Adət etmiş
Mövcə – Dalğa, ləpə
Mövcid – Yaradan, doğuran;
mövcidi-ilham – ilham gətirən,
ilhama gətirən (şair)
Mucib – Səbəb
Mübrəm – Möhkəm, dəf edilməz;
ehtiyaci-mübrəm – ödənilməsi
zəruri ehtiyac olan
Mücəhhəz – Təchiz olunmuş
Mücrim – Günahkar
Müəlla – Yüksək, əzəmətli
Müəzzəb – Əzab çəkən, əziyyət
içində olan
Müftəris – Yırtıcı
Müğbər – Acıqlı, incik
Müğfil – Aldadıcı, yalançı; sərabimüğfil
– aldadıcı ilğim
Mühal – Qeyri-mümkün, çətin
Mühəyy – Hazır, bir işi görməyə hazır
olmaq
Mühib – Qorxunc, heybətli
Mühlik – Hələkədicisi, öldürücü
Müxəyyəl – Xəyala gətirən, xəyali
Mükəddər – Kədərlisi, tutqun
Mükərrər – Təkrar olunan, dəfələrlə
Müqtədir – Qüdrətli, bacarıqlı
Müləzim – Leytenant
Müləvvəs – Murdar, çirkin, bulaşlıq
Mültəci – İltica edən, pənah aparan,
sığınan
Münəvvər – İşıqlı, nurlu
Münfəil – Pərt olmuş, utanmış
Münkəsir – Sınıq, qırıq
Mürtəsəm – Rəsm edilmiş, surəti çəkilməmiş

Müsəlləm – Doğru, inkar edilməz
Müsəllət – Zəhlətökən
Müsrri – Yoluxucu
Müstəvli – Fəth edən, hakim olan
Müstəğrəq – Qərq olmuş, batmış;
ənvərə müstəğrəq – başdan-başa
nur içində
Müstəid – Meylli, hazır, qabil
Müşəvvəs – Həyəcanlanmış, qarışmış
Mütəcəssis – Arayıb axtaran, bilmək
istəyən
Mütəfəkkir – Burada: fikirli, qayğılı
Mütəhəssiranə – Həsrətlə
Mütəsəvvər – Təsəvvür olunan
Mütəvərrim – Vərəmli, xəstə
Müzlim – Qaranlıq, zülmət içində
olan; məchul
Mütərib – İztirablı

N

Naçaq – Burada: dərnivşlərdə olan
təbərzin
Nadim – Peşman
Nafilə – Boş yerə, hədəv
Naim – Yatan; hüsn-i-naimi-cavid –
əbədi susan gözəllik
Nam – Ad
Nari-hicr – Ayrılıq odu
Naseh – Nəsihətçi
Nasıl – Nəcə
Nasiyə – Alın
Nasut – İnsanlıq, insan aləmi, lahutun
əksi
Naşinidə – Eşdilməmiş
Nazir – Baxan, tamaşa edən
Nevdəmidə – Yeni göyərmiş (çəmən)
Nev'ərus – Təzə gəlin, məc.: ilk bahar
Nevşüküftə – Yeni açılmış (gül)
Nevzad – Yeni doğulmuş, bala;
nevzadi-təbiət – təbiətin balası
(günəş haqqında)
Nəcmi-geysudar – Quyuqlu ulduz,
kometa
Nədamət – Peşimanlıq
Nəfəxət – Nəfxələr, nəfəslər

Nəğmət – Nəğmələr, mahnılar
Nəhy – Qadağa
Nəş'əpəzir – Nəşə alan
Nəşidə – Nəğmə, şeir, şərqi
Nəşvəza – Nəşəli
Nəzafət – Təmizlik
Nəzreyi-xünün – Qanlı baxış, qanlı
gözlər
Nigah – Baxış
Nimxab – Yarıyuxulu
Nisan – Aprel
Nisyan – Unudulma
Nişimən – Oturacaq yer, yaşayış yeri;
məclis
Niza' – Çəkişmə, dava-dalaş

O

Obur – Çox yeyən, qarınqulu
Orman – Meşə
Oyalamaq – Fikrini yayındırmaq,
əyləndirmək

Ö

Öksüz – Yetim
Örsələmək – Əzmək, dağıtmaq,
əldən salmaq
Örsələnmək – Əzilmək, büzülmək

P

Paçavra – Əski, cır-cındır
Peydər dərpəy – Dalbadal
Peyröv – Birinin arxasınca gedən,
birini izləyən
Pək – Çox
Pəki – Çox yaxşı
Pəmbə – Çəhrayı
Pərran – Uçan, qanadlanan
Pəyam – Sifariş
Pınar – Bulaq
Pir – Qoca, rəhbər; piri-mürşid –
qoca rəhbər, yol göstərən
Pırlanta – Brilyant
Pişgah – Ön tərəf; pişgahi-nigah –

göz qabağında olan yer, tərəf
Pür'əzhar – Çiçək dolu yer
Pürfıkrət – Fikirli, əndişəli; ağıllı
Pürğübar – Tozlu, toza bulaşmış;
dərdli, kədarlı
Pürıǵbırar – Tozlu, qubarlı
Pürıřtıka – Şikayətli, çox şikayətli
olan
Pür'ıtab – Töhmətli, məzəmmətli
Pürməal – Mənalı
Pürməali – Yüksək keyfiyyətləri olan
Pürməlal – Çox qəmgin, çox kədərli
Pürsükun – Səssiz, sakit
Pürteyf – Kəbusla dolu
Pürzəfər – Zəfərlə, qalibiyyətlə;
qələbəli
Pürzəhəb – Qızıl dolu, qızıllı

R

Rahzən – Yolkəsən, quldur
Rəbi – İlk bahara məxsus
Rə'd – İldırım
Rəhakar – Xilasedici, qurtarıcı
Rəhnümayi-Şər – Şərə aparən, ziyan
yolunu göstərən
Rəxavət – Süstlük
Rəqiq – İncə, zərif
Rə'na – Gözəl
Rəncur – Xəstə, kədərli
Rəyyan – Sudan doymuş; ləbi-rəyyan
– sudan doymuş dodaq; dəniz
Rəzmgah – Mühəribə yeri, hərbi
meydanı
Rical – Böyük, hörmətli adamlar;
dövlət adamları
Rihlət etmək – Ölmək, vəfat etmək,
kəçmək
Rövşən – İşıqlı
Rövzə – Bağça, bağ, güllü-çiçəkli yer
Rüzü şəb – Gündüz-gecə

S

Sakin – Sakit
Saqın – Bax ha, ehtiyatlı ol
Samia – Dinləyən, qulaq asan qız, qadın
Semiz – Kök
Seyhə – Qışqırıq
Səbahət – Gözəllik
Səbz – Yaşıl
Sədr – Döş, sinə
Səfvət – Buludla örtülü; səhabəpuşihicab
 – hicab pərdəsilə örtülü
Səhabə-puş – Səflıq, təmizlik, paklıq
Səhhar – Sehr edən, sehrbaz; məc.:
 çox cazibəli gözəl; ləbi-səhhar –
 çox gözəl dodaq
Səqət – Şikəst
Səlim – Sağlam
Səm – Zəhər; səmli böcək – zəhərli
 cücü
Səmli – Zəhərli
Səngdil – Daşqəlbli, rəhmsiz, mərhəmətsiz
Sər'ədar – Epileptik
Sərgəstə – Avara; heyrətdə olan
Sərmədiyyət – Əbədilik
Sərşar – Dolu, ağzına qədər doldurulmuş;
 bol, gen-bol
Sərvətü saman – Var-dövlət
Sıcaq – İsti
Simax – Qulaq, qulaq yolu, eşitmək
 yolu
Simin, təni-simin – Gümüşü, gümüş
 bədən
Sinək – Milçək
Sinsi – Gizli; sinsi mərəz – gözə
 görünməz xəstəlik
Sırtmaq – Sırtılıb gülmək
Sırma – Gümüşü və ya qızılı sapla
 vurulmuş bəzək
Sıtmalı – Qızdırmalı
Sitarə – Ulduz
Siyəhrəng – Qara rəngli
Sokaq – Küçə
Somurtqan – Qaşqabaqlı

Soytarı – Məsxərəçi, yaltaq, xalq gültinc
hərəkətlərilə güldürən adam
Sur – Ziyafət, toy, şadyanalıq
Suziş – Yanğı
Süfli – Alçaq, yerə məxsus
Süfliyyə – Alçaqlıq
Sükut – Sakitlik
Sümt – Səssizlik, sükut
Süslü – Bəzəkli

Ş

Şahmari-üsyən – Asilik ilanı; məc.:
cinayətli hərəkət
Şahrah – Baş yol, prospekt
Şaka – Zarafat, əylənmə
Şayan – Layiq
Şəbab – Gənclik
Şəbnəvərd – Gecə gəzib dolaşan;
şəbnəvərdi-səmə – gecələr səmanı,
göyləri dolaşan (ay)
Şəbrəng – Qara, qaranlıq gecə rəngində
olan
Şəhamətli – İgid, vüqarlı
Şəhpər – Qanad; uçuş lələkləri
Şəkkyyə – Şəklər, şübhələr
Şəms – Günəş
Şərarə – Qılgıncım
Şə'səbə – Şöləsaçan, ziya saçan
Şətarət – Cəldlik, vurnuxma
Şitaban – Tələsən, tələsmə
Şum – Uğursuz
Şükufəzar – Güllük, çəmənlik

T

Taban – Parlaq, işıq saçan
Tabfərsa – Gücdən, taqətdən salan
Taqətsiz – Taqətdən salan
Taslamaq – Özünü yalandan hünərli
göstərmək, özündə olmayan şeyi
var kimi göstərmək, lovğalanmaq
Tatlı – Şirin
Təbah – Dağılmış, pozuq
Təbdil – Dəyişmək
Təbəsbüs – Yaltaqlıq, alçalma

Təcəddüd – Yeniləşmə
Təcəlli – Parıltı, görünmə
Təcərrüd – Ayrılıb təkləşmə, qarışmama
Təəb – Əziyyəət, iztirab
Təfərrücgah – Gəzinti yeri, səyahət yeri
Təğafil – Xəbərsizlik, özünü xəbərsizliyə vurmaq
Təğənni – Nəğmə oxumaq
Təhəkküm – İstehza
Təhəssür – Həsrət çəkmək
Təhəvvül – Dəyişmə, çevrilmə
Təhəvvür – Şiddət və qəzəb göstərmə, acıqla üstünə hücum etmə
Təxəttür – Yada salma
Təkmə – Təpik
Təqdis – Müqəddəsləşdirmə, şöhrətləndirmə
Təqərrüb – Yaxınlaşma
Təlxkam – Kefi pozuq, bədbəxt
Təmcid – Ehtiram göstərmə, böyütmə
Təməddün – Mədəniləşmə, mədəniyyəət
Təməllüq – Yaltaqlıq
Təməsxür – Ələ salma, istehza etmə, təhqir etmə
Təməvvüic edən – Dalğalanan, titrəyən
Təmyiz – Seçmə, fərq qoyma
Tənəffür – Nifrət etmək
Təni-simin – Gümüş bədən; məc.: ay, qəmər
Tənnaz – Gözəl, boylu-buxunlu
Təpsi – Məcməyi
Tərcih – Üstünlük; tərcih etmək – üstün tutmaq
Tərəb – Sevinc, şadlıq
Tərəbnisar – Sevinc sağan, sevindirən
Tərəbza – Zövq verən, sevinc yaradan
Tərəhhüm – Rəhm etmək
Tərsa – Xristian
Təsəttür – Bürünmək
Təsxiri-qülub – Ürəkləri fəth etmə, məftun etmə
Təsmim – Zəhərləmə
Təvərrüm – Vərəm olmaq, vərəmləmə
Təzyin – Bəzəmək
Təzyir – Saxtalıq, qeyri-səmimi
Tiflanə – Uşaqqasına

Timarxana – Xəstəxana; dəlilər xəstəxanası
Tir – Ox
Tirə – Qara, qaranlıq
Tizpərvaz – İti uçan, tez qanadlanan
Toqat – Sillə
Tren – Qatar
Tuhaf – Qəribə, əcaib
Tuzaq – Tələ
Türrəyi-şəbrəng – Qara saçlar
Tüyyur – Quşlar

U

Ufaq – Kiçik
Uğraşmaq – Çalışmaq
Uslanmaq – Dinc durmaq, yaramazlıq etməmək
Uslu – Ağillı

Ü

Übudiyyət – Qul olma, itaət etmə
Ürəfa – Ariflər
Ürəfa taslağı – Yalançı ruhani, saxta ariflik
Üryan – Çılpaq

V

Va əsəfa – Heyif, çox təəssüf
Validə – Ana
Varəstə – Azad olmuş, qurtulmuş, varəstəyi-məzalim – zülmərdən xilas olmuş
Vənüs – Venera
Vəcdalud – Vəcd içində, özünü itirmişcəsinə eşqə tutulmuş
Vəcdəfruz – Vəcdə gətirən, vəcd artıran, həyəcan oyadan hadisə
Vəğə – Gurultu, qovğa
Vəhdət – Birlik
Vəq'ə – Hadisə
Vəqf – Bir xeyir işə ayrılmış (mal); vəqfi-sevda; yaşarmış vəqfisevda, safü üryan – özünü eşqə, sevdayə vəsf etmiş, vermiş...

Vəqur – Vüqarlı
Vəsvəsə – Şeytan pıçılısı
Vird – Dua, təkrar-təkrar oxunan
Quran ayəsi, ya hər hansı bir
hədis, söz
Vühuş – Vəhşi heyvanlar
Vüslətgüzün – Vüsal axtaran, məşuqəsinə
çatmağa çalışan

Y

Yaldızlı – Qızıl suyuna çəkilmis;
aldadıcı
Yarın – Sabah
Yavru – Bala, körpə
Yavuz – Sərt, cəsur
Yekavaz – Bir səsle
Yeltənmək – Gücə düşmək
Yosma – Şən, nazlı

Z

Zahir – Parlaq, aydın; nücum-i-zahirə
– parıldayan ulduzlar
Zaid – Üstəgəl, üstün; artıq
Zair – Ziyarət edən, ziyarətçi
Zəbun – Zəif, köməksiz
Zə'f – Zəiflik
Zəhrəlüd – Zəhrəli, zəhrə bulaşmış;
çox acı (söz və s.)
Zəhrəxənd – Acı gülüş, istehzal gülüş
Zəki – Ağillı
Zəlam – Qaranlıq, zülmət; zəlamitəhəyyür
– heyrət qaranlığı
Zərəfət – Zərəflik, incəlik
Zərrinpər – Zərqanadlı, səyyahizərrinpər
– quyruqlu ulduz, komet
Zib – Bəzək, yaraşlıq
Zift – Qır
Zill – Kölgə
Zində – Yaşayan, diri
Zişbin – Pis görün, çirkin bilən
Züll – Zillət, alçaqlıq
Zünun – Zənnlər, gümanlar, şübhələr
Züvvar – Ziyarətçilər

MÜNDƏRİCAT

Bir neçə söz.....	5
Hüseyn Cavidin yaradıcılığı.....	8

ŞEİRLƏR

Keçmiş günlər	
Hübuti-Adəm.....	27
Bakıda.....	30
Yadı-Mazi.....	34
Otuz yaşında.....	36
Gecəydi.....	38
Bir rəsm qarşısında.....	40
Elmi-bəşər.....	41
Qadın!.....	43
Küçük sərsəri.....	45
Öksüz Ənvər.....	46
İlk bahar.....	48
Qız məktəbində.....	49
Çiçək sevgisi.....	50

Bahar şəbnəmləri

Hərb və fəlakət.....	51
Dəniz tamaşası.....	55
Şeyx Sən'an.....	58
Rəqs.....	59
Hər yer səfəli, nəş'əli.....	61
Çəkinmə, gül!.....	62
Sevinmə, gülmə, quzum!.....	63
Pəmbə çarşaf.....	64
Xuraman-xuraman.....	65
Uyuyor.....	67
Görmədim.....	69
Bən istərim ki.....	70

Vərəmli qız	71
Kars və Oltu ətrafında səbəbsiz (!?) olaraq alçaqcasına qətl və yağma edilən məzlumlar üçün	72
Çoban türksü	74
Dün və bu gün.....	76
Qürubə qarşı.....	77
Hərb ilahı qarşısında	79
İştə bir divanədən bir xatirə	80

Unutulmuş şeylər

Ey ruhi-pürsükun!.....	90
Küçük bir levhə.....	92
İki həmsireyi-latafatvan	93
Bir qızın son fəryadı, yaxud zindan guşəsindən bir səs.....	95
Qomşu çiçəyi	97
Nəcmi-geysudar.....	98
İbtilayi-qəram	99
Şe'r məftunu.....	100
Dəniz pərisi	101
Bilməm kimə?.....	102
Bu gecə.....	103
A...h, yalnız sən!	104
Qəmərlə.....	105
Niçin!?.....	106
Get	107
Mə'yus bir qəlbın fəryadı.....	108
Son baharda.....	110

Müxtəlif şeirlər

Verdim o gün ki, zülfü-pərişanə gönlümü	112
Qəzəl	113
Qəzəl	114
Qəzəl	115
Qəzəl	116
Hacı Zeynalabidin Tağıyevin yardımı münasibətilə	117

Mərsiyə	120
Növhə.....	121
Hali-əsəf – istimalımı təsvirdə bir ahi-məzlumanə	124
Qoca bir türkün vəsiyyəti	127
Bənim tanrım	130
Bir zamanlar	131
Novruz bayramı.....	132
“İsmayıl bəy”.....	134
Türk əsirləri	136
Qaçqın	138
Solğun mənəqşələr	139
Çəlik qollar.....	140
Şərq qadını	141

POEMA

Azər.....	145
-----------	-----

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Rəvan Mürsəlov</i>
Korrektor:	<i>Pərvanə Məmmədova</i>

Yığılmağa verilmişdir 03.08.2004. Çapa imzalanmışdır 14.02.2005.
Formatı 60x90 ¹/₁₆. Fiziki çap vərəqi 16. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 23.

Kitab “PROMAT” mətbəəsində çap olunmuşdur.